

SZIGLIGETI FORRÁSAIHOZ.

(Második és befejező közlemény.)

9. *Liliomfi*. (1849.)

E sokat vitatott és utólag fényesen igazolt¹ színmű kiválóan bizonyítja Szigligeti teremtképességét. Mert épen itt vált meg, hogy nem ő plagizált, hanem ellenkezőleg őt másolta a híres Nestroy.

Forrásaiban szintúgy, mint másutt is, hozzávetésekre vagyunk utalva. Szigligetinél teljes függést soha sem állapíthatni meg. Egész korának hatása látszik meg rajta, nem egyes műé. Szigligeti, bár már előbbi műveiben is, de itt még szembetűnőbben, kiforrott mester. Odaállítható a francziák mellé, kiknél pedig minden darab egész tradícióra támaszkodik. Ha csak egynéhány főbb vígjátékát ismerjük a harminczas, negyvenes éveeknek, látjuk, hogy sokból van valami *Liliomfi*-ban, s azért mégis eredeti, genialis mű. A tévedések, félreértések iskolája ki van itt merítve. És mégis oly eredeti, oly üde az egész, hogy nemcsak előadva, hanem olvasva is kész élvezettel kínálkozik. Szigligeti itt, mint minden erős tehetség, a meglevőből egészen újat alkotott. Ma is hervadhatatlan sikere ezt az állításunkat felmenti a túlzás vádjá alól. A cselekvény itt oly szédületesen robot, hogy Szigligeti a drámaírást francia mesterségének többé nem tanítványaként, hanem továbbfejlesztő mesterül tűnik fel. Az ő korából nem ismerünk hasonló szapora, ürge francia bohózatot. Az is igaz, hogy e magaslatot nem is érte el többé, még legjobb vígjátékai-ban sem, legfeljebb megközelítette. Mert *Liliomfi*-ban akaratlanul bohózatot adott, melynek kell, hogy ilyen legyen a menete. Hanem azért, a mi belső becsét, eredetiségét biztosítja, az a hős, Liliomfi, kéneső-temperamentumán kívül főleg egy mellékalak, Kányai fogadós, igaz magyar alakjának tulajdonítható. Ennek mását Szigligeti semmiképp sem találhatta másutt, mint saját megfigyelésében és magyaros ihletében. Szilvai professor, bár a Bartolók családjához tartozik, jellemileg,

¹ Eredetiségét végleg Császár Elemér tisztázta (EPhK. 1908.) A plágium méltatlan vádjá még Szigligeti életében, közvetlenül halála előtt is, 1877-ben felmerült.

a mellett, hogy Szigligeti latinos műveltségéről tanuskodik, hamisítatlan magyar kortípusnak mondható.

Liliomfi eredetiségének külső bizonyítékain kívül, melyek a meghurczolt költőt oly jólesőleg igazolták, fontosak a bensők. Ebben is azt látjuk, mit már a *Szökött katonánál*, észrevettünk, hogy Szigligeti a tárgy megalakításában önmagából indul ki. A darab főforrása a *Vándorszínészek*. Itt Bájfalvi az, a mi Liliomfi; Szénási, nagybátyja, pedig Szilvainak felel meg. Színész, ki nagybátyja akarata ellenére lett azzá. A *Vándorszínészek* talán egy német vígjáték hatása alatt szülemlett meg. Ez Albin (Medlhammer) *Die gefährliche Tanteja*, melyet Szigligeti fordított magyarra. Itt van a nagybátyja, ki azért haragszik öcscsére, mert színésznőbe szerelmes.¹ Ebből könnyű volt olyan onokaöcscsöt alakítani, ki maga is színészsze lesz. Ugyanitt találta Szigligeti a kritikuskoknak akkoriban új típusát, melyet költőnk oly eredetien torzítva alakít a *Vándorszínészekben*. A *Liliomfi* kiindulása Kotzebue: *Schneider Fips, oder die gefährliche Nachbarschaftjára* emlékeztet. Itt találjuk a színpad két részre osztását. Továbbá az egyik szoba lakója, Fips szabó, gyámleányába szerelmes, mint később Szilvai. A szabó szomszédja egy álfestő, ki a leányt kezéről elüti. Itt van még a vén hajadon is, ki magát egy darabig, mint *Liliomfinál* látjuk, a fiatal szerelmes hajlandóságával áztatja.² Még Szellemfiről kellene adat nekünk, mert Nestroy ebben látszanék eredetinek. De minek? A szebb Liliomfi mellé a helyzetből önként kínálkozott egy drasztikusabb színész, egy komikus szüksége, és hogyne lehetne Szigligeti Szellemfi megteremtője, ki e fajtából képes volt Gergelynek ellendarabjaiul Lajos, Pista inas, Hugli stb., alakját megalkotni.

A hős, Liliomfi, alakjához kissé erőltetve keresünk hatásokat, s azok is igen általánosak. Mert ismételjük, Liliomfi Bájfalvinak új temperamentumú kiadása. Dumas *Keanje* kétségkívül a színészi könnyelműség fajképe. Kean és Bájfalvi azonban a komoly színészi ambitio egyénei. Liliomfiban a szeretetreméltó bohém a fő, a kibén egy kis szélhámosság is van. Erre Szigligetinek egy speciális mintája akadt, melyet nem utánczolt szolgálai módon, de a melynek okvetetlenül szeme előtt kellett lebegnie, mert a francia vígjátéknak, mondhatni, kimagasló alakja. Ez az ifjabb Philibert Picardnak *Les deux Philibert* cz. vígjátékában. Nálunk 1841-ben adták először, s ez évben háromszor került színre. Az ifjabb Philibert nagy adósságcsináló, kalandos temperamentum. Ha Liliomfinak modellt keresünk, talán ebben leljük meg. Ő is másnak adja ki ma-

¹ E viszonyt komoly drámában is (*A színésznő*) feldolgozta Szigligeti.

² Jóval ez év revisiója után került kezembe Gönczy István Kotzebue-tanulmánya, melyben kiemeli, hogy a *Schneider Fips* és *Liliomfi* közötti kapcsolatra már Riedl Frigyes is rámutatott egyetemi előadásaiban.

gát merészen. Bátyja helyett lép föl s pompásan belétalálja magát szerepébe. A darabnak ez alak által bizonyos genialitása van, melyet a francia irodalomtörténet méltányol is. (L. újabban Lenient művét: *La comédie en France*). Léptenyomon hitelezőibe botlik belé, mint Liliomfi. »Je ne puis aller, mondja, nulle part sans trouver un creancier«. (II. 14.) Liliomfi: »Szerencsétlen, ez (Gyuri, pinczér) ő, egyik hitelezőm«. (II. 8.) Van itt egy olyforma mozzanat is, mint *Liliomfi*-ban, csak-hogy az utóbbiban Szellemfi a hőse. A III. felv. 17. jelenetében ugyanis Duparc Sophie is olyan helyzetbe kerül, mint Mariska, ki nem árulhatja el, hogy nem Szellemfi az ő imádója, hanem Liliomfi. Philibert is kitűnő alakoskodó. A pinczéri alakoskodásra különben még egy más darab szolgált példával. Ez a *Mariage au tambour*, Leuven és Brunswick vígjátéka, mely nálunk *Házasság dobszó mellett* címen kedvelt műsordarab volt. Itt D'Obernay grófnő kénytelen markotányosnőnek átöltözni, mivel üldözik, s kitűnően is alkalmazkodik szerepéhez.

Egyéb reminiscenciák, melyekre a költő maga sem emlékezhetett, de lelkében nyomuk maradt, a következők lehetnének. A II. flv. 7. jelenetében Liliomfi gyalogjöttének azt az ürügyet adja, hogy kocsija eltört a falu alatt s most csinálják meg. Ez már ősrégi fogás a francia vígjátékban s azóta a regényekben is. Mazères *L'amitié des femmes*-ja II. flv. 3. jelenetében is előfordul. Melesville és Dumanoir *Les vieux péchés*-sz. vígjátéka 5. jelenetében is czéloznak rá. — A III. flv. 9. jelenetében, midőn Liliomfi mint álpinczér számol, s szeme folyton Mariskán van, úgyhogy Szilvai gyanút fog, egészen Bartolo jelenetének hatására vall, midőn Figaro borotválja, s magáról elfelejtkeznek. Szigligeti eleget énekelt mint kardalos a *Szevillai borbély*-ban, hogy később Figaro az említett helyzet megalakításában ingerelje. — A *Liliomfi*-ban szó van a *Hét közül a leg-rútább* című darabról is (átdolgozója Angely). Ennek nyomát a következőkben találjuk. Az I. felv. 5. jelenetében ez van:

Ernestine. Zum Ersatz dafür will ich Hebe sein und Ihnen Ambrosia credenzen.

Ambrosi (E. apja). Das brauen wir hier sehr gut.

Ernst. Ambrosia?

Ambrosi: Allerdings! Es ist meine Erfindung. Das Bier ist von meiner Composition und da ich Ambrosi heisse, nennen meine Mädels mir zu Ehren es Ambrosia.

Szigligetinél: A nectár, édes angyalkám, francziául két itcze bor, az ambrosia két adag rostélyos vereshagymával, másik burgonyával, a Hebe pedig ön, édesem. (II. 9.)

Liliomfi bezáratása Szilvai által az oldalbenyílóba nagyon emlékeztet a Scribe *Selyemárusának* azon jelenetére, midőn Rantzau Birkenstaffot a pinczébe zárja.

Végül Liliomfi alakoskodása még egy szempontból érdemes figyelmünkre. Hogy Szigligeti visszatért a *Garrick Bristolban*,

Kétalakú, Doctor Robin stb. darabok átalakító színészi komikumához, mely már idejét múlta, annak mély történelmi oka is lehetett. 1849-ben írta *Liliomfi*t, tehát akkor, mikor, fájdalom, az élet maga diktálta az alakoskodást. Olyan emberek lettek színészekké az életben, kik erről soha sem álmodtak. Horvát Mihály püspök, a kiváló történetíró, mint Károlyi György grófné inasa menekült meg üldözőitől. Kertbenyről olvassuk azon, bár kiszínezett és nem hiteles, de az akkori időben mással is lehetséges történetet, hogy midőn Bécsben vadásztak rá a fogdmegek, egy vendéglőben víg társaságban már majdnem elcsípték. Zárt ajtónál mulatván barátaival, mikor a rendőr betöri az ajtót, szembejő vele a pinczér, ki majd legázolja, a hogy tányérokkal megrakva kifelé robogott. A pinczér épen a keresett volt. Akár Liliomfi! Szigligeti e borzasztó korban nem is a régi irodalomból, hanem magából az életből vehette az alakoskodó komédiát.

Itt is alkalmunk nyílik, hogy ne csak Szigligeti forrásaival foglalkozzunk, hanem azzal, hogy ő is forrása lett másvalakinek. Szigeti *Vén bakancsos*ába egy pompás motivumot vett át *Liliomfi*-ből. Ahogyan Veres csaplár maga sürgeti, hogy leánya esküdjék meg a huszárral, ennek mását *Liliomfi* III. f. 11. jelenetében találjuk, hol Kányai fogadás ugyanúgy jár el. Szigligeti azonban nem vádolta Szigetit plágiummal. Hogy e hasonlóság közös eredetre vallana, arra nézve nincsenek adataink.

10. *Dalos Pista*. (1856.)

Gondosinak, ki unokaöccse mellett ismeretlenül mentoroskodik, hogy jellemét kitanulmányozza, nem annyira mintáját, mint inkább emlékeztetőjét találjuk Scribe és Varner egy felvonásában, a *Les moralistes*ban. Itt Canivet jövendő vejét, a mulatós Fredericet, ennek lakomáján ismeretlenül kikémeleli, de voltaképp maga rúg be derekasan. A hasonlat tehát csak a kiinduló mozzanatra vonatkozik, mert a cselekvény és Frederic jelleme egészen más. Meglehet, hogy másutt találta Szigligeti e motivumot, mely nem igen gyakori, ha ősére, Telemachos pártfogójára gondolunk.

11. *A világ ura*. (1856.)

Ezen, ki merjék mondani, egyik legjelesebb tragédiánkat, Salamon Ferencz tragikumánál fogva tartja elhibázottnak. Constantin jelleme rossz, mert nem tragikus. Salamon hatása alatt áll E. Kovács Gyula is, a mi annál különösebb, mert játszta Constantint s így a jellem belsejével tisztába kellett volna jönnie, ha nem oly lírai színész, ki csak a szavak után indul s nem kutatja fel az alapelemeket. Ő (Föv. Lapok 1879 márczius 7., mely napon a tragédia utoljára adatott¹) Constantin fiát,

¹ T. i. a Nemzeti Színházban. Azóta még Kolozsvárt és Baján került színre. Legújabbán (1914 márczius 14.) az Orsz. Szín. Akadémia növendékei Szigligeti születésének százéves fordulóját szintén a *Világ urával* ünnepelték.

Crispust, kevésbé báránytürelműnek óhajtaná, hogy az apának több joga legyen őt kivégeztetni. Bayer (A m. dráma tört.) viszont Faustát kívánja bűnösebbnek. A tévedést az okozta, hogy a költő odairta: Szomorújáték, tragédia. A kritikusok elismerik, hogy Constantin történetileg nem tragikus, s a költőtől mégis követelik, hogy tragikus legyen, mert az esztétika iskolásságának nyüjétől nem tudnak szabadulni. Hol van az megírva, hogy csak tragikus lehessen egy nagy dráma, sőt tragédia hőse? Elég, ha az esemény, tekintet nélkül a vezérhősre, tragikus. Hogy nagyobbat ne idézzünk, ott van Sophokles Elektrája. Ő is a siker hősnője, hőse és tragikus-e? Bűnhődik-e? Ellenkezőleg. Alfieri Philippója fő mozgóatója a cselekménynek, mely tragikai, de ő maga nem tragikus. Így vagyunk Constantinnal is. Ha nem ismernők a történelmet, mely az érzéketlen győztes diplomatát ismeri csupán, tragikus volna, mert fia elleni harcában vesztes lesz és megtörik.¹ Kovács Gyulától, a szelíd, lágy érzelmek színésztől, telhetett csak az az állítás, hogy nem hisz Constantin fájdmájában, könnyeiben. (I. m.) Mi, kik szintén játsztuk, úgy találtuk, hogy Crispus holttesténél shakespearei pathos kell, hogy ihlesse a színészt, minőre nálunk másutt alig találni példát. De ismételjük, mi nem Constantinba helyezzük a tragikumot. Ez a cselekvényben van, még pedig Constantin ellenfeleiben, Crispusban, Faustában. Crispus a legnemesebb magyar költői alakok egyike. Végbúcsújában valósággal fenséges s ráczáfol azokra, a kik Szigligetitől a költői pálmát megtagadják.

Mi sem igazolja inkább Szigligeti művészetét, mint ha forrásával, a történelemmel vetjük össze. Kit ne csábítottak volna Constantin világtörténeti sikerei? Szigligeti ezeket, kivált a keresztyénség kérdését, nagy művészettel a hős lelkületének perspektívájába helyezi, részben mint emléket, részben mint víziót. Ott ragadja meg a cselekvényt, a hol emberi, családi jellegű. A kik Fausta eseményét kritizálják, nem veszik észre, hogy a császárné cselzsövényei Crispus ellen Gibbon nagy műve szerint történetiek, s így Szigligeti a történethez híven járt el. Midőn Salamon, a kritikus, a történetíró megütközik azon, hogy Crispust Fausta azzal gyanúsítja, hogy őt el akarja csábítani, magára olvas, hogy a megkritizált a történetírónál jobban ismerte a történelmet. Sőt ha nem volna is rá adat, ott van Putiphárné, ott van Phaedra,² kik szintígy jártak el, s mégsem látunk bennük Salamon szerinti szörnyetegeket, csak szenvedélyes nőket, kik

¹ Ez, úgy gondoljuk, nem egészen így áll. Constantinus sorsa a történelemben is tragikus. Az uralomvágy kizárólagosságra törekvő érzése vezeti és sodorja bele teljes tragikus bukásba. Crispus ellenben nem lehet tragikus, mert küzdelem nélkül adja meg magát. *Szerk.*

² Szigligetinek is Gibbon adhatott eszmét a Phaedra szerelmére való utalásával (Gibbon 1854. kiadásában: II. 254. lap).

drámába valók. Hiszen már *Mikes* is ezt írta :¹ »A nagy Constantinus császár nem öleté-e meg fiát azért, mert ártatlanul vádoltaték, hogy a mostoha anyját szereti? És csak akkor tudá meg ártatlanságát, a mikor már meg nem orvosolhatná cselekedetét.« Szigligeti költői szabadsággal igen helyesen Faustát teszi meg rágalmazónak, ki fiai miatt Crispus ellen fordul s *Gibbon* szerint ellene ármánykodott is. A legvilágosabban folyik ebből Constantin haragja fia ellen. A történelem ma is homályban van a kivégeztetés oka felől, s így a költőnek szabad keze volt. Ebből következik az is, hogy Fausta saját törében fogja meg magát. Fiát, Fabiót, a császár Fausta szeretőjének hiszi. Ez a motívum valószínűleg Hugo *Borgia Lucretiájából* való, hol ennek férje a nő titkos fiát szintén kedvesének gondolja. Ebből folyik természet-szerűleg, hogy Constantin a circus rémes és hatásos jelenetében nejét próbára teszi s midőn vétkesnek hiszi, ebből ki kell találnia, hogy fiát ártatlanul ítélte el. Salamon azt hibáztatja, hogy Constantin trónját féltvén fiától, még sem ezért, hanem neje gyanúsítására ítéli el. Pedig előbb, igen helyesen a complicált motívumokról okoskodik. Hogy mellőzhetné Constantin neje vádját s helyezné uralmi féltékenykedését első sorba? A kitől trónját félti, még hamarabb félti attól nejét. A complicatio itt csak dícséretes lehet. És hogyan hinne könnyen? Vádoljuk Othellót, hogy szerelemről lévén szó, oly könnyen hisz a gyanúnak? A hatalomféltés talán nem tenné fia gyilkosává, de a szerelemféltés erre is képessé teszi. A complicatio itt fokozás is egyúttal, midőn az önzés vadsága teljes erővel tör elő. De meg Mikesből látjuk, hogy a féltés motívuma, mely Crispus vesztét okozza, történeti hagyomány. Igaz-e, vagy sem, a költőre nem tartozik. A legnagyobb költők nem az oknyomozó történelmet, hanem a hagyományt követték. Így az igazság nem Salamon, hanem Szigligeti részén van, ki forrásaira támaszkodva, alkotta meg hősét. Hogy Szigligeti Fabiót Fausta titkos fiának tette meg, oka, hogy kapcsolatba kellett hoznia Crispus sorsát Faustával. Ha Fausta rágalmazta Crispust, akkor okvetetlenül valamely, a homályban levő igazság előzte meg a rágalmat. Ez az igazság Crispus azon jóhiszemű gyanúsítása, hogy Fausta hűtlen a császárhoz. E gyanúsításnak élő egyénben kell alakot öltenie, s ez Fabio. Hogy Crispus téved, az nem az ő hibája, hanem Fausta hazug jellemének nemesise. Különben Crispus tévedéseért életével lakol. Így lakol Fausta is a bűnéért. Hogy nem abban bűnhődik, a miben vétkezett, az sem ellenkezik az élet tapasztalatával. A költészet sincs ily példák nélkül. Hatalmas színpadi és drámai jelenet az, melyben Constantin tévedése tudatára jut. Crispus jelenete Lactantius-szal s a befejezés is ilyen. Van szépség elég Szigligeti e művében.

¹ *Törökországi Levelek*, 1726. április 12.

Szigligeti e tragédiájának érdeme elsősorban történeti hűsége, mely szerencsésen találkozik a compositio tényezőivel. A nagy eseményeken kívül a részletekben is költői phantasiával zsákmányolta ki mindazt, a miből valami jellemző kínálkozott számára. A hogy Gibbon az ő tacitusi tömörségével egy-egy bíráló mondatában tényt, jellemet sejtet, abból Szigligetiné a cselekvény, a jelenetezés szemléletesen elevenedik meg. Crispus dicsőítése, Porphyrius dithyrambja, a főváros alapítása, Crispus elfogatása a diadalmenet alatt, Lactantius atyai gyöngédsége, Constantin lelkiismeretmardosása (kivált az utóbbi majdnem szóról szóra: »Emeljetek aranyoszlopot neki« stb.), Helena jóságos tiltakozása stb. csirájukban mind ott vannak Gibbonnál, s a ki hitelességüket kétségbevonja, az újabb történetírásban¹ igazolva láthatja az angol történetírót s így magát Szigligetit. Még Constantin monologjának szép passusa: »Mikor Phoebus volt kedvencz istenem« is történeti alapú. (Boissier I. 16. lap.) Salamon nem is tudta, hogy mikor Szigligetit hibáztatta, voltaképp Gibbon ellen szólt. A költő magába fojtotta keserűségét, mikor nemcsak ihlettel, de ritka lelkismeretességgel s a történelem géniusának őrszeme alatt munkálván, oly tévesen állapították meg munkája értékét, mely Vadnay lekes, de gyenge, elvesző hangja ellenére Bayer Józsefet is tévútra vitte.²

12. *A mama.* (1857.)

Már Juvenalis ezt mondja: Jaj a házi békédnek, ha a nappal vagy egy fődél alatt! (Desperanda tibi salva concordia socru. Sat. VI. 242.) De már előbb Terentius darabot is írt az anyósról, a *Hecyrát* (*ἡ ἑκυρή* = anyós). Épen nem vígjáték, mert bonyodalma komoly, s csak az egyik szolga képviseli benne a komikumot. Sostrata, az anyós, itt semmiképp sem házsártos természetű s méltán fakad így ki: Ita animum induxerunt, socrus Omnes esse iniquas. (II. 277. 8.) (Fejükbe vették, hogy minden anyós izgága.) Az anyós itt a maga jószántából falura akar költözni, hogy az ifjoknak útjában ne legyen. Feltűnő, sőt csodálatos, hogy a római író kétezer év előtt ilyen finomlelkűnek rajzolta az anyóst — az újabb korban nem szokás ily engedékenynek felfogni. Csak a múlt század 80-as éveiről emlékezünk egy kis egy felvonásos francia vígjátékra, a *Pacsirtára* (pontos francia címét, szerzőjét nem tudom, de láttam a darabot), melyet a Nemzeti Színházban adtak. Az anyós itt annyiban eltérő felfogású, hogy leánya és veje elől menekül, csakhogy terhükre ne legyen. Szóval Sostrata vonása itt ismétlődik két évezred múlva. Különben, mivel *Hecyra* a görög Apollodoros művének átdolgozása csupán, még régebbre tehetjük az anyós irodalmi meg-

¹ L. Boissier művét: *La fin du paganisme* 6. kiadás 1909. I. köt. 21. l.

² Vértessy Jenő azonban Szigligetiről írt tanulmányában (EPhK. 1907: 822—837.) a *Világ urát* tartja a költő chef d'oeuvre-jének, s a *Trónhereső* fölé emeli. *Szerk.*

jelenését. Csak a legújabb irodalom foglalkozik az anyóssal. Shakespeare, Molière (ha az utóbbinak Dandin Györgyét, melyben inkább az após játszik döntő szerepet, figyelmen kívül hagyjuk) érintetlenül hagyták. Sőt még a termékeny Kotzebue sem aknázza ki komikumát. Az újabb francia vígjáték már felvette alakjai közé. Szigligeti *Mamája* tehát épen nem el-koptatott tárgy; legalább az ő idejében nem volt az. Már a darab első adásakor megjegyezte Greguss (*Pesti Napló*), hogy eredetije két darab: *Egy nő, ki az ablakon kiugrik* (Scribe) és *Falura kell mennie*. Az elsőre nézve Greguss túloz, mert a hasonlat igen általános, a mennyiben az anyósnak csak típusáról lehet szó, a cselekvény tökéletesen más. A másikkal szemben igaza van, de oly módosítással, hogy itt is Szigligeti megszokott modorával találkozunk, az idegen dráma hatott rá, a nélkül, hogy tőle függésbe került volna.

A *Falura kell mennie* különben német átdolgozás fordítása (*Er muss auf's Land*), melynek eredetije Bayard *Le mari à la campagne* cz. francia vígjátéka. A francia darabnak csak általános helyzete a *Mamámé*, és amaz sokkal hasonlóbb Sardou *Szerafina* cz. vígjátékához, bár ezek hasonlósága is igen általános, mert cselekvényük egészen más. A *Mama* és a *Falura kell mennie* közti viszonyt a magyar közönség igazolta legfényesebben, mert mint bevezetésünkben mondók, mindkét darab felváltva folyton műsoron volt,¹ a mi aligha történik meg, ha Szigligeti plagizált vagy gyengébbet írt volna. A francia-német drámában az anyós vakbuzgó, holott a *Mamában* erről szó sincs. Leányát a házastársi kötelmekről is visszatartja, mint Sardou Szerafinájá, a mit Mogoriné nem tesz. Segíti ebben a francia anyóست Mathieu, *Szerafina* Chapelardja. Mind a ketten ki nem mondott papok. Esztikének a francia Pauline felelne meg, Colombet nővére, Szegfűnek pedig Mathieu unokaöcscse, a ki azonban nem jelenik meg. A *Mamában* Ákos egy percze sem hűtlen nejéhez, mint Colombet, ki Rohannéhoz jár, s elhitei vele, hogy nőül veszi. Mily erkölcstelenség Szigligeti tiszta moráljához képest! Bár a francia vígjáték is ez időben csak azon pontig haladt, midőn a kísértés még nem történt meg. Ormi Bélának itt Poligny César felelne meg, ki azonban nem Paulinet (Esztike ellenképét) veszi feleségül, hanem Rohannét, Ákos-Colombet ideálját. Végre itt Colombet megtér, neje pedig felszabadul az anyai gyámság alól, épen mint Szigligetinél. Csakhogy Ákosnak nincs miért megtérnie. Ákos, jó költői fogással, szegény és jobban függ anyósától. Ezért oly csattanós az I. felvonás fordulata, mikor az anyós azt mondja Ákosnak, hogy a ki úr akar lenni a háznál, annak házának is kell lennie. Ezért megy el Ákos a házból nyíltan. Colombet ezt suttyomban teszi

¹ Azon különbséggel, hogy a *Mama* túlélte a francia darabot s Szatmáryné haláláig állandóan műsoron volt. De azóta is fel-felújítják.

azon ürügy alatt, hogy »falura kell mennie«. Ez már itt egy újabb vígjátéki motívum. 1899-ben a Vígszínháznak műsor-darabja volt a sikamlós *Férj vadászni jár*; hőse a tilosban botorkáló férj, ki a vadászatot adja ürügyül szerelmi üzelmeire. E rövid vázlatból is megítélhetni a különbséget a francia és magyar vígjáték között. Hol van továbbá Ugri Miska eredeti alakja?

Az anyós-komikum példajaként meg kell említenünk egy más francia vígjátékot, mely nálunk, igaz, nem került színre. Ez Samsonnak *La belle mère et le gendre* cz. verses vígjátéka. Nem említi Benkő sem *Magyar Színvilág* cz. statisztikai művében. Valószínűleg régi téma átdolgozása. Hiszen egy kitűnő színész írta, s tudjuk, a színészek, a kik örökké benne vannak a műsorban, akaratlanul is felhasználják a traditiót, mely nélkül nem is lélekzenek, mert az előszó vési azt emlékezetükbe. Nem valószínű, hogy Szigligeti ismerte e vígjátékot, mely époly finom szövevényű, mint bizonyos magaslattal is bír. Véletlen találkozásnak vehető, hogy a *Mama Ormi Bélája*, Szegfűje, no meg az, hogy az anyós forma szerint veje ellen tanítja ki leányát, hasonlóknak mutatkoznak. Ezek a helyzetből folynak. A fiatal férjnek okvetetlenül van fiatal barátja (Ormi Béla), ki távolról a házasság helyzetét objectivebben és humorosabban fogja fel. Ilyen Samson darabjában Gerard. Hogy Szigligeti, bár nem ismerte e darabot (hisz ő jóformán csak azt ismerte, a mi a Nemzeti Színház műsorán megfordult), s Ormija mégis hasonló Gerardhoz, oka ennek az, hogy készen találta ezt Bayardnak imént ismertetett *Le mari à la campagne*ában, melynek Poligny Césarja Gerardnak mása. Samsonnál a férj nagybátyja, Duchemin, a házban lakik, s az anyós legelőször is őt akarja kitűrni, de pórus jár. Ez az alak Szegfűnek felelne meg, de Szegfű szerelmének komikuma nélkül, mely itt elesik. Samson műve valóban méltó volna arra, hogy egy nagy színház műsoron tartsa. Maga az anyós sokkal bőszebb temperamentumú, mint Szigligetinéél, kinél, házsártosságát nem számítva, még bizonyos patriarchalis matrona méltóságot is tapasztalunk, a mi egészen magyaros vonás költöknél. Az is a helyzetből folyik, hogy Szegfű és francia ellenképe végül akaratlanul úgy tűnik fel, hogy az anyós férjfelöltjeiként kínálkoznak, nem ugyan a maguk, hanem mások szemében, a mi pillanatnyi komikai helyzet alkalma.

A *Mamának* egy jelenetét mintha Beöthy László inspirálta volna. Az a részlet, melyben Szegfű Tivadar, a vén agglegény, esküvőjére készül, s Eszti ke csak nem jön, mert Ormi Béla megszökteti s helyette elveszi, Beöthynek *A két macskához* cz. regényére emlékeztet, (Aigner kiadása 227. 31. lap.) hol Berkey Róza, a menyasszony, épen így tűnik el jegyese, Zsedőfi Béla elől. Csak az a különbség, hogy itt a háttér egészen komoly, mert a menyasszony egy haldoklónál van látogatóban; a várakozó

völegény fölsülése azonban s a környezet magatartása komikailag hasonlóan, néhol még a dialogokban is, kétségtelen párhuzamot mutat a két író között.

Nincs tehát, véleményünk szerint, igaza Gregussnak, mikor (talán egyrészt a francia minták összehasonlításának hatása alatt) azt állítja, hogy a *Mamában* sem igazi jellem, sem helyzet-komikumról szó nem lehet, csak tréfás ötletekről. A *Mama* talán legjobb vígjátéka Szigligetinek, s ha elfogadjuk Toldy ítéletét, hogy legtöbb belbecse vígjátékainak van, kérdehetjük, mit érnek ezek, ha legjobbikuk igazi komikum nélkül szűkölködik. Francia mintái inkább sikamlóság, míg a *Mama* tösgyökeres magyar derűjével hat.

13. *Nőuralom.* (1862.)

E darabnak főforrása elsősorban ismét (mint a *Szökött katonánál* és *Liliomfínál* látjuk) magánál Szigligetinéél keresendő. A *Mamából* indult ki a költő. Mintha ennek első felvonásából Berki Ákos és neje, Czili összezördülését akarta volna új irányba terelni s anyós beavatkozása nélkül új vígjátéki cselekvényt teremteni. A bonyodalom itt is egy Ormi Béla-féle alak, itt Kondori, fellépésével kezdődik, ki a »két sógort három napra nejuktól kölcsönkéri«. »Mivel egyszer-kétszer nem vigyáztam magamra, mond Somkúti, örökké nőm vigyázzon rám? Ennek végét vetjük: vadászni megyek!« Itt azonban két férj és két feleség ügye egyesül. Beléfontódik Kondorié, kinek Rezgeiné a mátkája. A darab végén Szirtfoki így szól: »Úgy osztottam (a kártyát), hogy mindnyájan visszakapjuk elvesztett királynéinkat.« Ez a mondás, ha nem tévedünk, egy francia vígjáték címére figyelmeztet bennünket. Ez Gozlan Leónak *Trois rois, trois dames* cz. háromfelvonásos vígjátéka, mely a Nemzeti Színházban 1847 szeptember 23-án *Három király és három dáma* cím alatt került színre. Itt is, mint Szigligetinéél Szirtfoki, a három férj hiszi, hogy visszakapta királynéját. Megjegyzendő, hogy hasonlóságról csak a legnagyobb általánosságban szólhatni, de ezt elfogadva a következtetés talán nem jár téves nyomon. Szirtfoki végszavaival párhuzamba tehetjük talán Dumartelét, melyekben a darab epilógjaként így szól a közönséghez: »Uraim, mindebből, mint ma reggel kifejtém, kiviláglik, a házasság sokban hasonló a kormányzás művészetéhez. Van pl. demokratikus házasság, példának okáért az enyém, a hol férj és nő azt teszi, a mi nekik tetszik. Van aztán despotikus házasság, a hol a férj zsarnoka az asszonynak. Végre alkotmányos házasság, a hol a férj és a nő a hatalom édes örömeiben egyaránt osztoznak. Tanácslom hát Önöknek, maradjanak nőtlenek.« Az utóbbi conclusio nagy eltérés Szigligeti és a francia író között, mert az előbbi még e vígjátékában is magyarosan erkölcsös, és a francia Dumartel párja, Kondori, jókedvű korhely, de nem csapodár ficzkó. Van azonban némi egyezés a következőkben.

A francia darabban két férj, kik üzlettársak, nejét befogja az üzleti munkára. Egy házibarát paradicsomi kígyóskodása folytán a hölgyek öntudatra ébrednek s suttyomban elmennek az operabálra. A vége természetesen féltékenykedés a férjek részéről. Mathieu megfelel a magyar Szirtfokinak. Ő a keményebb férj, kire Dumartel a zsarnoksággal czéloz. De Szirtfoki az előbb zsarnoki feleséget teszi valódi költői finomsággal és pszichologiai leleménnyel kezessé. Ez Szigligetinek másoktól is elismert jeles ötlete és művészete. A magyar nő átváltozása mellett a francia nőcske egyénisége elmosódik. A magyar darabban is férjük tudtán kívül báloznak a hölgyek, de egészen más okból: daczból Somkúti fennebb idézett elhatározásával szemben, hogy t. i. vadászni mennek. Egyébként a két darab bonyodalma merőben különbözik egymástól. Igaz, magyaros morálja is van a mi vígjátékunknak, melyet egyik férj a másiknak lelkére köt: »Jövőre ne igyál, mond Szirtfoki sógorának, s ha iszol, ne játszszál!«

A *Velencei kalmár* ismerőjére vall Ilon mondása: »A ki többnyire hallgat, vagy nagyon is bölcs, vagy nagyon is együgyű« (Gratiano).

14. *Az üldözött honvéd.* (1867.)

Egyenes forrásról itt is bajos volna szólni. Legfeljebb régi benyomásokra hivatkozhatnánk. Az üldözés a régi romantikus drámában hálás situatio volt, de mégsem oly gyakori, hogy egy egész darab tárgyát tehetné volna. Ilyen a régi irodalomból a *Royalisten*, Raupach műve, melyben Cromwell elől rejtgetnek valakit. Ez nálunk nem került színre, míg a német színpadon csak a híres Seydelmann játéka tartotta fenn. Oly cselekvény, mely azt mutatja, hogy az emberre, mint valami vadra vadásznak, Kotzebuenak *Eduárd Skóczyában* című drámájából (eredetije Duval: *Edouard en Écosse*) volt ismeretes Szigligeti előtt. Lehetetlen, hogy erre ne emlékezett volna. Bár 49- és 50-ben magából az életből volt alkalma e helyzetet tanulmányozni, de az élet eseménye ráirányozhatta figyelmét a művészi felfogásra és alakításra is. Van még egy újabb darab is, melynek tárgya az üldözés és szerencsés megmenekülés. Ez Scribenek *La guerre des dames*ja, mely nálunk a *Női harcz* (újabb fordításában: *Nők harcza*) cím alatt gyakran adatott. A bonyodalom azonban itt víg, míg Kotzebuenél életbevágó. Egyéb hasonlóság azonban a két mű között egy mákszemnyi sincs.

Az, hogy Kereszti gróf magát a honvédért feláldozza, mintául szolgálhatott Jókainak a *Köszívű ember fia*hoz, ámbár e tény megtörtént dolog, s így mindkét költőnek az élet szolgálhatta a mintát, Szigligetinek persze előbb.

15. *A trónkereső.* (1868.)

Negyvenhat esztendő óta a magyar tragédia egy lépéssel sem jutott előbbre a *Trónkereső*nél. Mégis a kritika e fontos körülményt mellőzve folyton hibáival bibelődik. Legszánalmasabbá

Rákosi Jenő bélyegzi (Képes Irodalomtört.). Szerencsére *Gyulai Pál* kimondja, hogy e tragédiának jó alapja van, a mi nyomos szó s világot vet azon tényre, hogy könyvalakban három kiadást ért meg, sőt az iskolába is utat talált. Ha az alap jó, akkor ezt Szigligeti egyenesen magának köszönheti. Míg a *Világ urához* a történelemben nagyszerű anyagot talált a személyi és kultúrjellemzésre, a mi történetünk bányájában sovány erecskét nyithatott csupán. Borics megalkotásánál tehát a forrásnak azon fajára volt utalva, melyet bevezetésünkben a subiectivitasban jelöltünk meg. Bizonyítja ezt Borics jellemének conceptiója is. A történelem Boricsa nem az a finomkodó fiú, ki ne tudná törvénytelen származását. Egész élete folyása erőszakos egyénnek mutatja, ki nem anyja becsületéért küzd, hanem a trónért. Nem hitte, mint Szigligeti mondja, de akarta igazát. Petőfi előtt ez a Borics lebeghetett. Csakhogy ő subiectiv királygyűlöletében csupán formát keresett antidynastikus elveinek kifejtésére. Ezért nála Borics a tigris, anyja pedig a hiéna. Szigligetit a francia drámák azon szép vonása vesztegette meg, hogy a törvénytelen fiú csupa gyöngédség anyja iránt s ennek becsületéért életét adja.¹ Mivel pedig Borics történeti jelleme általános, a költő bátran ily szempontból is felfoghatta hősét, ha ez által mélyebb és megrázóbb tragikumot tudott teremteni.

A történetileg való gondolkodásban, melyre adata nincs a költőnek, csak következtető ihlete, Szigligeti e műve is kiváló, annál kevésbbé találunk benne kivetőt. A nádor ítéletét, melylyel az erkölcstelen származás ellen tiltakozik, a magyar történetírás nemzeti érzületünkben igazolja. Hogy Szigligeti belé tudja élni magát a múltba, bizonyítják a nádor szavai, melyekkel a kis Béla megvakítását a kor hangulatában elénk rajzolja :

A szende és ártatlan kis fiút,
Kinek szemében egy színes lepe
Nagyobb becsű volt mint száz korona,
Durván kitepték anyja karjaiból.

Oly szavak, a minőkkel egy költőnk sem keltett rokonszenvet a szerencsétlen király-gyermek iránt, pedig elegen vállalkoztak rá.

Petőfi drámájának semmi befolyása sincs Szigligeti művére, kivéve azt, hogy Judit Petőfinél is Borics neje (a mi esetleg történeti adatból folyhatott), és hogy az ő Predszlavája is kolostorban él. De ez fontos motívum, mely Predszlavának egész jellemére (bár tökéletesen ellenkező Petőfiével) Petőfi által épen Szigligetiben ellentétet keltve, alakító módosítással lehetett. Ellentétet keltve hathatott Tompa is érdekes töredékével (*Borics és Prezlava* 1863.) a *Trónkereső* költőjére. Valószínű,

¹ A francia drámának ezen a *Trónkeresőre* tett hatására már Cserhalmi Hecht Irén is rámutatott sokáig mellőzött, de újabban mind inkább figyelmet keltő művében: A francia romanticismus korszaka a magyar dráma történetében 1893. 142. lapján.

hogy a Borics és Rózsa, kun amazon közti epizód mintáját Garay *Szt. Lászlója* 9-ik énekében a szintén kun amazon Kuma és Salamon közti idillben találta Szigligeti.

Azt azonban nem tartom valószínűnek, a mit újabban említettek, hogy Schiller Demetrius-töredéke a *Trónkeresőre* befolyással lehetett volna. Élek a gyanuperral, hogy Szigligeti nem is ismerte Schiller művét. Mert, a mit Szigligeti olvasott, annak mindig nyoma maradt munkáin. Ha meg olvasta, akkor a *Trónkereső* épen azt mutatja, hogy Szigligeti Schillerrel ellenkező álláspontra jutott s nem volt rá szüksége. De miért is keresték hatást oly költői tárgyak között, melyek történelmiak, s a melyek situációjá közös? Dimitri, Borics egyaránt jogtalan trónkeresők. Csak az a különbség, hogy Szigligeti hőse (a darab mottója szerint) »hitte, hogy joga van«, Schilleré pedig tudja, hogy nincs joga. Szerintünk Szigligeti hősenek tragikumuma emelkedettebb szellemű¹: Borics nem csaló s tudtán kívül válik azzá. Heinrich Gusztáv (B. Szemle 429. szám) épen azt kívánna, hogy Borics is tudja meg a valót. Demetriusnak akarná Boricsot, kétségkívül Schiller töredékének hatása alatt. »Most indulhatott volna meg, mondja (335. lap), az igazi Demetrius-tragédia. (Szigligeti nem akart Demetriust írni!) De Szigligeti kitér a nagy földadat elől és olcsó színpadi hatásokat kezd vadászni. Borics nem kerül anyjával szembe.« Mi épen ebben találjuk a tragédia szépségét. Az pszologailag helyes, hogy az anya nem vallja be fia előtt szegyenét, s helyes az is, hogy Judit, ki Predszlava vallomását írásban bírja, ezt bosszúból akkorára tartogatja, mikor Boricsot megbuktathatja vele. Ezért mondta Gyulai jónak a tragikai alapot, melyet Heinrich nem fogad el, mert Szigligeti szerinte (336. lap) »veszedelmes közelségbe jutott a modern végzetdrámához.« Mi ebben nem látunk veszedelmet. A végzetet itt nem külső beavatkozás (Oidipus), hanem az emberek érdeke idézte elő, s ez mindig valószínű marad. Borics a végzet áldozata, de a saját végzetéé: makacsul hisz anyja tisztességes múltjában s nem akarja az ellenkezőt róla feltenni. Hanem annál fontosabb részünkre, hogy Heinrich, ki Schillerrel szemben Sz. gyenge voltát hangsúlyozza, kimondja, hogy a *Trónkereső* »nyelve és verselése sokszor megvesztegető« (335. lap). Ezt Szigligetiről még nem mondták eddig, s úgy vehetjük, hogy Heinrich szakítva az eddigi közhelylyel, hogy t. i. Sz. nem költő, függetlenül adta át magát a *Trónkereső* által keltett benyomásnak s erről ad számot.

16. *Kedv és hivatás.* (1868.)

E vígjáték egyik jellemére a múlt egy visszhangja adhatott ötletet Szigligetinek. Szövési Boldizsár öreg korában adja rá magát a bölcsészetre s írói babérokra vágyik. Szigligeti ifjú-

¹Dimitri és Borics párhuzamával már régebben foglalkoztam. L. Szigligeti élete és költészete. Pozsony, 1901.

korában Egressy játéka a *Garrick Bristolban* cz. vígjátékot (írta Deinhardtstein) jó ideig műsoron tartotta. Ebben szerepel Hild Tamás, kinek vén korában jut eszébe drámát írni. A cselekvény azonban mindkét műben egészen más. Annyival inkább, mert Boldizsár öcsce, Dezső, meg festői tehetségét félreismerve minden áron szintén író akar lenni. Erre Szigligetinek az élet adott mintát Orlai Petrich Somában, Petőfi és Jókai közös barátjában, ki szintén így ismerte félre tehetségét.

17. *Török János.* (1871.)

E darab hősről P. Szathmáry Károly írt elbeszélést *Déva Galambja* cím alatt. (Megjelent a *Budapesti Visszhangban* 1853.) Szigligeti azonban nem őt követte, hanem Budai Ferenczet (*Polgári Lexikon*). Szathmárynál Török János nejébe, Arába, ki Balassi Menyhárt leánya, egy Hilár nevű kóbor lantos szerelmes. Hilár, úgy látszik, Török Bálint fia, mi csak később (mint a sorsdrámákban) egy nyakában függő pénzről derül ki. Töröknek egy intrikus házi diákja elárulja, hogy Ara szereti Hilárt. Török nejét kivégezteti. A lantos menekül, de később János életét megmentve, a törökökkel való csatában hal meg, s ekkor ismeri föl János. Török nejének kivégeztetése történeti dolog. Szigligeti odamódosította, hogy Török csak azt hiszi, hogy nejét (kit megmentettek) lefejeztette, de beleőrül, s ez az inventio a legszebb drámai psychologia. Kár, hogy a darab Sziligetinél szokatlanul hatástalan. Már a felvonásvégek sem a rendes csattanósak nála. Mint olvasmány ma is költői és lélektani élvezettel kínálkozik. Kiválóan érdekes benne a feleség rajza. Szigligeti elejétől fogva szerette a tűrő, szenvedő nőt ábrázolni. Már egyik első művében, *Frangepán Erzsébetben*, látjuk ezt. Megerősítette később ez irányban Sue *Mathildja*, mely drámai alakban is szerepelt a negyvenes években. A magyar erkölcsöt ily szigorúan fejezi ki Borbála :

A nő csak addig él, a míg erényes :

Örökre meghal, hogyha elbukik.

— — — Legszebb győzelem,

Mikor a nő a csábot győzi le. (II. 1.)

1871-ben, a demimondeok uralmakor, Szigligeti Borbálája a régi szép világ ottrekedt fecskéje azon időből, mikor a színpadon nem a foltos női jellem, hanem a tűrő, önfeláldozó iránt gerjesztett rokonszenvet az irodalom.

Balassa Judit és Pető helyzete és színpadra állítása Hugo *Angelójára* emlékeztet, hol ez alakoknak Bragadini Katalin és Rodolpho felelnek meg.

18. *Struensee.* (1872.)

E darabot közelébb (EPhK. 1913. 730. s k. lk.) Zolnai Béla figyelemreméltóan vetette össze Beer Mihály ugyanoly című tragédiájával. Különösen meglepő és a szokástól eltérő részünkre, hogy a költőnek subiectivitasát is tekintetbe vette, midőn leleményesen kimutatta, hogy Szigligeti a *Selyemárusban* valamikor

Köller szerepét játszta, s ennek emléke évtizedek múlva hatással volt alkotására. Ez egyik bizonyítéka iménti fejtegetésünk eredményének: igazolja, mennyire élénk volt Szigligeti emlékező-tehetsége s mily fogékony egyes mozzanatok iránt. Azonban e jelenség sajtószzerű. Míg a plagizátort a legfontosabb dolgok kapják meg, Szigligetire a kevésbé jelentős mondások vannak hatással. És, úgy hiszszük, Zolnai téves úton jár, midőn különben oly gondos tanulmányában azt állapítja meg, hogy Beernek erős hatása alatt készült Szigligeti műve. Benyomásunk cikke után olyatén, mintha a magyar költő nagyon is függő viszonyba került volna a némettel, s mintha az egykorú *Pester Lloyd* kímélete, hogy a plagiumot nem kívánja szellőztetni, tisztázandó volna.

Zolnai egy csomó párhuzamot von álláspontja igazolására. Meg is szerezhethők néhányval Zolnai párhuzamait s még ezután is kimondjuk, hogy Szigligeti *Struensee*-ja nemcsak teljesen független Beerétől, de hasonlíthatatlanul fölötte áll.¹ Az utóbbi körülményt Zolnai taglalásából is kivonhatjuk. Bár Szigligeti szárazságáról szól, de nyomban hozzáteszi, hogy drámaibb. Ha így van, akkor Beernek minden esetleges előnye eltűnik. Zolnai párhuzamai kétségkívül alaposak. De nagyon különös, hogyan vehetett át Szigligeti ilyen dolgokat a német költőtől? Ott volt pl. számára, mikor Beer *Struensee* apjával ezt mondatja: »Dein Unglück, aber, fürcht ich, ist dein Glück.« (I. 14.) Vagy mikor *Struensee* a királynétől elválva így tör ki: »Stirb, Beneidenswerther, Du hast gelebt!« (III. 10.) E mondásokat szívesen olvasnók Szigligetinéél, s ő még sem élt velük. Mert akkor plagizált volna. Ha azonban olyanokat vett át, bár ezek csekély százalékát teszik szavainak, a mik harmadrendű jelentőségűek, akkor nem szólhatni erős hatásról, még kevésbé plágiumról. Zolnai úgy véli, hogy Szigligeti egész jeleneteket vett át a német költőtől. Ez méltatlan vád! Egyetlen jelenet olyan, mely Beer tervére vall, az, mikor Schack-Ratlow ráveszi a királynét az okirat aláírására. A motivumokat itt Szigligeti egészen Beertől vette ugyan át, mert itt történeti tényről van szó, s így Beerrel kívül alig jutott volna Szigligeti dülőre. Tehát okosan járt el. De itt sem került a német költő alá, sőt felülmúlta: amaz vizsgálóbírószerűen kicsinyes, Szigligeti ellenben szenvedélyes, lázas cselekvényt ad.

Zolnai nemcsak elismeri, hanem kiemeli, hogy Szigligeti cselekvénye gyorsabb menetű, realiztikusabb, elevenebb; hogy egész első felvonása saját leleménye, tehát expositiója is más, és így cselekvénye is más. »Rantzau fölénye tagadhatatlan«. Taglalásából kiviláglik, hogy mások a jellemek. Ha tehát a jel-

¹ Ha Zolnai s a szerző párhuzamai valóban alaposak és kapcsolatot teremtenek a két dráma között, akkor Szigligeti függését nem lehet tagadni. Ez természetesen nem kérszti ki, hogy Szigligeti drámája ne lehessen jobb a mintájánál. Szerk.

lemek mások, mást is beszélnek (hisz jellemük beszédükből tűnik ki), hogy lehetne a hatás oly erős? Már külsőleg is mily ügyetlen Beer Szigligetihez képest! A két első felvonásnak egy-egy, a másodiknak és harmadiknak két-két változása van, Szigligetinek összesen egy változása. Beernél a hős a második felvonáson túl alig látható. Sok-sok ember jön-megy, meg eltűnik nyomtalanul. De a mi a fő, a Struensee és királyné közti szerelemről, mely a hős tragikuma, a két fél alig szól, inkább mások czélozgatnak rá. Szigligetinél az egész tragédia egy, irodalmunkban számottevő szerelmi kettős, melybe még a nemes Rantzau s az ármányos Schack-Ratlow szólnak belé. Beernél Rantzau gyámoltalan, Szigligetinél nemességével ritka daemoni alak, párját kell keresni irodalmunkban.

Maga Beer, ha élt volna akkor, nem ismert volna saját művére Szigligetiében.

Csodáljuk, hogy Zolnai nem említi meg, hogy Madáchnak is volt hatása Szigligetire. Pedig ritkaság az, hogy az idősebb alkotóra az ifjabb befolyjon (mint pl. az öreg Haydn nem reszeltte bevallani, hogy a fiatal Mozartnak rá befolyása volt). Madáchot halljuk a következőkben:

— — Rantzau nélkül
 A gépből a legfőbb kerék hiányzik. (V. ö. Ádám, II. szín).
 — — A mi volt, van és lesz,
 Egy közérőnek folytonos hatása. (V. ö. Lucifer, III. szín).
 Az újítók több századdal előbb
 Vannak koruknál, hisz másképp nem is
 Volnának újítók. Kortársaik
 Nem értik, félreértik, üldözik,
 Elvesztik — — — azután dicsőítik!
 A mit mi a szabadságért teszünk,
 Most szörnyűködnek rajta: s a közel
 Jövő azon fog szörnyűködni, hogy
 Volt, a ki nem hitt benne s ellenezte. (V. ö. Lucifer, VII.)
 Az új s nagy eszmék megfogamzanak,
 Egymást szülik, terjednek, hódítanak
 S a vén Európa megifjodik,
 Egy új időszak küszöbén vagyunk
 A szabadalmak és előjogok,
 A szolgaság s előítéletek
 A babonák s tudatlanság hosszú
 Vak éjjelén át hajnalpír dereng. (V. ö. Kepler, VIII. szín.)
 Más újítók a népet lázíták fel
 S nem bírva megfékezni maguk is
 Az árral úsztak s csak egy iszonyú
 Chaost idéztek fel, melyből nem ők,
 Nem is az eszme, melyért síkra szálltak,
 Hanem egy új zsarnok s még terhesebb
 Rabszolgaság kerekedett felül,
 Mi nem alant, mi fent kezdjük stb.

Az utolsó idézetben Madách azon fő mozgató eszméje van bölcséletileg elvonva, hogy minden következő színben új zsarnokot vált magának az emberiség.

Ha a Beerből átvett mondásokat, szavakat nem vettük nagyra, ez közhelyvoltage történt. Hiszen Szigligeti képes volt külön dolgokra. Itt fordítva: épen, mivel nagy igazságokról van szó, melyeket Madách után senki sem fogalmazhatott meg tökéletesebben, ezért nem illetheti gáncs Szigligetit; annyival kevésbé, mivel másutt, a hol hőse eszméit rajongva fejtegeti, nemcsak eredeti, hanem emelkedettebb, mint két német társa, különösen Laube, kinél Struensee merőben szerelmes hős.

Végül érintenünk kell azt is, hogy Zolnai elismerőleg emeli ki, hogy Szigligeti nemcsak alapos történeti ismeretekkel fogott feladatához — bár ezt a dicséretet is azzal eczetesíti meg¹, hogy művészi ösztönébe vetett hitünket megingatja (742. lap) — hanem fontos és számos oly ismeretről tanuskodik, melyek Beer tragédiájából nem magyarázhatók meg. Föltétlenül használt valami kimerítő történeti forrást (741. lap). Zolnai több történeti műnek járt utána, de ezeknek csak egyikéből idézhet párhuzamot. Talán nem tévedünk, ha a Zolnaitól keresett forrást megtaláltuk. Az első dolog ugyanis, ha költő történetből alkot, hogy a lexikon illető helyére lapoz. Az 1836-iki *Közhasznú Esmeretek Tára* oly bő Struensee-cikkkel szolgált, mely a mai Pallas-lexikonénál is behatóbb és terjedelmesebb. Ha ezt elolvassuk, meglepetve tapasztaljuk, hogy szinte kiáltóan szól belőle hozzánk Szigligeti expositiója. Ő ugyanis abban tért el Beertől és Laubtól, hogy míg ezek hősiüket közvetlenül a katastropha előtt léptetik fel, ő legalulról, mint egyszerű felolvasót, mint háziorvost lépegetteti az ambitio lajtorjáján felfelé. Itt találjuk nyitját annak is, a mit Zolnai is kiemel, miért áll nála annyira fölül Rantzau, és miért ad közvetlenebb szerepet Brandtnak. Persze a másik ok kissé reminiscencia is volt: Lehmann barátsága Rákóczi fogságából. Itt találjuk meg azt is, hogy a hős katastrophájában nem a rendes recept szerinti tragikus. Szigligeti előtt az állott, hogy ha az embert nemcsak lefejezik, hanem előbb a kezét vágják le, akkor bizony egy kis concessiót tesz a német aesthetika kipécézett tragikái meg nem alkuvásának. Itt találta Szigligeti annak a csiráját is, hogy hősét (a mit Zolnai szintén kicsinyeskedésnek vesz) a bűntudat is bántotta. Ez természetes is, mert Struensee imádotját magával rántja.

¹ Tanulmányát e szavakkal végzi: Sz. előtt tehát tragédiájának megírása »inkább dramaturgiai föladat volt mint öntudatlan művészi ösztön megnyilvánulása: alapos történeti tanulmányokkal, elméleti föl-készültséggel és invenczióját erősen befolyásoló irodalmi ismeretekkel fogott munkájához«. (EPHK. 1913. 742. lap.) Hogy egy tragédiát vagy bármely más színművet dramaturgiai feladat végzése végett írjon meg valaki, az nézetünk szerint egyenesen lehetetlen, s épen Szigligetinél az, a ki olyan komoly ambícióval s színi hatásra való törekvéssel dolgozott.

Zolnai elég Struensee-újsággal lepett meg bennünket, csupán teljesség kedvéért még csak annyit, hogy van francia Struensee is, Duval Sándoré (1760—1838), s ez is megelőzte Beert.

19. *Valéria*. (1873.)

Bayer (Dráma tört. II. 213.) megjegyzi, hogy itt-ott a *Kegyencz* hatása látszik meg a *Világ urán*. Ez tévedés, épúgy, mint midőn *Grittin Othello* befolyását gondolja s *Julius Caesarét* nem veszi észre. A *Kegyencz* hatása valósággal nem a *Világ urán*, hanem *Valérián* szembeszökő. Itt utánozza Szigligeti Maximus azon tettét, hogy bosszúja kielégítéséül neje erényét áldozza fel.¹ Addig Szigligeti nem utánzott senkit és most, hogy ezt megteszi, meg is bűnhődik eljárásáért. Mint az utánzók rendszerint, Szigligeti is túlozza a mintát. Mert ha a nő maga vállalkozik olyanra, mire Telekinél a férj ösztönzi, az bántó dolog. Oly nemes nő, mint Valéria, nem válhatik oly kaczer tetetővé. E hamis tételtől nem folyhat igaz esemény. Azért, tagadhatatlan, vannak a darabnak szépségei is. Ez az oka, hogy fel-fel-újítják, sőt (mint most a százados ünnepen) a *Világ urát* melőzik kedvéért. Gibbon tanulmánya itt is érdekes mesével és nagyszabású töredékekkel lep meg bennünket. A pathos azonban Valéria nem neki való tetetése miatt erőszakosabb, mint Szigligeti más tragédiáiban. (Férjét egyszer toronyhoz hasonlítja, ki a sárból emelkedik ki.) A subiectivitas forrása mind vékonyabban csörgedez. Nem is csoda, mikor annyi ideig oly bőven ömölt!

* * *

Vizsgálataink végeredménye a következőkben állapítható meg.

Szigligetire is hatással volt kora irodalma. De ebből kiválógatta a neki való elemeket és szolgailag nem másolt soha senkit sem. Egyénisége az irodalmi áramlatból, melybe pályája kezdetén került, saját pathosával, humorával, phantasiájával oly önállóan bontakozott ki, hogy a hagyományost mindig merőben újjá tudta átalakítani. Munkásságának egyetlen, igazán kimutatható főforrása a francia színi technika volt. De itt is a tanítványból csakhamar oly mesterré lett, ki kora minden magyar drámaírójának tanítójává vált. A magyar hagyomány, melyre ő támaszkodhatott volna, szegényes és elavult volt. De a mit ő hátrahagyott, az, elmondhatni, a mai magyar drámának alapja.

RAKODCZAY PÁL.

¹ Midőn megitta a mérget s hallja, hogy férjét mint császárt éltetik, majdnem szószerint ismétli Teleki Maximusának szavait: »Ki gúnyol ezzel is?«

SZENCZI MOLNÁR ALBERT ZSOLTÁRAI.

(Harmadik és befejező közlemény.)

VI.

Szándékosan hagytuk hátra annak a kérdésnek feszegetését, mennyiben lehet megállapítani e zsoldárokon a Marot-Beza-félék közvetlen hatását. Molnárnak erre nézve két nyilatkozata áll rendelkezésünkre. Az egyik így hangzik: »Annakokáért meg-gondolhatja minden, minemő nagy munkával kellett énnekem ez hosszú magyar igéket az franciai apró igékből álló versekre formálnom . . .«¹ Ebből életírója azt a következtetést vonja le, hogy Molnárnak a fordítás közben előtte volt a francia *Psautier*, különösen a versformák kedvéért.² Dubois segítségéről számol be a második nyilatkozat, melyet már föntebb idéztünk. Dubois ebben az időben, 1606—7 telén, még mindig frankfurti lelkész volt, és midőn 1607. februárjában Molnár Heidelbergtől hat napra (20—26) Frankfurtba ment, valószínűleg nála is volt szálláson.³ Molnár kiadót keresett Frankfurtban zsoldárai számára, s úgy látszik, a kéziratot ekkor nézték át Dubois-val együtt, a ki útbaigazítással szolgált neki a francia zsoldárookra nézve, a hol Molnár nem értette meg őket.⁴

De tudott-e Molnár egyáltalában francziául? Hogy 1596-ban még nem tudott, az *Naplójának* egy bejegyzéséből bizonyos. Azt írja ugyanis, hogy Bezát hallotta prédikálni Genfben, de nem értette meg.⁵ Később azonban kellett értenie és olvasnia e nyelven, mert szótárának összeállítása közben francia szótárakat is használt,⁶ Károli bibliájának javítgatása közben is segítségül hívta a genfi bibliát.⁷ Hogy mennyire terjedt francia tudása, ma már nem lehet megállapítani, valamint azt is igen bajos meghatározni, hogy milyen változtatásokat tett zsol-

¹ L. *Napló* stb. 46. l. jegyzet.

² L. Dézsi, i. m. 137. l.

³ Ezt nemcsak a régi vendégbarátságból következtetjük, hanem abból is, hogy Miskolczy István, Molnár heidelbergi diáktársa, levelet írván neki, ezt Dubois szállására czimezte. L. *Napló* stb. 205. l.

⁴ L. Dézsi, i. m. i. h.

⁵ L. *Napló* stb. 15. l.

⁶ L. u. o. 37. l. jegyzet, továbbá Dézsi, i. m. 112. l.

⁷ L. *Napló* stb. 45. l.

tárain Dubois útbaigazítására ; az azonban bizonyos Molnár fordításainak a francziákkal való összevetése alapján, hogy ez a hatás nagyon csekély lehetett, hogy Molnár nem fordított nagy figyelmet a francia szövegre, s ha Dubois útmutatásai alapján javítgatott is zsoltárain, ezek a javítások nem lehettek jelentékenyek s alkalmasint csak a versformákra vonatkoztak. Ezt már abból is következtethetjük, hogy a magyarul nem tudó francia pap nem érthette meg Molnár fordítását. Ha magának a fordítás munkájának idején lett volna közelében a fordító tudós barátja, megérthetnők, hogy mennyiben segíthetett volna neki, de így nem könnyű elgondolni, milyen útmutatásokkal szolgált Dubois, a ki a már kész szöveghez nem tudott hozzászólni. Teljes mértékben valószínű Dézsi főntebb idézett állítása, hogy a francia zsoltárok »főleg a versforma kedvéért voltak előtte«.

A francia zsoltárok hatása bizonyos mértékben azonban kimutatható a zsoltárokon. Említettük már, hogy Lobwasser zsoltárai nagyon szabad fordításai a francziáknak, másfelől Molnáréi sem egyeznek teljesen a németekkel, s találunk az ő fordításában nem egy sort, nem egy kifejezést, mely közelebb áll a francziához, mint a némethez. Ezekből az egyezésekből azonban még nem lehet messzebbmenő következtetéseket levonni. Láttuk, hogy Marot lelkiismeretesen ragaszkodott a szentírás szövegéhez, s Beza is iparkodott tiszteletben tartani a nagytekintélyű eredetijét, a minék következtében zsoltáiraikban a bibliának igen sok mondatát, phrasisát hű fordításban ott találjuk. Lobwasser ugyan fordítás közben a szentírás phrasisait épügy átformálta, mint a francia szerzők leleményéből származó kifejezéseket, csakhogy ő meg Luther bibliáját hívta segítségül, a melynek sok phrasisa belekerült fordításába. De Molnár szintén használta Luther bibliáját, azonfelül Károliét is, s ily módon fordításába több oly hely jutott bele, mely eltér ugyan Lobwassertól, de megegyezik a héber zsoltárokhoz hívebben ragaszkodó francziákkal. A mondottak alapján tehát nem szabad azt hinnünk, hogy azok az egyezések a francia és a magyar zsoltárok között mind onnan való átvételek. Legnagyobb részük bizony Luther és Károli bibliájára vezethető vissza, s megegyezésük a francia szöveggel csak esetlegesség, csak annak a következménye, hogy Luther is, a gönczi prédikátor is, másfelől a két francia szerző részint közvetlenül, részint közvetve, egy forrásból, a héber szentírásból dolgoztak. Számos ilyen helyet idézhetünk Molnár zsoltáiraiból, melyeknek párját egyaránt megtaláljuk a francziában és Luthernél vagy Károlinál, azonban nincsenek meg, vagy legalább is nem abban a formában, Lobwasser fordításában. A hol azonban Molnár kifejezései csak értelem tekintetében egyeznek meg a francziával, de formában a Luther- vagy Károli-félékkel azonosak, ott nem

kereshetünk francia hatást ; francziából való kölcsönzést csak oly helyeken állapíthatunk meg, melyek Luther, Károli és Lobwasser feldolgozásában hiányoznak, vagy ha meg is vannak, de más formában.

Induljunk ki a főntebb a maga egészében idézett CX. zs. 6. vsz.-ának 2—3. sorából, mely egészen máskép hangzik Molnárnál, mint Lobwassernél :

Az pogányokon itéletit tartya,   Vber die Heyden er sich wirt erweisen
Megtölti az földet holttestekkel,   Als einen Richter der gerechtigkeit |

Ez a sor francia eredetiben a következő :

Sur les Gentils exercera justice,
Remplira tout de corps morts envahis.¹

Nyilvánvaló, hogy Molnár harmadik sora majdnem szóról-szóra megegyezik a francziával, s azt hihetnők, hogy kétség-telenül innen is került a magyar zsoltárba. De üssük csak fel az 1590-iki vizsolyi bibliát ! Ott ennek a két sornak a 6. v. első fele felel meg : »Itéletet téfzen pogány népec között, meg tölt joc helyet holt testekkel . . . «² Ez a véletlen találkozása a Marot-és a Károli-féle zsoltárnak nagyon megnehezíti a kérdés eldöntését, hogy melyik forrásból merített hát Molnár. Pedig a legtöbb megegyezés Molnár és a francia *Psautier* között ilyen természetű : összeesik Luther vagy Károli fordításának megfelelő helyével is.

Még egy körülmény nehezíti meg e kérdés eldöntését. A XVI. században még egy német költő foglalkozott a francia *Psautier* fordításával, Paul Schede Melissus, ki 1572-ben adta ki az első 50 zsoltárát. Ez a fordítás, mely III. Frigyesnek, a pfalzi választófejedelemnek felszólítására készült, nemcsak minden tekintetben felülmúlja Lobwasser munkáját, hanem általános philologiai szempontból is nevezetes. Pontosán követte a fordító a francia szöveget, a mellett figyelmesen összevetette az eredeti héber biblia szövegével s sok helyütt javított is Marot és Beza szövegén ; azonkívül minden zsoltár után közölte a biblia-beli zsoltár fordítását is, magukban a verses zsoltárookban pedig számokkal jelölte meg a bibliai zsoltárok verseit, úgyhogy a verses szövegnek az utána következő prózaival való összevetését nagyon megkönnyítette. Német nyelvészeti szempontból is érdekes a munka sajátosság helyesírási miatt. Műve azonban csonka maradt, hozzálátott ugyan a hátralévő zsoltárok lefordításához is, de úgy látszik, hogy Lobwasser fordításának szíves

¹ A francia *Psautier*-nak köv. kiadását használtam : Les CL. Pseaumes De David, Mis en rime Françoisie par Cl. Marot, & Th. de Beze. Amsterdam, 1672.

² *Luther* (6. v.) Er wird richten vnter c'en Heiden | Er wird grosse Schlacht thun | . . . *Székely*, 6. v. Itil az pogányoc között, betölt holt tagokat . . . *Heltai*, 7. v. Itil a pogánoc között : nagy öldekléfeket téfzen :

fogadása elvette kedvét a további munkától.¹ Hogy ismerte-e Molnár ezt a Melissus-féle fordítást, nem tudjuk, sem *Napló*-jában, sem a *Psalterium Ungaricum* előszavában nem emlékszik meg róla. Az azonban bizonyos, hogy több helyütt, a hol Molnár zsoltárainak egy-egy helye eltér Lobwasserétől, de megegyezik a francia zsoltáréval, megegyezik Melissuséval is. Bár nem hiszszük, hogy Molnár ismerte volna a »poeta laureatus« fordítását, a melyet abban az időben templomi éneklésre már Pfalzban sem használtak, mégis az e fajta egyezések óvatosságra intenek Molnár zsoltárainak a francziákkal való összevetésében.²

A XXXIII. zs. 5. vsz.-ának 1—2. sora Lobwassernél és Molnárnál a következőkép hangzik :

Dann wenn er auffthut seinen munde
Vnd nur ein wort spricht | bald geschichts |

Mert mihélt ő csak egj igét [szól,
Azonnal meg leszen *minden* :

Molnár e mondata eltér Lobwasserétől, melynek értelme : mihelyt az Úr egy igét szól, azonnal megtörténik ; Molnáré pedig : *minden* meglesz, mihelyt az Úr szól. Luther és Károli fordítása³ szintén Lobwasserével egyezik meg, Maroté és Melissusé azonban ebben a pontban Molnáréval egyezik meg :

Marot : Car toute chose qu'il a dite
A elté fait promptement :

Mel. : Dan *alles* was aer gefagt mündlich,
Ist in aim hui fchleunig gefchhen :

Honnan vette tehát Molnár ezt a »minden«-t ? Valószínűleg a francziából, bár biztosan nem állíthatjuk. Ezért, valahányszor Molnár és a francia zsoltárok között oly összevágó helyeket találunk, melyek Lobwassernél, Luthernél, Károlinál nincsenek meg, még mindig nem kétségtelenül a *Psautier*-ből eredtek, ezt csak akkor állíthatjuk biztosan, ha Melissusnál sem találjuk meg őket, vagy legalább is más alakban.

Azonban bár kevés ilyen egyezés állapítható meg a francia zsoltárok és Molnár fordításai között, mégis csak találunk néhányat, a melyekből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mégsem maradt egészen hatástalan zsoltárainak szövegére sem a francia zsoltárkönyv forgatása. Párhuzamosan közöljük mind az ötféle feldolgozást, melyről eddig beszéltünk, hogy megállapíthassuk, hogy a kérdéses helyeken csakis Marot, illetőleg

¹ L. id. kiadás, Einleitung.

² Jancsó Benedek azt az állítását, hogy Molnár használta a Melissus-féle fordítást (Szenczi Molnár Albert, Kolozvárt, 1878. 21. l.), nem okolja meg, s ennek valószínűségéről fordításuk összevetése sem győz meg.

³ (9. v.) Denn so er sprich | so geschichts | ... — Mert ő mondotta és lett ...

Beza és Molnár fordításai egyeznek meg, a többiektől pedig ezekre nézve eltérnek.

XXXVII. zs. 11. 4—5.

Marot : Car les benins de Dieu possederont
 Finalement terre pleine de graisse,
Molnár : Annakokaért éz áldott nemzet
 Örököse lesz az síros földnek,

Lobw. : Darumb | das sein gebenedeyt geschlecht
 Die erd allhie besitzet vnd ererbt |

Luther, 22. v. Denn seine Gesegneten erben das land | . . .

Kár. 22. v. Mert az kic megálldattatnac ő tőle, ez földet biriac, . . .

A »föld«-nek csak Marotnál és Molnárnál van jelzője, a többi feldolgozásban nincs, ez a jelző is teljesen azonos a franciaiban és a magyarban (pleine de graisse = zsírral teli, zsíros); a mondat állítmányában is megegyezik Molnár és Marot e mondata: mindkettő jövő idejű, Lobwasseré pedig, mint célhatározói mondat igéje, coniunctivusban van, noha maga a magyar állítmány (örököse lesz) nem a francia »possederont« fordítása, hanem a német »ererbt«-é.¹

XLVI. 3. 7—8.

Marot : Du bruit des voix tout l'air fendoit
 Et sous eux la terre fendoit.
Molnár : De az ő haragos szava
 Mind ez földet el olvasztja.

Lobw. : Die Erd sunck nieder allzumal |
 Von prasseln vnd dess Donners hall.

Luther (7. v.) Das Erdreich mus vergehen | wenn er sich hören lesst.

Kár. 6. v. . . . de mihelyen ő szót ada, ottan megczendefzedéc az föld.

E helyütt is megegyezik Molnár és Marot feldolgozása annyiban, hogy mindkettőjük előadása szerint az Úr szava *elolvasztja* a földet; a többiek mind más mondanak: Lobwasser-nél a föld »lesüllyed«, Luthernél »elpusztul«, Károlinál »megcsendesedik«.²

XLVIII. 4. 1—2.

Beza : Dieu l'a fondée tellement,
 Que perir ne peut nullement.
Molnár : Kit ugj erőfitet Iften,
 Hogj romlása ne lehessen,

Lobw. : Gott die befest hat der gestalt |
 Das sie bleibt ewig für gewalt |

Luther (9. v.) . . . Gott erhielt dieselbe ewiglich |

Kár. 8. v. . . . az Iften megerőfiti azt mind öröcké.

¹ Az olyan zsoltárok összevetésénél, melyeket Melissus is lefordított, közöljük jegyzetben fordításának megfelelő sorait is; ez a két sor nála:

Dan di von Got gefegneten, zúm réft
 Ererben's land: . . .

² *Melissus:* Von's Herren ftim di luft zertrán,
 Di aerd' ünter ynen zerrán.

Igaz, hogy Molnár 2. sora csak értelem tekintetében egyezik meg a francziával, szavaiban nem, mégis kétségtelenül innen ered, mert a többi mind egészen mást mond.¹

CXLIII. 12. 3—4.

Marot : Et ren confondus & destruits
Tous ceux qui ma vie travaillent,

Molnár : Töröltesenek el azoc,
Az kic kergetic életemet,

Lobw. : Verderb all die so mit vnrecht
Sich feindlich wider mich aufflegen |

Luther (12. v.) . . . Vnd bringe umb alle die meine seele engsten.

Kár. 12. v. . . ronts meg azokat kic az én lelkeket háborgattyác :

Egészen hasonló kifejezést találunk a XXXV. zs. 2. vsz.-ban.

Beza, 1—3. sor : De honte soient tous éperdus
Tous ceux qui pourchassent ma vie.

Molnár : Szégyenicz meg Uram őket,
Kik kergetic életemet,

Lobw. : Gott lass sie werden all zu spot
Welche mich gerne sehen todt

Luther (4. v.) Es müssen sich schemen vnd gehönet werden | die nach meiner seelen stehen |

Kár. 4. v. Gyaláztaffanac meg es szégyenöllyenec meg kic keresic az én lelkeket,

Molnár első sora Lobwasserből való, a második a francia zsoltárból.²

LXXXIX. 8. 1—2.

Beza : Car fi nous sommes forts, l'honneur t'en appartient :
Si nous avons pouvoir, tout cela ne nous vient
Que de ta grand' bonté : . . .

Molnár : Te vagy ékésége ő erejeknec,
Minden hatalmakat te adtad nékiec,

Lobw. : Das sie gewaltig seind | von jhn das nicht her kumpt |
Sondern von dir O Herr | d' sich jr so annimpt |

Luther (17. v.) Denn du bist der Ruhm jrer sterke | . . .

Kár. 17. v. Mert az ő ereieknek ékésége te vagy : . . .

Főntebb már megállapítottuk, hogy az idézet első sora Károliból való kölcsönzés, a francziával való összevetés pedig arról győz meg, hogy a második a francziának összevont, átalakított mása, mivel »hatalom«-ról egyik feldolgozás sem tesz említést, csak Beza és Molnár.

¹ *Melissus :* Got wird s' also befësten zwar,
Dàs fi beftën föll' immerdar.

² *Melissus :* 2. vsz. 1—2. s. : Schand ünt hön fei daen angetan,
Welche mir nach meim leben ftan :

CXIII. 1. 3—6.

<i>Marot :</i>	<i>Molnár :</i>
Loüez Ion Nom & ja hauteſſe :	Algjátoc Izent nevit mindnyájan
Soit preſché, loit fait ſolennel	Diczirtéſſek Izent jöſſége
Le Nom du Seigneur Eternel,	Moft es örökkön örökre
Par tout, en ce temps & ſans ceſſe.	Oc Izent neve áldafséc tíztan.

Lobw. : Lobt ſeinen namen allesamen |
Gelobt ſcy vnd gebenedeyet
Von nu biſſ in ewigkeyt
Deſſ höchſten Herren werder namen.

Luther (1. v.) ... Lobet den Namen des Herrn. (2. v.) Gelobt ſey deſ Herr Name | von nu an biſ in ewigkeit.

Kár. 1. v. ... diczériétec az WRnac neuét. 2. v. Az WRnac neué légyen áldott : moſtantól fogua mind örökkön öröcké.

Iſten »felségét« csak Marot és Molnár említi, a többiek nem.

CXLVI. 4. 1—4.

<i>Beza :</i>	<i>Molnár :</i>
C'eſt lui qui par ſa puiffance	Az ki mind mennyet es földet
A fait la terre & les cieux,	Es az tengert teremté,
Et la mer & l'abondance	Es ezekben mindeneket
De ce qui eſt en iceux,	Nagy hatalmával ſzerzc,

Lobw. : Der gemacht hat durch ſein hende
Himel | Erden | vnd das Meer
Vnd was an jhr keinem ende
In den wirt gefunden mehr |

Luther (6. v.) Der Himel | Erden | Meer | vnd alles was drinnen iſt | gemacht hat | ...

Kár. 6. v. Ki teremtette az mennyet, földet, tenger, és mind azokban való állatokat : ...

Bezánál és Molnárnál »hatalmával«, Lobwassernél »kezével« teremtette Iſten a mindenséget, Luther és Károli ezt a mozzanatot nem említik.

CXLVII. 10. 5—8.

<i>Beza :</i>	<i>Molnár :</i>
Tous peuples du monde habitable	Nem tön így femmi pogán néppel,
N'ont pas un traitement ſemblable :	Nem látá őket illy izentséggel,
Car ces ordonnances ſacrées	Szent ſzerzeſit ök nem értötték,
Il ne leur a point déclarées.	Azért Alleluja mondáſek.

Lobw. : Das hat er nicht gethan den Heyden |
Das er ſie deſſ auch hett beſcheyden |
Vnd ſie bericht von dieſen dingen |
Drumb laſt vns Alleluia ſingen.

Luther (20. v.) So thut er keinen Heiden | Noch leſt ſie wiſſen ſeine Rechte | Haleluia.

Kár. 20. v. Nem czelekedett ilyen módon femmi nemzetféggel, és ő ítéletit egyéb nemzetféggel nem tudgyác.

Molnár idézett részében az első sor Károliból és Lobwasser-től való, a harmadik sor e kifejezését »szent ſzerzeſit« pedig

kétségtelenül Bezából («ces ordonances sacrées») vette át Molnár, mivel a többiek ezt a dolgot mind másképp fejezik ki.

LXXII. 3. 5—8.

Marot :
Il vient comme pluye agreable
Tombant fur prez fauchez,
Et comme rofée amiable
Sur les terroirs fechez.

Molnár :
Aláboczátt *iszép kedves e/söt*
Az kalfzátt mezőre,
Czöpögtet nagy *iszép* nedvességöt
Az elszárat földre.

Lobw. : Er wird rab fallen wie ein regen
Auff abgemeyet feldt |
Wie tropffen die zufallen pflegen
Auff durre ort der welt.

Luther. (6. v.) Er wird erab faren wie der Regen auff das fell |
Wie die tropffen | die das Land feuchten.

Kár. 6. v. Le Izáll mint egy eő az meg kalfzátt mezőre, és mint az ő föld öntöző záporoc.

Ezen a már egyszer említett részen is megállapítható a francia hatás. Sem Lobwassernél, sem a két prózában fordítónál nincs az esőnek jelzője, csak Marotnál és Molnárnál; az előbbinél »agreable«, az utóbbinál »Izép kedves«, tehát rokon, mondhatnók azonos jelentésű melléknevek. A 7. sorban lévő »nedvesség« is inkább lehet a francia »rosée« (harmat) fordítása, mint a német »tropffen«-é (cseppek), azonfelül e német szó is jelző nélkül áll, a francia és magyar pedig szintén rokonjelentésű jelzővel van ellátva.

Hogy Molnár a francia *Psautiert* forgatta, arra nézve nemcsak ezek az egyezések a tanúink. Van egy olyan bizonyítékunk is, a mely különösen Molnár életírójának, Dézsi Lajosnak, azt az állítását igazolja, hogy Molnárnak főleg a versformák végett volt szüksége az eredeti zsoldároskönyvre. Lobwasser ugyanis a XXXVII. és CXIX. zsoldár fordításában versforma tekintetében nem követte híven a francia szerzőket. Ezeknek a zsoldároknak 6 soros versszakai egy-egy terzina-párt alkotnak, oly módon, hogy a XXXVII. zs.-ban a páratlan sorok 11 szótagúak, a párosak 10-esek, a CXIX.-ben pedig fordítva, a páratlanok a 10-esek, a párosak 11-esek; rímelhelyezésük a terzina szabálya szerint a b a b c b, az ötödik sor ríme természetesen ismétlődik a következő versnek első és harmadik sorában (c d c d e d). A XXXVII. zs. 1. strophája Marotnál így hangzik :

Ne foit fahché fi durant cette vie
Souvent tu vois prosperer les méchans,
Et des malius aux biens ne porte envie :
Car en ruine à la fin trébuchans,
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
Seront fauchez comme foin en peu d'heure,¹
Et fecheront comme l' herbe des champs,

¹ A szótagok fölé írt számok a hangjegyek helyét jelölik.

Ennek a mesterkélt versformának pontos követése felülmúlta a német fordító erejét, ezért úgy segített magán, hogy a terzina-párból egyszerű hatsoros strophát alkotott: az 5. sort a 6-ikkal rímeltette, s a XXXVII. zsoltárban az 5., a CXIX.-ben pedig a 6. sor szótagszámát 11-ről 10-re szállította le. Nála tehát a sorok beosztása az előbbiben: 11 10 11 10 10 10, az utóbbiban 10 11 10 11 10 10; a rímeké pedig mindkettőben a b a b c c. Így hangzik nála az előbb idézett versszak fordítása:

Erzürne dich nicht über die gottlossen |
 Wann es jhn wolgeht | Es sol sich auch nicht
 Vber der vbeltheter glück erbossen |
 Wer sie in jhrm auffnemmen stehen sicht |
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
 Dann man die wie ein grass alssbald abhaut¹
 Das sie verwelcken wie das grüne kraut.

Ez az átalakítás mutatja, hogy mennyire félreismerte a német jogtudós a verstechnika természetét, mert így nemcsak a terzina-szerkezetet tette tönkre, hanem feláldozta a melodiát is. Molnár a francia eredeti alapján legalább részben elkerülte ezt a fogyatkozást, a mennyiben a rímek elhelyezése tekintetében híven követte ugyan Lobwassert, de a sorok szótagszámát illetőleg visszatért Marot és Beza versformájához. Az ő fordításában az idézett versszak a következő:

Ne bozfiznokodgyál az gonofztévökre,
 Midön ő nekc jól vagyon dolgoc,
 Ne néz buslakodván Izerenczjekre,
 Ha látod hogy jobbul állapottyoc
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
 Mert mint az fzenafü le vágattatnac,
 Es mint az zöld fü hamar elhullnac.

Eljárását lehet menteni: ha a terzina kárba is veszett, a melodia legalább épen maradt, neki pedig kevesebb nehézséggel kellett megküzdenie. Eljárása legfeljebb olyan elbírálás alá eshetik, mint azoké a XIX. századi műfordítóké, a kik a szonettet fél rímekkel fordítják.

VII.

Szenci Molnár Albert zsoltárai bármennyire elütnek is a XVI. századbeli magyar szerzők feldolgozásaitól, mégis bizonyos kapcsolatban állanak velük. Ha idegenben van is az a forrás, melyből a *Psalterium Ungaricum* eredt, táplálta néhány hazai talajból fakadó erecske is. Hazai földön tanulta Molnár először Dávid zsolozsmáit, melyek sokkal mélyebben vésődtek lelkébe, semhogy a külföldön elsajátított, idegen nyelvű, idegen dallamú

¹ A számok a szótagokat jelzik.

zsoltárok onnan kitörölhették volna. Midőn nem istentiszteleten énekel, hanem otthon, egyedül »dicséri az Urat«, magyarul is megzendül ajkán az ifjúkorában tanult zsoltár, melynek dallama talán nem oly művészi, mint a francziáké, nem is közelíti meg annyira a hangulatok tisztasága tekintetében Dávid énekeit, mint ezek, de kedves az éneklőnek, mert ifjúkori emlékei tapadnak hozzá. Mikor pedig az idegen zsoltároknak anyanyelvére való fordításán fáradozik, a gondolatok, érzelmek azonossága földézi lelkébe azokat a régen hallott, egyszerű, sőt kezdetleges dicséreteket, s míg az idegen phrasisoknak magyar megfelelőit keresi, önkénytelenül azok a jól ismert szavak kerülnek tollára, melyeket valamely magyar zsoltárszerző vetett papírra az előbbi század derekán. Kevés és gyöngé szálak azok, melyek az ő zsoltárait a XVI. századbeli átdolgozók kísérleteihez fűzik, de talán érdemes egy futó pillantást vetni rájuk, mert szerény tanúi annak, hogy az idegen szerzők műveinek fordítása közben értékesíti a már meglévő magyar zsoltároknak köztudatba már átment helyeit.

Hogy Molnár ismerte XVI. századbeli elődei működését, azt természetesen tartanók akkor is, ha *Psalteriuma* előszavában ő maga nem említené is. A protestáns iskolákban kezdettől fogva a mai napig nagy gondot fordítottak a zsoltárok tanulására, s Molnár is itt sajátította el őket, valószínűleg azokat, a melyeket a templomban gyakrabban szoktak énekelni. Hogy egyeseket nemcsak megtanult, hanem meg is tartott emlékezetében, azt *Naplójának* egy helyütt már idézett bejegyzése tanúsítja.¹ Hogy volt fordítás közben előtte magyar énekeskönyv, arra nincs adatunk, de ez nem is jelentős kérdés: hogy emlékezetből tudott legalább egynehányat, az bizonyos. Zsoltárkönyvének előszavában a legszebbeknek ítéli Szegedi Gergely és Sztárai Mihály zsoltárait; később pedig, midőn a magyar zsoltárok művészietlen vezetéséről panaszkodik, még Skaricza Mátét emeli ki a tehetségtelenebb átdolgozók közül.

Értekezésünk ezen részében egy-két összevetés bemutatásával arra a kapcsolatra akarunk rámutatni, a mely a régibb fordítások és Molnár zsoltárai között fönnáll.

Kezdjük az összevetést Sztárai XII. zsoltárával:

Molnár: I. Szabadícz meg es tarcz meg Uram Isten,
Mert Izentid elfogytac, nincz jotevő,
Es ez földön már lok a tőkéletlen,
Nincz emberrec közt igaz beszédő.

Sztárai:² I. Szabadíts meg és tarts meg uram Isten!
Mert ez földön immár szent ember nincsen.
Igaz beszéd az embereknél nincsen,
Mert többire minden ember hitetlen.

¹ L. *Napló* stb. 20. l.

² Régi Magyar Költők Tára. V. k. 77. l.

Az első sort betűszerinti hűséggel veszi át Molnár Sztáraitól, a mit megkönnyít az is, hogy véletlenül mind a két zsoldtár első sora 11 szótagú. Sztáraiból való az *ez földön* a 3., és az *igaz bejzédő* a 4. sorban. Hogy nem vehette őket Molnár sem Lobwassertől, sem Károlitól, annak bizonyosságául álljanak itt a megfelelő helyeik :¹

Lobw. : Bewahr mich Herr | thue mir zur rettung koemen |
Es ist nuhmehr keine gerechtigkeit |
Die heiligen haben gar abgenommen |
Der frommen findt man wenig dieser zeit.

Kár. 1. v. Tarcz meg WRam, mert elfogyott az izent, mert el fogytanac az hiuec az embereknecc fiai közzül.

A 2. vsz. 1. s.-ában is van egy átvétel Sztáraitól :

Molnár : Ezek egymáfnac *szólnak* csak *hívjágot*
Sztárai : Tudva mert oly nagy *hívjágokat* *szólnak*,

Lobw. : Zu jhrem nechsten reden sie nur lügen |

Kár. 2. v. Hazugfágot szól kiki az ő felebarátyjánac ;

Bár ez a kifejezés (*hívjágot szólnac*) lehet Lobwasser megfelelő kifejezésének (*reden sie... lügen*), vagy Maroténak (...*chacune vanité*, *menteries . . . dit . . .*) fordítása, mégis Sztárai kifejezésének kellett a fordító fülébe csengenie, mikor ezt a sort leírta.

Molnár 6. vsz.-a is bizonyosága Sztárai hatásának :

Az Istennek mondáfi oly igazak,
Mint az drága ezüst, kit az tűzben
Az ötvösök kohokban tisztítottak,
És hétfzer meg erefztettek ízepen.

Sztárai, 7. 3. Mert oly tiszták az Istennek beszídi,
Kiket hisznek az Istennek hívei.

3. Igazak és szintén oly igen tiszták,
Mint az ezüst, kit földből elválasztnak,
Az ötvösök kohókban olvasztottak,
És hétszer megeresztvén tisztítottak.

Összehasonlítás kedvéért idézzük a francia és német zsoldtárok 6. vsz.-át, továbbá Károl 6. versét is :

Certes de Dieu la parole fe treuve
Parole nette, & tres-pure eft fa voix :
Ce n' eft qu' argent affiné à l' epreuve,
Argent au feu efpuré par fept fois.

Gleich wie dz silber siebē mal durchlassen
Gar rein geleutert in dem Ofen wirt |
Durch fewers glut | also auch gleicher massen
Ist Gottes wort bewehret vnd probirt.

Kár. 6. v. Az WRnac befzédi, tizta befzédéc, mint az kohban megpróbáltatott és hétszer megtiztatott ezült.

Lényegében mind az öt feldolgozás ugyanazt mondja, csak a német teszi előbbre a hasonlítottat, utána a hasonlót ; azonban

¹ A francia zsoldtár megfelelőjét felesleges idéznünk, mivel aránylag nagyon kevés egyezést találunk közte és a Molnár-féle zsoldtárok között ; itt sincs velük semmi közösségük.

Molnár 3—4. sora majdnem teljesen megegyez Sztáraiéval, *ötvös*ről pedig a többiek semmit sem tudnak, ezt Molnár csak tőle vehette. A 7. vsz.-ban is Sztárai szavaival él egy helyütt Molnár:

*Molnár, 7. 1. Tarcz meg azért nepedet kegyelmeffen,
Kérünc jóvóltodbol reank tekéncz.
Oeriz meg örökke ez nemzet ellen,*

*Sztárai 9. Hatalmaddal tarts meg minket Ūristen,
Őrizz minket kegyetlen nemzet ellen,*

Lobwassernél a megfelelő hely így hangzik:

7. 3. Genedig vns ansihe vnd *behüte*
Für dem bösen geschlecht in ewigkeit.

Nem lehet kétség a felől, hogy Molnár itt Lobwassert fordítja, csakhogy Sztárai szavaival, melyek történetesen híven követik a német szöveget.

A már egyszer szóvá tett XXXVII. zsoltáron is érezhető Sztárai paraphrasisának hatása. Így a 13. vsz. 1. sora majdnem betűszerint megegyezik Sztárai zsoltárának 78. sorával:

Molnár: Gyermeek voltam, es immár meg vénhöttem,

Sztárai: Ifjú voltam és immár megvénhedtem.

Lobw.: Ich bin nū alt | der ich bin jung gewesen |

Kár.: 25. v. Gyermeek voltam és meg vénhedtem, . . .

Látjuk, hogy Molnár sora csak annyiban tér el Sztáraiétől, hogy »ifjú« helyett »gyermek«-et mond, nyilvánvalóan Károli hatása alatt.

A 17. vsz. 6. sora is nagyrészt megegyezik Sztáraiének egy sorával, a 116.-kal.

Molnár: Megláád az gonoszaknac veszteket.

Sztárai: Hogy meglátod gonoszoknak veszteket.

Lobw. Sehen du solst der gottlosen verderb.

Kár. 34. v. . . . ésmikor az hitetlenec ki gyomlálatnac meg látcd.

De ezeken kívül is meglátszik Sztárai hatása e zsoltárokon: így az 1. vsz. 5. s.-ában a német »grass«-t Molnár *széna fű*nek fordítja, mivel Sztárai is ezt írja zsoltárának 7. sorában (Károli: *fű, Marot: l' herbe des champs*). Megállapíthatnánk még több egyezést is, pl. M. 6. 6. Szt. 39.; M. 7. 1. Szt. 40.; Molnár 9. 1. Szt. 52., de ezek Károli megfelelő helyeivel is (12., 13., 17. v.) azonosságot mutatván, nem állítható határozottan a Sztáraitól való átvétel.

A XCIV. zsoltárban is találunk két Sztáraiból való átvételt. Ennek 26—27. sora így hangzik:

Miért valaha ti magatokat meg nem jobbitjátok,
Es magatokban szép értelemmel azt meg nem hányjátok.

*Molnár, 4. vsz. 4—6. sor: En czudálok ti raytatoc,
Hogy illy oktalanoc vattok
Hányjátok meg magatokban:*

A Molnár 6. sorát alkotó szólam XVI. századbéli elődjének 27. sorából való. Molnár többi forrásaiban e helyütt mind mást találunk :

Lobw. 4. vsz. 5—6. s. : Mich wundert ewer torheit frey |
Das jhr so gar seyt ohn verstandt.

Beza, 4. vsz., 4—6. s. : O les plus fols & idiots
D' entre le peuple ! ô pauvres fots !
Serez-vous toûjours infenfez ?

Káv. 8. v. Vegyetec ezetekbe magatokat kic a kôfség között bolondoc vattoc : és ti balgatagoc mikor tÛrtec ezetekre ?

Molnárnak ez a sora tehát betoldás a német szövegbe, még pedig oly betoldás, melynek eredete a XVI. századbéli magyar zsolttárák költészetbe esik.

A 10. vsz. 1. sorát Sztárai szerint alakította át Molnár.

Sztárai, 55. s. : . . . hogy mondom vala, immár majd elesem

Molnár, 10. 1. Midön mondom : Im kell elfnem

Lobw. u. o. Dann wenn ich meint ich würd geleiten |

Beza 10. 1—2. Lors que j'ai penfe que la plante
De mon pied s'en alloit gliffante,

Káv. 18. v. Mikor azt mondtam : Az én lábam el ifzamodott, . . .

Valamennyi »eliszamodás«-ról szól, mint Károli, »esés«-ről csak Sztárai és utána Molnár.

Ez a pár egybevetés elég annak a megállapítására, hogy a Molnártól nagyrebcsült Sztárai zsolttárainak volt némi hatása rá, több, mint Szegedi Gergely, a másik főember zsolttárainak, melyek oly szabad átdolgozások, annyira elütnek a biblia zsolttáraitól, hogy alig ismerünk rá Dávid király énekeire. Az igaz, hogy egyezéseket Szegedi és Molnár zsolttárai között találunk, olyan helyeken, a hol Szegedi valamivel jobban ragaszkodott az eredeti szöveghez, de ezek az egyezések elég ritkák, másfelől a közös kifejezéseket megtaláljuk Károliban is, ezért azt kell feltennünk, hogy innen valók. Egyet, melyet nagyobb valószínűséggel állíthatunk Szegedi-reminiscentiának, bemutatunk :

Szegedi, VI. zs. 29—30. sor :

Elnedvesítem az én ágyamat könyhullatásimban.

Nyoszolyám immár ugyan eláradt az én siralmimban.

Molnár, VI. 6. vsz. 3—6. s. :

Könjhullatásimmal
Nedvesítem ágyamat
Afztatom njozoljámát,
Sűrő firalmimmal.

Lobw. 6. vsz. 2—6. s. :

Vnd netz mein bett mit weinen |
Mit threnen ohne mass |
Aus kléglichem beschweren
Mit tropfen meiner zehren
Mach ich mein lager nass.

Káv. 6. meg moftam minden éjél az én ágyamat, és köny hulatásimmal megöntöztem ágyamat.

Mind a négy körülbelül ugyanazt mondja, de Molnár idézett négy sorának tartalma, s a tartalom beosztása Szegediére emlékeztet leginkább.

Molnár zsoltáiraiban még egyéb reminiscentiákat is állapíthatunk meg, melyek a XVI. századbéli szerzők psalmusaiból kerültek a Lobwasserből fordított szövegbe. Hogy teljesebb képünk legyen Molnár zsoltárainak kialakulásáról, egy-két példát be is mutatunk. A régi énekeskönyvek gyarló verselésű zsoltárai közül pompás rhythmusával magasan kiemelkedik Tordai Benedek XXX. zsoltára,¹ melynek versszakait váltakozó refrain zárja be. A páros versszakok refrainje : »Haicz en hozzám füleidet lies tartz meg engemet.«² Ezt a refraint megtaláljuk Molnár XXXI. zs.-ának 2. vsz.-ában :

Hajcz én hozzám Uram füledet,
Oh en üdvöflegem
Sies tacz (igy) meg engem !

Molnár ugyan kettéválasztja Tordai sorát, de azért rá lehet ismerni, különösen a második feléről. Lobwassernél a megfelelő hely a következő :

2. vsz. 1—3. Die ohren dein Herr zu mir neige |
O Herr gütig vnd fromm
Zu hülf mir eilends komm |³

Nyilvánvaló, hogy midőn Molnár a német zsoltár e sorait fordította, fölmerült tudatában Tordai zsoltárának azonos jelentésű refrainje s belőle alkotta meg Lobwasser megfelelő sorainak magyar mását. A refrain első fele (Haicz en hozzám füleidet) különben rendkívül gyakori szólam a zsoltárookban.

A Szegedi-féle Énekeskönyv LI. zsoltárából (kezdeté: VRIften irgalmaz nekē . . .) is került két phrasis a *Psalterium Ungaricum* ugyanezen zsoltárába.

Ps. LI. 1. vsz. . . . . hog te ellened vétkeztē, bánō és keserűennekē, méltán engem meg itelhetz, *azertte igaz Ijtē lehetz.*

Molnár, 2. vsz. 5—8. s. Vétkeztem az te szemeid előtt,
Kiért engemet méltán megbüntethetz,
Rám vethed kemény íteletedöt :
Mind az által igaz bíró lehetz.

A két fél-fél versszak értelmileg körülbelül azonos, azonban mindkettőnek utolsó sorát már nemcsak a gondolat azonossága fűzi össze, hanem részben a szavaké is. Hogy ezt nem máshonnan vette Molnár, bemutatjuk a többi forrásának megfelelőit :

Lobw. 2. 5. Ich hab gesündigt für dein angesicht |
Das | wann du mich schon züchtigest rechtschaffen |
Du mir recht dran thetst | vñ man dein gericht
Vnd vrtheil nicht könt tadeln oder straffen.

¹ A Vulg. számozása szerint ; a héber és prot. számozás szerint 31.

² Szegedi Gergely Énekes Könyve 1569-ből, facsimile kiadás 1893.

³ *Kár.* 3. v. Hajczd hozzám az te füledet, hamar izabadicz meg engemet ;

Beza, 2. 1—3. Ten l'oreille à moi miserable
Et pour me fecourir
Vien foudain accourir.

Marot, 2. 5. En ta prefence à toi feul j'ai forfait
Si qu'en donnant arreft pour me défaire,
Jugé feras avoir justement fait,
Et vaincras ceux qui diront du contraire.

Kár. 4. v. . . gonofságot czelekedtem az te ízemeid előtt, hogy igaznac ítéltsél az te beízedidben, és tiszta légy mikor ítélz.

A kérdéses régi zsoldtár következő versének első két sora is belekerült ily módon Molnáréba.

Ps. LI. 2. vsz. Én az bűnben fogantatam, bűnben anyamtul származtam, . . .

Molnár, 3. vsz. 1—4. Mert im látom és nyilván jól értem,
Hogy en az gjarlofágban fogantattam,
Es bűnben az én Anjántul származtam,
Szülejim bűnös vérekből lettem.

A kölcsönvétel itt nyilvánvaló. Hogy szó sem lehet itt véletlen egyezésről, csak tudatos átvételről, annak a többi zsoldtár a tanuja.

Lobw. 3. 1. Dann schaw ich weis | befind auch in d'that
Das ich in bossheit erstlich bin geboren |
In sünden meine mutter auch zuuoren
Von meinem vater mich empfangen hat.

Marot, 3. 1. Helas ! je fai, & je l'ai toûjours feu
Qu' iniquité prit avec moi naiffance :
J'ai d'autre part certaine connoiffance
Qu' avec peché ma mere m'a conceu.

Kár. 5. v. Imé én álnokfágban fogantattam, és az én anyám bűnben melegített engemet (az ő méhében).

Molnár szóbanforgó versszakának 3. sora sem értelem, sem szavak tekintetében nem egyezik meg mással, mint a Szegedi Énekeskönyv LI. zsoldtárának megfelelő helyével.

Azt hiszszük, ez a néhány példa elégséges arra, hogy megállapíthassuk belőlük, hogy Molnár zsoldtárait fúzi valami kapocs a XVI. századbéli elődjeihez. Nem célunk ezen a helyen valami mennyi ilyen kapcsolat megállapítása, nem is szándékozunk ez átvételek kimutatásából messzebbmenő következtetést levonni, csak a tényt akartuk megállapítani.

CSÁSZÁR ERNŐ.

A »FÜLEMILE« TÁRGYTÖRTÉNETÉHEZ.

I. Scherer motivumtanának, melyet a berlini egyetemen tartott poetikai előadásai¹ előtt már F. Bobertag könyvéről (*Geschichte des Romans und der ihm verwandten Dichtungsgattungen in Deutschland I. 1876.*) írt beható kritikai tanulmányában² kifejtett, inkább csak elméleti és módszertani értéke van. Szigorú fogalmazásában csak a föltétlen irodalmi függőségnek és kifogyhatatlan compilatiós kedvnek olyan korszakaira alkalmazható, a minő a XVI. és XVII. század német irodalma, mely nem ismeri a plagium mai fogalmát,³ s melynek verses elbeszéléseiben vagy prózai regényeiben a különböző forrásokból származó motivumok úgy helyezkednek el, mint isolált és belső kapcsolatban nem álló atomok. Az elmélet megvalósításának útját álló akadályokra épen a poétika kiadója, R. M. Meyer, utalt több ízben, s bizonyos, hogy Scherer egy másik tanítványának, a Kleist- és Schiller-biographus O. Brahmának, látszólag teljes összeállítása a ritterdráma motivumairól (*Das deutsche Ritterdrama des XVIII. Jahrhunderts. Q. F. XL. 1880*) sem ment a módszer nevében kieroszakolt, tehát kétes értékű azonosításoktól és egyenlősítésektől.⁴

A kutató egyoldalú túlzással rendszerint megfeledkezik arról, hogy a költő számára a motivum nem jelent abstractiót, hogy nem józan tudatossággal kikövetkeztetett elemek, hanem hangulat és hangulatassociációk bírják működésre képzeletét.⁵ Nem tesz különbséget öntudatlan reminiscentiák és tudatos átvételek között; elfelejti, hogy a költői tárgyak fejlődésében is lehetnek olyan önkéntelen párhuzamos alakulások, mint a vallásfogalmak történetében,⁶ s hogy adott földrajzi, ethnographiai

¹ Poetik von Wilhelm Scherer (ed. R. M. Meyer) 1888., 212. s köv. lk.

² Die Anfänge des deutschen Prosaromans und Jörg Wickram von Colmar. Eine Kritik von W. Scherer. Q. F. XXI. 1877. 49. l.

³ M. v. Waldberg, Die deutsche Renaissance Lyrik. 1888. 210.

⁴ R. M. Meyer, Vollständigkeit, Euphorion. 14., 3. (1907.)

⁵ L. W. Dilthey, Das Schaffen des Dichters, Bausteine zu einer Poetik. Leipzig, 1887, és Benno Erdmann, Die Funktionen der Phantasie im wissenschaftlichen Denken. Berlin, 1913.

⁶ Harnack, *Militia Christi*, 122 l.

feltételek mellett bizonyos mythosoknak, anekdotáknak, sőt dialogusoknak is szükségszerű egyformasággal kell megismétlődniök.¹ Egy oceániai mondának s az Edda egy elbeszélésének feltűnő hasonlóságából belső kapcsolatokra következtetni nem lehet,² s néhány változat még nem jogosít fel arra, hogy phantastikus családfákat állítsunk fel, melyeknek gyökérszállaikkal vagy legalább egy hajtásukkal Indiába kell visszanyúlniok.

Mindamellett vannak olyan meglepő találkozások, melyeket sem ősrökönságra visszavezetni, sem a feltételek azonosságából vagy a vándorlás elmélete alapján megmagyarázni nem lehet, s melyekkel szemben a Grimm-től Panzerig és v. d. Leyenig megconstruált elméletek tehetetleneknek bizonyulnak.³

Költői tárgyak és mesecsirák nem vesznek el, ismeretlen csatornák közvetítik őket tértől és időtől függetlenül, s fejlődésük olykor csodálatosan példázza az energia megmaradásának törvényét. A Pancsatantra egy-egy meséje csaknem változatlanul tér vissza a XVII. század compilerainál,⁴ s a maláji kosárfonó leány énekének primitív formája Chamisso közvetítésével művészivé tökéletesedve újul meg Arany *Borvitézésében*.⁵

A motivumnak mint tudományos abstrakciónak a felfogása csak egy esetben jogosult, ha t. i. egy olyan, többé kevésbbé tökéletlen változatsorról van szó, melynek későbbi önállótlán tagjai az előbbiekhöz képest belső gazdagodást nem mutatnak, s a sort bezáró tökéletesebb költői alkotás csak tárgyi kapcsolatban áll velük, de egyéb értéket tőlük nem kölcsönözhet

Ennek az esetnek érdekes példája Arany *Fülemiléjének* tárgy-története.

A madárfütyty furcsa pörének keleti megfelelőjét Pozder Károly találta meg, Timur-i-leng kortársának, Nasreddinhodsának egyik — állítólagos — tréfájában,⁶ melyet Julien Dumoret közölt francia fordításban s rövid bevezetéssel a *Nouveau Journal Asiatique*-ben (Paris, 1834. Tome XIII. p. 488—490.).

Kétségtelen, hogy Nasreddin neve (noha nem vagyunk híjával az életére vonatkozó adatoknak s így nincsen kényszerítő okunk arra, hogy merőben mondai alakot lássunk benne),⁷ csak gyűjtőnév, mint a német Eulenspiegel, Klaus Narr, Taub-

¹ R. M. Meyer, Kriterien der Aneignung, Neue Jahrbücher. 1906. (17) 349. s köv. lk.

² L. Frobenius, Zeitalter des Sonnengottes. Berlin, 1904., 215. l.

³ V. ö. Fr. von der Leyen, Zur Entstehung des Märchens. Herrigs Archiv. 1904—6., 113—16. k. és Wissenschaft u. Bildung. 96 (1911), 10 s k. lk.

⁴ Tanulságos példákkal szolgálnak e részben Reinhold Köhler kisebb dolgozatai és Joh. Bolte kiadásai.

⁵ L. Petz Gedeon, Arany János Ágnes asszonyáról. EPhK. 1905: 896. l.

⁶ Pozder K., Arany János Fülemüleje és Nasreddin tréfái. EPhK. VII.: 1080.

⁷ R. Köhler, Kleinere Schriften ed. Bolte. 1898. I. 481. s k. lk.

mann, a francia Marot vagy Jan Tambour neve. A hagyománytól nevéhez kapcsolt tréfák jórésze helyhez és személyhez nem kötött általános képzeteken alapul, s ha nem fogadjuk is el minden ellenvetés nélkül Wesselski föltevését¹ — mely szerint minden anekdotának egy-egy meséből kell fejlődnie akkor, a mikor a mesélő már egy fejlettebb kultúrfok képviselője, a ki kritika tárgyává teszi s komikusnak találja a mese naiv logikátlanságát s a causalitás hiányát — R. Köhler,² Basset,³ Hartmann⁴ Horn⁵ és Wesselski forrástanulmányai lehetővé teszik a legtöbb anekdota-típus rekonstrukcióját. A Dumoret-féle változatot azonban, mely egy közelebbről meg nem jelölt párizsi kéziratot alapban, úgy látszik, a hagyomány sem tulajdonítja Nasreddinnek. Antoine Galland gyűjteményén (*Les paroles remarquables, les bonmots et les maximes des Orientaux*. Paris 1694.), az 1837-iki konstantinápolyi első kiadáson kezdve Decourdemancheig⁶ és Wesselskiig nincs a tréfáknak olyan fordítása, a melyben megtaláltam volna. Hiányzik az új görög (*Ἡ Νάσ-ρεδδιν-χότζας καὶ τὰ ἀστεῖα ἀνέκδοτα αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις*), horvát (*Posurice i sale Nasreddina*. Drugo izdanje. Zagreb), szerb (*Nasradin-hodža, nyegove sale, dosetke i lakrdje u pripodjetkama od Mehameda Teufika* . . . U Nuvom Sadu. 1903), oláh s Kunos Ignác magyar gyűjteményéből⁷ is. Wesselski nem vette fel a variánsok közé, sőt egy jegyzetében (*Der Hodscha Nasreddin*. I : 260.) úgy látszik, kétségbe vonja Dumoret adatainak hitelességét.

Nasreddin nevét e szerint ki kell kapcsolnunk a Fülemüle tárgytörténetéből, de az anekdota keleti eredetében kételkedni nincsen okunk, míg merő föltevések helyett adatokkal nem támogatjuk a R. Köhlertől is vitatott (*Kleinere Schriften* i. h.) nyugati eredet prioritását. A Dumoret-féle változat tehát a fa alatt megpihenő s a fán ülő madár énekén összevesző két török utassal, a bíró alakjával, a ki elfogadja a pörlekedők piasztereit, a néhány sorba szorított tárgyalással, melyen az egyik fél összefoglalja a pör anyagát, s végül a tipikussá lett epigrammatikus élű ítélettel és befejezéssel [Le cadí levant alors la tête articula ces mots d'une voix forte : Messieurs, il n'a chanté ni

¹ Wesselski, *Der Hodscha Nasreddin* I. X—XII. 1.

² *Kleinere Schriften* von Reinhold Köhler ed. Joh. Bolte. Nasreddins Schwänke. I. (1898.) 481—509. 1.

³ *Les Fourberies de si Djeha* par Mouliéras. Paris, 1882. és *Keleti Szemle*. 1900 : 219. s k. lk. *Contribution à l'histoire du sottisier de Nasr Eddin Hodja*.

⁴ *Schwänke und Schnurren im isl. Orient*. Zeitschr. des Ver. für Volkskunde V. 40. s k. lk.

⁵ Paul Horn, *Zu Hodža Nasreddins Schwänken*. *Keleti Szemle*. I. 66. s k. lk.

⁶ *Sottisier de Nasr-Eddin-Hodja*, Bouffon de Tamerlan, suivi d'autres facéties turques, traduits sur des manuscrits inédits par J. A. Decourdemanche. Bruxelles, 1878.

⁷ Kunos Ignác, *Nasreddin hodsa tréfái*. Budapest, 1896.

pour toi, ni pour lui, il a chanté pour moi. Après avoir prononcé ce jugement il les congédia.] a madárfütypör alap-típusát képviseli s a későbbi változatsor elejére teendő. Egy csoportba tartozik a számár árnyékaért folyó pörrel, melynek első német változatára Lauterbeck *Regentenbuch*-jában¹ akadtam, s melyet Wieland dolgozott fel az *Abderiten*-ben,² és a császár szakállának színéről való vitával, melyet Geibel költeménye tett elsősorban népszerűvé. (Werke 1893³ I: 170.) Mind a három esetben csak hallható, ill. látható, de egyébként megfoghatatlan valami a pör vagy vita tárgya, s ez a megfoghatatlanság és a bizonyítás lehetetlensége bő forrása a szatirikus torzításnak vagy komikus rajznak.

A madárfütypör egy másik, 1763-ból származó változatát Simonyi Zsigmond tette közzé.³ De a föltehető keleti redaktió s a soproni francia grammatika anekdotája közé eső időbeli távolság sokkal nagyobb, semhogy már a priori ne kellene áthidaló és közvetítő feldolgozásokra gondolnunk. E feltevésből kiindulva átkutattam a XV., XVI. és XVII. sz. anekdotás gyűjteményeit s ennek eredményeképpen több, eddig ismeretlen feldolgozással egészíthetem ki az ismert változatok sorát.

A legrégebb Arlotto Mainardi (Piovano, 1396—1484) tréfái közül került elő.

Erről a jókedvű és népszerű olasz papról nem sokat tudunk.⁴ Kétségtől ő is csak egy régi típus képviselője, mint az Erzgebirge papja, Paul Hahn,⁵ s a hozzá fűződő vagy alakját szerepeltető történetek nagyrésze megvan már Sacchetti elbeszélései, Poggio Bracciolini elegáns, sikamlós anekdotái s a nagy latin gyűjtemények példái között.⁶ Tréfáinak első kiadása Brunet (*Manuel du libraire*. I, p. 481.), Grässe (*Trésor des livres rares et précieux*. I: 222.) és Passano (*I Novelli italiani in prosa*. 1878² I: 18.) szerint 1500 körül jelent meg. Legrégebb redakciójukat egy Giovanni Mazzuolitól (1480—1549) származó s a firenzei Laurenziana-ban őrzött kézirat tartotta fenn. E kéziratban alapul Baccini kiadása,⁷ melynek 319—320. lapján (171. sz.) a következő történet olvasható:

¹ Regentenbuch. Aus vielen trefflichen alten vnd neuen Historien | mit sonderm fleis zusamen gezogen . . . verdeutschet | Durch Georgium Lauterbecken, 1559. CCI. b.

² V. ö. B. Seuffert, Wielands Abderiten. Berlin. 1878.

³ Arany János Fülemüléjéhez. EPhK. 1891: 813.

⁴ L. K. Fr. Flögel, Geschichte der Hofnarren. I. 477. s k. lk. és Alb. Wesselski, Die Schwänke und Schnurren des Pfarrers Arlotto. Berlin, 1910.

⁵ Joh. Endt, Sagen und Schwänke aus dem Erzgebirge. Der Zauberer Paul Hahn . . . (Beiträge zur d. böhmischen Volkskunde. 10.) Prag, 1909.

⁶ Wesselski, Arlotto I. XLI. s k. lk.

⁷ Le Facezie del Piovano Arlotto. Precedute dalla sua vita ed annotate da Guiseppe Baccini. Firenze, 1884.

Il Piovano mangia i capponi e altre buone cose alla barba di due imbecilli villani, i quali l'avevano scellto arbitro in una loro puerile e sciocca questione.

Két paraszt jött a paphoz s így szólt hozzá: »A szőlő-hegyen dolgoztunk s egyszerre csak egy kakuk hallatta a hangját. Most mind a ketten azt mondjuk: „Engem illet a hangja“. Nagy kétségben vagyunk, s fogadtunk egymással, egyikünk egy húsz lírát érő szamárba, másikunk a pénzbe, s megegyeztünk, hogy ítéletednek vetjük alá magunkat.« A pap elvállalta a bíró tisztét s ők eltávoztak.

Este titkon eljött egyikük s két sajtot hozott a papnak, hogy megvesztegetvén rábírja, hogy az ő javára döntsön; a pap kedvezően válaszolt neki.

Alig hogy eltávozott, jött a másik, hozott a papnak húsz tojást, kérte őt s jóindulatába ajánlotta magát, mint az első.

A következő nap reggelén eljött az, a ki a sajtot hozta, két csibét hozott s megismételte tegnapi mondókáját.

Mikor eltávozott, eljött az, a ki a tojást hozta, s kérések között két kappant hozott.

S így tettek még többször, s az ajándékok egyre értéke-
sebbek lettek.

Miután a pap ilyen módon néhány ajándékot kapott, elhivatta mind a kettőt s így szólt hozzájuk: »Meg akarom menteni a te szamaradat és a te húsz lírádat; mert ítéletem úgy szól, hogy a kakuk hangja engem illet, s nem benneteket. Hogy pedig lássátok, hogy ítéletem igazságos, tudjátok meg, hogy mindegyikötök öt vagy hat ajándékot hozott nekem. Ti bolondok és tökfilkók, hiszen visszaadnám dolgaitokat, de azt mondom magamnak, hogy, ha másra bízhatok az ítéletet, nem kaptátok volna vissza. Máskor legyetek okosak, s a míg ajándékaitokból telik, jöjjetek hozzám, s legyen részetek bennök.«¹

Az alaphelyzet tehát Arlottónál nem ment lényeges módosuláson keresztül. Nem két utasról, hanem szőlőben dolgozó parasztokról van szó. A meg nem nevezett éneklő madár helyére kakuk lépett, a bírót pap helyettesíti, a szatirikus tendentia éle tompább, s a befejezés csattanója ellaposodik. A megvesz-

¹ V. ö. Wesselski, Arlotto. II: 179., francia átdolgozása Paul Risterhubernél (Les Contes et Facéties d' Arlotto de Florence. Paris, 1873.), ki a vitát egy Buffonból vett idézettel magyarázza: »Les anciens observaient le temps de l'apparition et de la disparition du coucou en Italie. Les vigneronns qui n'avaient point achevé de tailler leurs vignes avant son arrivée étaient regardés comme des paresseux et devenaient l'objet de la risée publique; les passants qui les voyaient en retard leur reprochaient leur paresse en répétant le cri de cet oiseau qui lui-même était l'emblème de la fainéantise«. L. még P. Lauremberg, *Acerra Philologica*. Rostock, 1638. Das ander Hundert, 21—24. l. No. 21. Vom Guckuck; Chr. Fr. Paulini, *Zeit-Kürtzende Erbauliche Lust*. III. 1697., 574 l. és Angelo de Gubernatis-Hartmann, *Die Tiere in der indogermanischen Mythologie*. Leipzig, 1874. II. 518. Az olasz cuculiare = nevetségessé tenni.

tegetés módja a megváltozott milieu következménye. Új elem a pap-bíró becsületessége, úgyhogy a szatira itt csak a parasz-
tok együgyűsége ellen irányul. Látni fogjuk, hogy a madarak hely-
cseréje nyugaton következett be, minthogy pedig ezt a folya-
matot hosszabb fejlődésnek kellett megelőznie, az anekdota
nyugatra származása a Nasreddin előtti korba, talán már a
keleti tárgyak beözönlésének első idejébe esik.

2. Arlotto tréfái gyorsan terjednek, 1500-tól 1560-ig tizen-
hatnál több kiadásuk jelenik meg¹ s lassanként beolvadnak az
európai nagy trufatárak állományába. Franciaországban 1550-
ben akad fordítójuk (*Le Patron de l'honneste raillerie, contenant
les brocards, bons mots, agréables tours et plaisans rencontres de
Piovano Arlotto*. Paris.)² 1566-ban Henri Estienne (*Apologie
pour Hérodote*), 1584-ben Gabriel Chappuis de Tour (*Facetieuses
Journées*) fordítja le nagy részüket. Németországban Daniel
Federmann idézi először Lodovico Guicciardinin alapuló könyvé-
ben (*Erquickstunden*. 1574.)³ De a madárfütytő történetével
csak 1639-ben találkozunk újra a német Samuel Gerlachnál, a
ki hosszú című gyűjteményében így mondja el:⁴ »Zweene
Bürger | in dem sie mit einander lust halben aus dem Thor
gegangen | hörten sie ohn gefehr den Guckguck singen | Da
sihet einer den andern an | vnnnd lachen | welchen vnter den
beyden der Vogel singe | oder welchen von den beyden einen
vbeln Ehestand verkündigte | fangen desshalben an sich mit
einander zu schänden vnd schmähen | gehen zu dem Richter |
vnnnd verklagt einer den andern. Es wird ein Process angestellet
| in welchem | als die beyde etwas Gelt hatten angewendet |
endlich diesen Bescheid gegeben : Der Guckguck habe keinem
andern | sondern jhm selbst also gesungen | vnd hat sie also
von sich gelassen.«

Arlotto tréfájának s Gerlach anekdotájának közös eleme
a madarak helycseréje. Az alaphelyzet változatlan. A parasz-
tok helyett polgárok szerepelnek, kik nem munka, hanem séta
közben vesznek össze. A bíró ítéletének formulázása állandósul

¹ Wesselski, Arlotto I. XIII. l., Passano, I Novelli italiani, 18. l.,
A. L. Stiefel, Hans Sachs. Forschungen. Nürnberg, 1894., 79. l.

² Ujra kiadta Ristelhuber, l. fent.

³ Wesselski, Arlotto I., LVI. l., Arlottót idézi: Sechshundert
Allerhand... Reden. s. l. 1621., 247. l., melyet W. nem említ. V. ö.
A. C. M. Robert, Fables inédits des XII. e., XIII. e et XIV. e siècles.
Paris, 1825. I. CCIV. l.

⁴ Eutrapeliae Historico-Philologico-Politicae. Das ist Allerhand
Politische | nützliche vernünftige | theils auch kurzweilige Historien
| Discursen, Apophtegmata, Denckwürdige Reden | scharffsinnige
Sprichwörter | feine Lehren von guten Sitten | aus fürnembsten Scriben-
ten Historien | auff das kurtzeste zusammengezogen | Vnd Männiglichen
zur Vnterweisung vnd Erlustigung | in sonderheit aber der studirenden
Jugend zur nützlichen Vbung und besonderen Lust ins Hochteutsch
vbergesetzt. Lübeck, Anno MDCXXXIX. Das Achte Hundert. 157. l.
No. C. v. ö. F. Gerh rdt, I. P. de Memels Lustige Gesellschaft. 1893. 42.

s változatlanul tér vissza Aranyig. Lényegesebb azonban az alapmotívum eltolódásából következő különbség: a pörös felek itt nemcsak hogy nem formálnak jogot a kakuk hangjára, hanem mindegyikük a másikra hárítja. Ilyenformán a keleti változatnak egyrészt a pörlekedők együgyűsége, másrészt a bíró megvesztegethetősége ellen irányuló kettős tendenciája egy harmadik új vonással bővült. Ez a sajtászerű eltolódás összefügg a madarak helycseréjével s a következő módon lehet valószínű magyarázatát adni.

A román és germán népek mythosaiban, meséiben, mondáiban és babonáiban szinte kiváltságos szerepe van a kakuknak.¹ Mannhardt beható vizsgálódásainak eredményeképpen Frö-val és Donnarral hozza kapcsolatba.² A régibb irodalomban való sűrű előfordulásának példáit, melyeket R. Hildebrand (*DWB.* V. p. 2520—528) és K. Fr. W. Wander (*Deutsches Sprichwörter-Lexicon.* Leipzig. 2. 1870. p. 1697—1704.) állított össze, az új adatok egész sorával lehetne kiegészíteni. Reinmar von Zweter, Hugo von Trimberg vagy Vridanc ugyan csak néhány sorban tesznek róla említést, de később a XVI. és XVII. század írói, népdalok, gyermekversek, mondókák és népies elbeszélések foglalkoznak vele. »Du prophetscher Vogel du, Blütensänger, o Coucou!« éneklí róla Goethe a *Frühlingsorakel*-ben. (Ed. Weim. I. III.) Míg azonban pl. az ind himnuszokban mély áhitat veszi körül a szent madarat,³ míg a szláv, lett és albán emberben fájdalmas hangulatot kelt a hangja,⁴ s a finn vagy észet fülnek olyan kedvesen hangzik, mint a fülemüle éneke,⁵ a német hagyományban nemcsak időjós, szerencsehozó, jövendőmondó, baljós madár, ördög, hanem egyúttal a megcsalt férj, a csábító, általában az erkölcstelen, rossz családi élet jelképe.⁶ Ilyen értelemben használja Nithardt (*DWB.* p. 2526.), s a *hahnrei*-t jelentő *coux*, *cous*-val már a XIII. s XIV. század franczia szövegeiben találkozunk.⁷ Természetes, hogy a német compilerok, kiknek durvaságain csak az egykorú olvasók eltompult és sikamlós helyzetekben gyönyörködő ízlése nem ütközhetett meg, épen

¹ Angelo De Gubernatis-Hartmann, *Die Thiere in der indg. Mythologie.* Leipzig, 1874. 513. l.; Hardy, *Popular history of the cuckoo.* The Folklore Record. Vol II. (London, 1879.) 47—91. l., H. Suolahti, *Die deutschen Vogelnamen.* Strassburg, 1909. 4—8. l., O. Dähnardt, *Natur-sagen.* Leipzig u. Berlin, 1910. 3., 376. l.

² W. Mannhardt, *Der Kukuk.* *Zschr. f. d. Mythologie.* III. 209—298. l.

³ Rigveda, II., 42., VII. 104. v. ö. Kuhn, *Indische Studien.* I. 117—118. l., I. G. Rhode, *über rel. Bildung, Myth. u. Phil. der Hindus.* 1827. II. 285 l.

⁴ Taly, *Serbische Volkslieder,* Leipzig, 1853³. II. 86. l., J. Wenzig, *Slavische Volkslieder,* Halle, 1830: 109., Mannhardt, 285., 287. l.

⁵ L. Kalevala, 25., 29., 44. runo; Neus, *Ehstnische Volkslieder,* Reval, 1850. 189. No. 54.

⁶ Gubernatis-Hartmann, *Die Thiere in der idg. Mythologie,* i. h.

⁷ Ducange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis.* 2. p. 643—44.

ezt a jelentését sietnek kiaknázni. Ez érteti meg velünk, a mit Wesselski érthetetlennek talál, miért látnak a pörös felek sértezt a kakuk hangnak rájuk való vonatkoztatásában?

Az éneklő madárnak kakukkal való helyettesítésére különösen két elterjedt anekdota volt hatással. Az egyik tendenciájában is hasonló. Egy paraszt hazafelé lovagol s a mint faluja határába ér, észreveszi, hogy a község kakukja egy idegen kakukkal méri össze a hangját, de gyöngülő erejével alig győzi a versenyt. Erre a paraszt leszáll lováról, felmászik a fára, kakukolni kezd s megfutamítja ellenfelét. De a furcsa koncert tartama alatt egy farkas fölfalja a lovát, úgyhogy gyalog kell hazatérnie. Otthon összehívja a falut, elmondja kalandját, s minthogy lovát a falu becsületének védelmében vesztette el, új lovat vásárolnak neki. Így mondja el a történetet Poggio leghíresebb német tanítványa, H. Bebel (*Opuscula*. 1514. Cc 1 j b.),¹ de megvan Murnernél (Geuchmatt. 1519. bl. e. 3b.) a francia *Les Comptes du monde aventureux*-ben (Paris. 1555. ed F. Franck. 1878 I. 47. l.), a Zimmer-féle krónikában,² Jacob Freynál³ Kirchofnál,⁴ a *Schiltbürger*-népkönyvben (Volksbücher des XVI. Jahrh. ed. Bobertag. 399. l.), a XVII. század latin és német gyűjteményeiben,⁵ az élő néphagyományban,⁶ sőt Magyarország német⁷ és magyar⁸ vidékeiről is előkerült.

Nem kevésbé népszerű egy másik anekdota, melynek indogermán eredete kétségtelen, s mely a fülemilét állítja szembe a kakukkal, döntő bírónak pedig a szamarat teszi meg.⁹ Mannhardt (293. l.) Acchiles Bocchius latin versét idézi, a XVI. századból ismerjük német verses feldolgozását,¹⁰ legismertebb azonban Gellert szatirikus meséje (Sämtliche Schriften. Leipzig. 1784. I. 224.).

¹ L. K. Vollert, Zur Geschichte der lat. Facetiensammlungen des XV. u. XVI. Jahrhunderts. Palaestra. CXIII. 1912. 61. l.

² Zimmerische Chronik. ed. K. A. Barack. 1881². II. 496. l. v. ö. Germania. XIV. 398. l.

³ I. Freys Gartengesellschaft ed. Bolte (1896.) 42., 226. l.

⁴ H. W. Kirchof, Wendunmuth. ed. Oesterley, 1869. I. 314.

⁵ J. Freys Gartengesellschaft ed. Bolte. 226. l. Mannhardt, 269. l., Alemannia herausg. von Birlinger, XVIII. 162. l.

⁶ Mannhardt. Zschrft f. d. Mythologie. 3., 271. és 1., 440. l.

⁷ Haltrich, Zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen, 1885., 135. l.

⁸ Istvánffy Gyula, Palócz adomák és párbeszédék. Ethnographia. 1912: 104. A királydi és mercei kakuk vitáját dönti el a királydi paraszt, lovát a farkas falja fel. Az adoma irodalmi eredete valószínű. V. ö. Colshorn, Märchen und Sagen, Hannover, 1854., 233. l., J. M. Firmenich, Germaniens Völkerstimmen. Berlin, 1846. I. 332. l., H. Merckens, Was sich das Volk erzählt. Jena, 1892. 18—19. l.

⁹ A Ramanájában a páva és a kokila vetélytársai egymásnak, az orosz Kriloffnál a fülemile a kakással vitatkozik. V. ö. Gubernatis, 587—88. l., Uhlant, Schriften zur Gesch. der Dichtung u. Sage. Stuttgart, 1866. 3., 24—25. l.

¹⁰ Hoffmann von Fallersleben, Die Gesellschaftslieder d. 16. u. 17. Jahrhunderts. Leipzig, 1860. 266. l., Wunderhorn, I. 353. l. B. J. Docen, Miscellaneen zur Gesch. der teutschen Literatur. München, 1809.² I: 284.

Hogy valóban e két anekdota volt a helycsere oka, mutatják az ilyen közmondások: Der eigene Kukuk singt immer besser, als des andern Nachtigall (Wander, *Sprichwörter-Lexicon*. p. 1697 : 8.); der Kukuk eifert mit der Nachtigall (Wander, p. 1698 : 15.); ein französischer Kukuk singt besser, als eine deutsche Nachtigall (Wander, p. 1698 : 30.); bizonyítja Talitz, kinél a madárfüttyű pörére nyomban a »Wettstreit zwischen Guggen und Nachtigall« következik,¹ és Matthias Abele, kinek változata e mondattal kezdődik: »Es giengen zween Nachbarn | mit einander über Feld | und hörten ein Gugguck schreien | der eine fragte | wem doch diese Nachtigall ruffe?«² Ez a változás azonban fokozatosan ment végbe s csak az eredeti típus elhomályosulásával vált lehetővé. A helycsere eleinte csak formális volt, a mennyiben a kakuk átvette az éneklő madár szerepét, anélkül hogy lényegesebb változást idézett volna elő. Ezen a fokon áll Arlotto s a német variánsok egy része. Később a kakukhoz fűződő képzetek mindjobban előtérbe nyomultak, átformálták a történetet és lassanként egy tőle idegen tendenciát vittek bele.

A pör feldolgozásainak nagy száma másfelől összefügg a kor íróinak szatirikus hajlamával. A pap, gonosz asszony, diák, csavargó, együgyű vagy agyafúrt paraszt mellett első sorban a klienseit kifosztó ügyvédet és megvesztegethető bírót teszik gúny tárgyává.³

Gerlach kis elbeszélése szószerinti egyezéssel kerül át Christoph Lehmann *Exilium Melancholiae*.⁴ című könyvébe:

Zanck

Zween Bürger | indem sie mit einander | lusts halben | aus dem Thor gegangen | hören sie ohngefähr den Guckguck singen.

¹ L. alább.

² L. alább.

³ Legközelebb áll anekdotánkhoz az osztrigán összevesző sánta és vak története. V. ö. Scipio Glareano, *La Grilliaia*. Napoli, 1668. 401. l., J. B. Schuppilii *Schriften*. Hanau, 1663. 303—4. l. Lafontaine, *L'Huitre et les Plaideurs*. (1671.); Casalicchio, *L'utile col dolce*. 1671, 264 l. Chauvin, *Bibliogr. des ouvrages arabes*. 1897. VII. 38., sokban hasonlít hozzá a mézárós és szücs története, a kik közül az első egy ökröt, a második egy bundát ajándékoz a bírónak . . . »als der Gerichts-Tag angesetzt war—und sie beyderseits vor Gericht erschienen | vermerckte der Metzger | dass der Richter von ihm absetzte | sprach er : Ochse brum ; Nein sagte der Kirschner | er kan nicht brummen | ich hab ihm einen Peltz in Halss gestickt | und ihm das Maul gestopfft.« (Kurtzweiliger Zeitvertreiber . . . durch C. A. M. v. W. 1685, 112 : Juristen u. Advocaten.) L. Schmidt-Wartenberg, *Inedita des Kauffringers*. Germ. Studies. Chicago, 1897. 3 : XIV—V. és M. Montanus, *Schwankbücher* ed. Bolte, 1899 : 63., 609. l.

⁴ *Exilium Melancholiae* Das ist Vnlust Vertreiber Oder Zwey Tausendt Lehrreiche | scharpfsinnige | kluge Sprüche | geschwinde Aussläge | artige Hofreden . . . Strassburg. In Verlegung Lazari Zetzners sel : Erben. MDCXLIII. 595. l. Goedeke, 3² : 265., nem egyéb, mint L. Garon *Le Chasse-ennuy-jének* (Paris, 1628.) fordítása. De Garonnál hiányzik a pör. V. ö. Gerhardt, 43 l.

Da sihet einer den andern an | vnd lachen | welchem vnter den beeden der Vogel singe | oder welchem von den beyden er einen vblen Ehestand verkündige? fangen desshalben an sich mit einander zu schänden vnd zu schmähen | gehen auch für den Richter | vnd verklagt einer den andern. Es wird der Process angestellet: in welchem | als sie beyde etwas Gelt angewendet hatten | wurde jhnen endlich dieser Bescheid gegeben: Es habe der Guckguck keinem andern | sondern jhme selbst gesungen | vnd hat sie also von sich gelassen.

Érdekesebb és részleteiben közel áll a Dumoret-féle szöveghez L. Talitz von Liechtensee feldolgozása,¹ mely világosan és jellemzően mutatja a változatsor párhuzamosságát. Az éneklő madarat ugyan már kakuk helyettesíti, mint Arlottónál, de hangját még kedvesnek találják. A pörlekedő felek barátok, egymáshoz való viszonyuk tehát itt meg van határozva, s az éneket mindegyikük magára vonatkoztatja. Új elem a fa alatti ítélezés s a felek kibékülése. A történet színhelye Lotharingia. »Zween Lothringer | die sehr gute Freunde waren | reyseten mit einander vber Feld | vnderwegen sass ein Guggauch auff einem Baum | vnd sang sein lieblich gesang | da wolt je einer den andern vberreden der Guggger hette jhme gegugget | vnd als keiner dem andern nach gebē wolt | geriethen sie erstlich zu Scheltworten | vnd folgends zu Streichen | schlugen vnd verwundeten einandern sehr vbel | also dass man sie in den nechts gelegnen Dorff curiren müsste: darauff sie bey selbigen Richter ein Rechthandel anfiengen | vnd allda durch selbigen Richters List so lang mit rechten vnd Trölen auffgehalten worden | biss sie vmb ihr Gut kommen | entlichen führet der Richter | beyde auff die Strass zu dem Baum da der Guggger gegugget hat | und fragt sie auff welchem Ast der Guggger gesässen? vnd als sie vngleiche Meynungen hatten | sprach er | ist er nit auff disem mittelsten Ast gesässen: sie sprachen ja | da wand sich der Richter zu dem einen vnd sagt: der Guggger hat dir nicht gegugget | hernach zu dem andern | so hat er dir auch nicht gegugget | sondern er hat mir gegugget | da waren die zween entscheiden | machten Friden | vnd trancken mit einander. — Der Richter möcht wol sagen der Guggger het jhm gegugget | dann die Federn von den zweyen waren jhm geblieben.«

Gerlachot fordítja a latin *Democritus ridens*.²

Aliena saepe aliis prodest stultitia.

¹ Kurtzweiliger Reyss gespahn Darinnen Schöne schimpffliche Historien und Geschichtē von allen Ständen der Welt begriffen. Colligirt von Johann L. Talitz von Lichtensee. Allen Reysenden zu lieb in Truck verfertigt... Durch David Hautt Buchhändl in Wien und Luzern. Anno 1645. 24. 1. No. XV.

² Democritus Ridens sive campus recreationum honestarum. Cum exorcismo melancholiae. Amstelodami, MDCXLIX. 217. 1.

Cives duo una animi recreandi caussa extra urbem progressi, cuculum forte audiunt more suo coccyssantem. Heic alter alterum risu intuere, utri avis illa cantaret, id est, utri parum faustum ac pudicum matrimonium nunciaret (qui enim Cuculi nominentur, notum est) inter se contendunt, & ad convitia, ut fere fit, deveniunt; adeoque ipsum adeunt judicem & de facta sibi ab altero injuria conqueruntur. Instituitur lis seu processus, in quem quum uterque pecuniae aliquid impendisset, Judex eam sententiam tulit, Neutri, sed sib soli Cuculum illum coccyssasse: sicque eos dimisit.

Szintén Gerlachból merít, de önállóbb Georg Philipp Harsdörffer, a *Poetischer Trichter* halhatatlan írója:¹

... Zween Gevattern gangen mit einander über Feld | und hören einen Kukuk schreyen. Der eine sagte | dass der Gukuk wegen dess andren schreyen müsse: Der andre sagte | dass er ein ehrliches Weib | [habe] und dass dieses Geschrey jhn betreffe: Über diesem Zank kommen sie für den Richter. Der Richter weiste sich zur Schriftlicher Handlung | weil die Sache Ehre und einen guten Namen betreffe | etc. Nachdem sie nun viel Geld verrechtet | ergethet das Urtheil | dass der Gukuk nicht geschryen wegen dess Klägers | auch nicht wegen dess Beklagten | sondern wegen dess Richters Urtheilgelds | wegen der Advocaten | Procuratoren | Gerichtschreiber und Fronbotten | etc. Gebühr. Dieses Urtheils haben sich beede Partheyen bedankt | unnd abschrift begehrt. Hieraus ist das Sprichwort erwachsen | dass wann einer ohne Ursach eine Rechtfertigung anfängt | dass man zu sagen pflegt | es hat ihm der Gukuk geschrien.²

A pörnek legkülönösebb és Arany előtt legterjedelmesebb feldolgozása a Magyarországon is több ízben megfordult, steieri születésű osztrák Matthias Abelétől való.

Abele³ érdekes képviselője a XVII. század közepe táján virágzó félig mulattató, frivolitásra hajló, félig didaktikus irodalomnak.

A század formabetegsége, compilerikus kedv, nagy olvasottság, idézetek és címek hihetetlen egymásra halmozása,

¹ Der Grosse Schau-Platz | Lust- und Lehrreicher Geschichte. Das erste hundert. Mit vielen merckwürdigen Erzehlungen | klugen Sprüchen | scharffsinnigen Hofreden | neuen Fabeln | verborgenen Räthseln | artigen Schertzfragen | und darauf wolgefügten Antworten | ausgezieret und eröffnet. Durch ein Mitglied der Hochlöblichen Fruchtbringenden Gesellschaft. Franckfurt | bey Caspar Rötteln ... Im Jahr 1651. II. XXXIII No. 9. 128. l. V. ö. J. Tittmann, Die Nürnberger Dichterschule. Göttingen, 1847., 83. l., F. W. Barthold, Geschichte der Fruchtbringenden Gesellschaft. Berlin, 1848. 241. s k. lk.

² L. Schau-Platz. V. 124. l. CLIX. No. 6: Cocu oder Guckuk.

³ H. Halm, Volkstümliche Dichtung im siebz. Jahrhundert. I. Matthias Abele. Weimar 1912. (Munckers Forschungen zur neuern Literaturgeschichte. XL.)

együttal azonban a népies nyelv frissesége s kétértelműségekben gyönyörködő humora jellemzik az írórt. Művei számos mese-tárgyat és elkallódott történetcsirát őriztek meg a XVIII. század végeig s a XIX. elejéig, mikor rationalistikus eltorzításban vagy romantikusan átformálva új életre keltik őket. Abele *Vivat Unordnungja*¹ verset és prózát keverő formátlanságával, iróniájával, s élükre állított jeleneteivel a korai romantikusokat juttatja eszünkbe. Furcsa rímű versekkel állít benne emléket Zrinyi Péternek, Nádasdinak és Frangepánnak,² kiknek sorsa annyira foglalkoztatja az egykorú írók és olvasók érdeklődését, hogy alig van regény vagy gyűjtemény, mely ne emlékeznék meg róluk.³

A *Metamorphosis Telae Judicariae*⁴ a világ legfurcsább és legbonyolultabb jogi eseteinek gyűjteménye, a későbbi Pitavalok őse. Salamon ítéletétől, a barátság mondájától, a vendégét kolbászsal megölő vendéglős történetéig alig van olyan czéljaira alkalmas vándortárgy, melyet föl nem dolgozott volna. Bánkban történetét, melynek e korban tíz eddig ismeretlen földolgozására akadtam, mint az önvád ritka példáját jeleníti meg.⁵ A kakukpórt törvényszéki jelenetté alakítja át, melynek szócsűrési és idézetekkel teletűzdelt következtetései a scholastika bonyolult fejtegetéseire emlékeztetnek.⁶

Casus X.

Es giengen zween Nachbarn | miteinander über Feld | und hörten einen Gugguck schreien | der eine fragte | wem doch diese Nachtigal ruffe ? mir nicht | sagt der ander | aber vielleicht dir | warum gleich mir | replicirt der erste | du Nachbar must ein Schelm seyn | wann du gegen mir mit solchen ungleichen Argwohn schwanger gehest | was ? ich bin ehrlicher Mann | und habe ein ehrliches | treues | keusches und eingezogenes Weib | und wil schwören für sie | dass deme also | (a) ich vermein vielmehr | dass der Gugguck dich | mit seinem Geschrey getroffen

¹ *Vivat Unordnung!* Das ist Wunder. Seltzame | niemals in öffentlicher Druck gekommene Gerichts: und ausser Gerichts: doch wahrhaftige Begebenheiten | Meistentheils aus eigner Erfahrung zusammengetragen ... Durch Matthiam Abele. Anno 1669 s köv. évek.

² *Vivat Unordnung.* IV. Theil. Nürnberg, 1673. 50. l. s köv.

³ L. Hammer-Purgstall regényét is: *Die Gallerin auf der Rieggerburg.* Historischer Roman mit Urkunden. Von einem Steiermärker. Darmstadt, 1845. (II. r.) Goedeke, Grundriss. 7²: 768.

⁴ *Metamorphosis Telae Judicariae,* Das ist: Seltzame Gerichtshandel | und darauf erfolgte Bescheid und End-Urtheil: Zusammengetragen | und mit lustigen Anmerckungen gezieret | Durch Matthiam Abele ... Nürnberg, 1652. I—II. Utolsó kiadása 1712-ben jelent meg.

⁵ Pars II. (1654.) Casus XXII. 483—492. l. forrása Lauterbeck: CXCIIIb—CXCIXb.

⁶ Pars II. (1654.) 314—320. l.: Zweyer Nachbarn angesponnener Rechtshandel über dem Gugguckgeschrey. Rövid említését l. *Ethnographia* 1890. I. 57—58. l. (V. S. Arany János Fülemiléjének eredete.)

habe | es kan seyn | es kan nicht seyn (duplicirt der ander) doch verwundere ich mich | dass du gleich so härbschöllig | und gleichwol darbey so Andächtigt werdest | dass du gar einen Ayd | auf gewiss und ungewiss | hinein schwören wilst | ich meines theils weiss nichts von euch | als Ehr | liebs und guts | doch | was doch? effutirt der ander | du bist und bleibst so lang ein Schelm und Ehrendieb | biss du das viel in sich begreifendes (*doch*) beweisest.

[(a) Es ist gefährlich | ein Urtheil zu schöpfen | noch gefährlicher einen Ayd zu schwören | über ein Ding | so remotis arbitris im finstern geschicht | und da man die Zeugen weder ad audiendum, noch videndum, noch referendum erfordert | sondern die Sach allein blintzlingen abdrischet | wann aber je aus lauter übergewandter Andacht | der Mañ hinein schwören will | so ist zur Verhütung grösseren Vbels | rahtsamer | dass man ihme anstat des Crucifix und brennenden Kertzen | das roht Marmorsteinerne Bild | so im Eingang des Freydhoffs | bey S. Stephans Kirchen | zu Wien | auf der rechten seiten zu sehen ist | auf: und fürsetzte | daselbst er | zur Beförderung seines Vorhabens | den wunderlichen Fingerzeig abnehmen: und sich darnach regulirn kan | alda ist zu sehen | dass ein Weib ihrem Ehemann | so für sein Kind schwöret | hinterrucks den Narren sticht].

Worüber beede litiganten für Gericht kommen | und wil ein jeder Ankläger seyn | biss endlich der eine herfür gemürmelt.

Klag.

Er wölle wissen | was das zugesetzte Wörtlein (*doch*) bedeute | solte dasselbe einen üblen Nachklang nach sich ziehen | so müsse seine Gegenpart | als ein öffentlicher Verleumder gestrafft werden | hätte aber solches Wörtlein einen guten und ehrlichen Verstandt | so begehre er eine runde Erläuter- oder Erklärung.

Antwort.

Was? ob er gegen den Argwöhnischen Kläger | auf der Dolmetscherbanck sitzen müsse? ob er ein Auffänger | der sonst in Wind hinlauffenden Wort seye? Wer denselben zu solcher Häfftlenmacherey bestelle? ob nicht genug | dass er ihme allbereit die vermessene retorsion zurück und in den Busen gerieben? | und darüber noch mit Schelmen und Dieben herumgeworffen? gleichsam er Beklagte | von dessen Laster-vollen Goschen | zerrissen werden müste.

Replie.

Er bleibe bey seiner Klag | ein für allemahl | und könne nicht ruhig seyn | biss er das vorgeworffne Wörtlein (*doch*) und dessen Ausslegung wisse.

Sonsten habe er gar billich den Beklagten | einen Schelm und Ehrendieb gescholten | weil der Gegentheil gleich Anfangs auf ihne des Guggucks Geschrey aussgedeutet | hiedurch ihme und seinem Weib | die Ehr (b) geschmählert | und vielleicht gar ein übels Hausen angestiftet (c) ja einmal ein Hertzbrechenden Schmerzen nach sich ziehe (d).

[b, c, d, latin citatumok].

Duplic.

Weil er | durch die nachgefolgte Erklärung | die erste ungleich aufgefangne Bezüchtigung | auch sonsten mit dem unverletzlichen termino (vielleicht) aufgehebt | als habe dem Kläger keineswegs gebühret | aufs neue einen Scheldhandel anzuspinnen | und weil doch der Kläger die Auslegung des (*dochs*) haben wil | so erkläre er sich noch mahlen | dass er von beeden Ehleuten nichts | als Ehr und Guts wisse | *doch* könne er hierauf nicht schwören | weil seine Nachbarn auch darüber nicht schwören wollen | sondern sagen | dass wol öffter ichtwas waar seye (doch den Kläger noch die seinige im Geringsten gemeint) das *doch* nicht bewisen werden könne.

Triplic.

Was | was? thue: thustu mich etwas zeihen | du du schelm?

Quadruplic.

Ey der Herr erzörne sich nicht | der Herr ergebe der vorgesetzten obrigkeit | die schuldige Ehrerbietung | ich zeihe den Herrn nichts | allein wird mich ja niemand zum schwören benöhtigen | vielleicht würde ich einen falschen oder gerechten Ayd in euer Seel hinein schwören | ey der Herr behalte den schelm bey: und für sich | ich brauche dergleichen unnützes *Confect* nicht | der Herr stosse nicht an | es möchte sonsten ein Actäonische Hirnschaal etwa | und nicht etwa herabfallen. (h).

[h. idézet aqu. sz. Tamásból.]

Ein-streien.

Ach! ach! muss ich dass hören | und darf nicht darein schlagen?

Antwort.

Bey Leib nicht | es ist verboten.

Silentium.

Worüber das Gericht sich ausserist *interponirt*, beede Grein-Säu zu vergleichen | zumahlen aber dieselbe sich hierzu nicht bequemeten: sondern nur Rechtliche Erkantnuss haben wollen | seynd beede Theil | weil die *action* einer mehreren

importanz, und hierauf das gröste Kleinot des Lebens | nemlich | die Ehr und Guter Nahme beruhete | zu dem ordinari Stand | und Weg des Rechtens | vermittels einer schriftlich angeordneten Verfahrung gewiesen : und also der Papierenen Streitkunst unterworfen worden | als nun alles der Ordnung nach | mit kostbarer Mühe und Unkosten vollführt | hat man auch *definitive* erkennt.

Abschied.

Fürs erste | werden die beederseits vorgeloffne Schmachwort | hiemit *ex officio*, neben den Gericht*expensen* aufgehelt | und beede Partheyen durch gebung der Hände | zu guten Freunden gesprochen | um dass aber | fürs andere | dieselbe sich unterstanden | wegen einer so geringfähigen Sach | zuwider aller christlichen Bescheidenheit | gegen einander hohe und nachdenckliche Ehrnverletzungen | unverschont auszugesessen | und damit ihre unschuldige Ehe-Weiber einzumengen | als sollen sie zu wolverdienten Straff | 40 Reichsthaler bezahlen : und eher nicht von dannen gelassen werden. Und weil drittens | hieraus erscheint | dass der Gugguck | weder dem Kläger | noch dem Beklagten | sondern dem Richter und den andern untergeben Feder und Dinten-Genossen geschrien | als sollen beede Partheyen | in Verdolmetschung der Vögel-Zungen | fúrohin sicherer gehen.

Diesen *Casum*, beschreibt ein Mitglied der höchlöblichen Fruchtbringenden Gesellschaft | der Spilende | in seinem grossen Schauplatz Lust- und Lehrreicher Geschichte.¹

Abele forrása Harsdörffer, ki a Fruchtbringende Gesellschaft »Spilende«-je. De Abelét elsősorban a történet jogi oldala érdeklí. Az anekdota maga, a madárhang s az érte folyó vita, mellékessé lesz s csak keretéül szolgál a drámai hatássósággal megírt dialogusok és okfejtések lánczának, mely a kétértelmű, de sokat sejtető »*doch*« szócška körül helyezkedik el. A kakukhang révén az asszonyi becsület bebizonyíthatóságának lehetetlensége kerül a tárgyalás középpontjába. Nem marad el egyetlen egy érv sem, melyet az ügyvédi raffineriával szembeállított vád és védelem támogatására fel lehet hozni.

Abele feldolgozása meglepő formájával irodalmi kuriózum. A pörben rejlő komikumot jobban ki tudja aknázni és hatásosabbá fokozza, mint előzői, az által, hogy a rendszeres törvényszéki tárgyalások sémái szerint építi fel szatirikus rajzzá. A befejezés újra visszatér az anekdotához, s a keret a bíró formulaszerű ítéletével zárul. A felek replikái, a nagyképű bíró alakja csak Christian Weise (Curieuser Körbelmacher. Görlitz, 1705. s talán még inkább : Ungleich und gleich gepaarte Liebes-Alliance. U. o. 1708.), a hatása alatt keletkezett *Der schlimme*

¹ A későbbi kiadásokban elmarad a Harsdörfferre való hivatkozás.

Causenmacher (Denen rechtschaffenen Advocaten zur Belustigung Denen Bösen aber zur Warnung. Leipzig 1701.) sokkal durvább népies jeleneteivel és alakjaival, vagy Joh. Riemer *Lustige Rhetoricájának* (Merseburg 1681.) groteszk példáival állíthatók egy sorba. A komolykodó forma és póz alatt rejlő gúny csak akkor válik igazán szembetűnővé, ha a *Metamorphosist* az érdekes jogesetek egy másik, sokat olvasott, de tudós pedanteriával összeállított gyűjteményével, Justus Oldekop *Observationes Criminales Practicae*jével, hasonlítjuk össze, melynek első kiadása 1654-ben jelent meg Brémában.

A Gerlach-féle kezdetlegesebb típushoz vezet vissza Zingref-Weidner (1655).¹

Richter.

Zween giengen durch einen Waldt | in welchem ein Guckguck sein gesang | Guckguck | sange | da sagt der eine zu dem andern | höre wie der Guckguck ruft | der ander diss vbel auffnehmend (dann man sonst einen Guckguck nennt | der einem andern sein Weib lehnt) fieng ein Process gegen jhn an | der ein bracht diss | der ander jenes vor ; Als sie lang gericht | vnd sich schier darüber verarmet | wolten die Procuratores nicht länger dienen : die Richter sehend | dass sie nicht mehr zu geben hatten | gaben die Sententz | dass der Guckguck seinen Gesang gesungen | vnd wann sie könten | solten sie denselben vor die Gerichtsbanck bringen | so wolten sie jhn verhören | vnd abfragen | ob er jemand damit gemeint ; ward also der Process geendigt | vnd mochten die den Guckguck suchen | aber nirgends können antreffen. Man kan leicht vmb ein taubentreck ein Krieg vnd Rechtshandel anfangen | vnd so leichtlich nicht wieder niederlegen.

Harsdörffer anekdotáját veszi alapul Joh. Praetorius (H. Schultze, 1630–1680), ez a sokat író költő és polyhistor, ki Goethere gyakorolt hatása és Rubezahl-története révén ma is élő alakja az irodalmi hagyománynak, noha még mindig nem íródott meg róla az a kimerítő monographia, melyet már Zarncke követelt.² Minket nem csak kultúrhistoriai szempontból, ha-

¹ Teutscher Nation *Apophthegmatum*, Das ist | Deren in den Teutschen Landen Wehr-Lehr-Rehr-Weiber-stands Personen | Clerisey Hof- vnd Schalcksnarren | Schulbossen | Vmb-vnd Vffschriften | Denckwürdiger Gülden- vnd Silber-müntzen Teutscher Potentaten vnd Herrn | neben deroselben Ausslegung | Lehrreiche Reimen der alten Teutschen | Alte Hieroglyphische Gemähde | Bilder | so vor etlichen Hundert Jahren gemacht . . . *Vierdter Theil*. Auss allerhand Schrifften | Büchern | mittheilung anderer Leute | täglichen Zumerckungen vnd anhörungen zusammengetragen Durch *Joh. Leonhardum* Weidnerum, Palatinum, der Schule zu Heydelberg Rectorem. Gedr. zu Amsterdam, Bey Ludw. u. Dan. Elzeviern. 1655. 31.

² Fr. Zarncke, Joh. Praetorius, ADB. 26. 520–29.

nem magyar vonatkozásai miatt is érdekel.¹ A kakukpört *Abentheuerlicher Glücks-Topf*-jában mondja el.² Forrása Harsdörffer.

Dess Guckucks Geschrey | ob es glücklich oder unglücklich?

Vnglücklich sagen die jenigen | so den Guckuck nach S. Johannes Tage hören schreyen ; Denn er soll alsdenn Theurung andeuten . . . Aber vom Glücke zu einer andern Zeit lautet folgende Geschichte auss Harsdörffers grossen Schauplatze Lust- und Lehr-reicher Geschicht part. I. cap. 33. § 9. p. m. 128. Diesem setze ich nach | die fast lächerliche Rechtfertigung wegen dess Guckucks. Zween Gefattern giengen mit einander übers Feld | und hörten einen Guckuck. Der eine sagte | dass der Guckuck wegen dess andern schreyen müsse : Der ander sagte | dass er ein ehrliches Weib habe | und dass dieses Geschrey ihn betreffe : Über diesen Zanck kommen sie für den Richter. Der Richter weisete sie zu schriftlicher Handlung | weil die Sache | Ehre und einen guten Nahmen betreffe etc. Nachdem sie nun viel Geld verrächtet | ergethet das Urtheil | dass der Guckuck nicht geschryen wegen dess Klägers | auch nicht wegen dess Beklagten | sondern wegen des Richters Urtheilsgelds | wegen der Advocaten | Procuratoren | Gerichtschreiber und Fronbotten | ec. Gebühr dieses Urtheils haben sich beede Partheyen bedanckt | und Abschrift begehrt. Hierauss ist das Sprichwort erwachsen ; Dass wann einer ohne Ursach eine Rechtfertigung anfängt | dass man zusagen pflegt | es hat ihm der Guckuck geschryen.

Fejlődés és irodalmi szempontból Praetorius kis elbeszélésénél is kevesebbet jelent a ma már teljesen elfelejtett Ernst Wolgemuth,³ a ki Praetorius-szal egyidőben, de Talitz szerint írja meg a furcsa esetet.⁴

Guckuck singt vor einen Richter.

Herman bind das Stroh | und Jost Drösch auss | giengen einsmals am Sontag spatzieren durchs Feld | da sie nun einen

¹ Turcicida oder der vielfach vorgeschlagene Türcken-Schläger. Zwickau, 1664. cz. műve kritikái áttekintését adja az 1664-ig megjelent török-magyar háborúkra vonatkozó könyveknek.

² Der Abentheuerliche Glücks-Topf | welcher in Hundert und achtzehn beschriebenen Aberglaubischen Zetteln bestehet | womit die wahnwitzige Welt sich bereichern und ihre Wohlfahrt erkündigen oder befestigen wil. Aber | wie falsch u. betriegerisch solche plutonische Karte sey | lehret allhier in der Widerlegung . . . M. Johannes Praetorius, Zetlingâ-Palaeo-Marchita. P. L. C. 1669. 455. l.

³ L. Goedeke. 3²: 266.

⁴ 500 Frische und vergöldete Haupt-Pillen | Oder : Neugeflochter Melancholie Besem. Das ist : Funffhundert ausserlesene Antiquitäten | lustige Schwäncke . . . verordnet von Ernst Wolgemuth | Der Paracelsischen Geheimen Curir-Kunst der Melancholie Doctorn und Professorn zu Warhausen in Warnethal. Eingeschächtelt im Jahr 1669.

Guckguck höreten das erstemal auff dem nächsten Baum singen | sagte ein jeder | der Guckguck singe ihm zu Gefallen | von den Worten kams endlich zu den Streichen | und trugen beyde blutige köpff davon. Als solches dem Richter angezeigt ward | straffte er einen jeden umb 3. Reichsthaler ; damit die beede Herren wüsten weme der Guckguck zu Ehren gesungen | baten sie den Richter | er wolte doch den Spruch geben | damit sie nicht etwa einander in die Haar kämen. Der Richter lachte der Narren und sprach : Er hat für euer keinem | sodann für mich gesungen. Meynte dass der Guckguck mit seinem Gesang ihme die 6. Thaler zugesungen. *Nocumenta Documenta.*

Határozottabb irodalmi formára való törekvésben és hatásban Abelét csak kései kortársa, Abraham a Sancta Clara (Ulrich Megerle, 1644—1709)¹ közelíti meg, kivel bezárul a XVII. század népies osztrák íróinak, Hippolyt Guarinoninak, Jan Rebhunak (Huber) és Wolfg. von Willenhagnak érdekes sora.² A pört *Huy und Pfuy der Welt*³ cz. művében mondja el. Orbis pictus-szerű, népies-diadaktikus tendenciájú, az embert és környezetét, az állat-, növény-, ásványvilágot, a légkör jelenségeit kedves elbeszélésskel és képekkel illusztráló könyv, melynek mintái az Alemandfordító Aegidius Albertinus *Hirnschleiffere* (München 1618.) vagy J. G. Schiebel *Neu-erbauetes erbauliches Lust-Haus-a* (Leipzig 1685.) lehetnek. A képeket, melyeknek népies alakjai különös ellentétben állanak a barok vonalvezetéssel s a háttér classicistikus tájaival, latin és rimes német versek magyarázzák. Minden fejezet két : egy elméleti biblia-hangulatú s egy hozzátartozó novellistikus vagy anekdotikus részből áll, melyeknek során halkított frivolitásokkal előkerül a XVII. század legtöbb tréfája.

A kakukhangnak gazdag termést jósoló jelentése van ; a pör szereplői földművesek, kik szép tavaszi időben s szántóföldön vesznek össze. A tárgyalás és ítélet tipikus. Az anekdota a szántóföld leírására következik.

Fabel.

Bey schöner Frühlings-Zeit sind ihrer Zween auf das Feld spazieren gegangen | allwo sie in dem nächsten Feld einen Gugu schreyen gehöret | darauf alsobald einer gesagt | Holla ! der Gugu schreyet für mich | und propheceyet mir heuer einen reichen Schnitt auf meinem Acker ; Der andere widersetzte es

¹ L. Abraham a Sancta Clara von Th. G. v. Karajan. Wien, 1867. és W. Scherer, Vorträge und Aufsätze. Berlin, 1874. 147—192. l.

² V. ö. A. Pichler, Oesterreich.-Ung. Revue, XI. 35. s k. lk. F. Bobertag, Geschichte des Romans. 2, 134., 2, 148. 248 l.

³ Huy ! und Pfuy ! Der Welt. Huy ! Oder Anfrischung zu allen schönen Tugenden : Pfuy Oder Abschreckung Von allen schändlichen Lastern : Durch unterschiedliche sittliche Concept Historien | und Fabeln vorgestellt. Nürnberg, 1707. Der Acker. 45—46. l.

mit Nein | sondern der Vogl schreye | und weissage für ihm Glück | die zanczten dergestalten untereinander | dass sie in die gröste Schmach-Reden ausgebrochen | also zwar | dass sie musten die Sach vor dem Richter ausmachen : Der Richter vermög seines Amts | höret beeder Klagen an | und schmiedet einen zimlichen *Process* heraus | welcher sehr viel Geld gekostet | endlich ruffte er die zwey wieder zu sich | und tråget ihnen mehrmahl den Handel vor | meine liebe Leute | sagte er | der Zweyspalt | so unter euch entstanden | ist dieser | indeme ein jeder unter euch will behaupten | der Gugu habe für ihn geschryen | und ihme eine reiche Fexung von seinem Acker vorgekündet | die Sach hab ich wohl und reifflich bey mir überleget | *Visis, videndis et cognitis, ut de Jure est, cognoscendis* etc. Also sprich ich den *Sentenz* und letztes Urtheil | dass der Gugu weder für einem noch dem anderen habe geschryen | zumahlen ihr leere Beutel darvon traget | mir aber ist hierdurch der meinige angefüllt worden. Dergleichen Geldgierige Richter giebet es noch sehr viel | welche sich mit fremden Blut anfüllen | wie die Lassköpff der Bader | Sie sind fast beschaffen | wie eine Mühl | die so lang gehet | wie lang sie Wasser : Wer sie den Schwammen vergleichet | thut garnicht unrecht | dann dessen Natur ist nur saugen und an sich ziehen : Wer ohne schmieren zu ihnen kommet | richt ebensoviele | als die fünff thõrichten Jungfrauen bey des Himmels-Thür | die keinen anderen Willkomm erhalten | als das *Nescio vos* ; Wann der *Dativus* vorgehet | so hat sich der *Accusativus* nicht viel zu fürchten ; Wer bey *Denari* würfft | der hat schon ein gewonnenes Spiel. Wann man an dero Thür mit Geld anklopffet | so springet sie für sich selbst auf ; Wann bey ihnen das *Offertorium* ist | da lasset sich die schönste Muteten hören.

Abraham a Sancta Clara hatása a XIX. században sem halványul el (Schiller, Scheible), Abele a romantikus Brentanónak kedves olvasmánya, egy verse a *Wunderhorn*-ba is átkerül, de a bécsi augustinussal megszakad a német feldolgozóknak ismert sora. A soproni *Nouvelle Grammaire Française et Hongroise* (1763.) néhány sora, mely a történetet összesűrítő rövidségével is elszigetelten áll, csak az anekdota meglétét bizonyítja a XVIII. század második felében.

3. A magyar irodalomban két előzője van Aranyinak. A tárgy első feldolgozója a Pfeffelt fordító erdélyi Hegedüs Sámuel. Tanult paedagogus, de középszerű poeta. *Kinek szól a kakuk* cz.¹ versére, mely minden valószínűség szerint fordítás németből, Hegedüs István mutatott rá.² A pör színhelye török föld, Smyrna vagy Morea, a pörlekedők egy zsidó és egy görög, ügyük kadi elé kerül, piaszterrel fizetnk — de ez a keleti milieu

¹ Hegedüs Sámuel Poétai próbái. Kolozsvár, 1837. II. 44. l.

² Egy adoma vándorútja. Budapesti Szemle 1891. 68 : 461. l.

nem vall szükségképen keleti forrásra, mert requisitumaival együtt teljesen megfelel a kor keletieskedő divatjának. A keleti tárgyak nagyrésze különben is francia közvetítéssel került a német irodalomba, s Hegedüs mintája gazdag német hagyományra támaszkodhatott.¹ Lényegesebb, hogy Hegedüs kakukpöre az anekdota első verses feldolgozása — a mi Abele *casusa* óta az egyetlen formai haladás — s ha nem emelkedik is felül a Dumoret-féle változaton, melyhez legközelebb áll, néhány új vonással való bővülése tagadhatatlan. A görög és Judás, a zsidó, tőzsomszédok, mint Aranynál, pörlekedő természet mind a kettő :

kiknek

Nem volt vége pereiknek
Mint szomszédok szokának,

s így a madárhangon való összeveszés meg van okolva. Kakuk helyett fülemile szerepel: ezzel helyreáll az eredeti állapot, s megszűnik a kakuk alakjának s a kedvesen hangzó vitás madár-éneknek ellentétessége. A fülemile a »közkeretben határnak tett fán« énekel :

Judás mond: »nekem énekel«.

»Biz az nekem!« a más felel
S a kő mindjárt repüle.

A pör lefolyása rövid, de tipikus; a bíró magának ítéli a fülemile énekét, a görögöt kilenczszáz, a zsidót ezer piasztterben marasztalja el:

»Két szamarak! higyjétek el:
Egyedül nekem énekel
A kicsiny fülemile.

Görög kilencz száz piaszttert.
Judás te fizethetsz ezert
S ezzel a per eldüle.

Világosan látni a Hegedüstől Aranyhoz vezető vonalakat. Az erdélyi poétát azonban Aranyra gyakorolt hatásában kiegészíti Sárosy Gyula *Az egyszeri szolgabíró* cz. versével,² mely valószínűleg még költeményeinek 1858-iki kiadása előtt megjelent valamilyen folyóiratban.³

Sárosy Hegedüstől függetlenül, sőt ellentétben vele, a kakukot szerepeltető típust újítja meg. A magyar szolgabíró ellen irányuló szatirája az anekdotát csaknem teljesen elejti. A kakukhang gazembert jelent. De nem is a hang, hanem a gazemberségnek hozzáfűződő képzele teszi a pör tárgyát. A bevezető helyzet Abraham a Sancta Clarára emlékeztet. A két paraszt kapálás közben hallja a kakukszót, »jóslatképen« mindenik másikára fogja; összevesznek, kapanyéllal támadnak egy-

¹ L. P. V. Delaporte, *Du merveilleux dans la littérature française sous le règne de Louis XIV.*, Chap. II.

² *Költemények*, Pest, 1858. 166—170. l. V. ö. Hegedüs, *Bpesti Szemle*. LXVIII. és Versényi György, *Magyar Polgár* (Kolozsvár) 1902. 50. sz.

³ Hegedüs i. h. — Versényi szerint már Reviczky is egybevettette Arany Fülemiléjét Sárosy versével a *Fővárosi Lapokban*.

másra, majd a jóllakott szolgabíróhoz mennek panaszra. Az anekdotikus elemek közül valójában csak az ítéletet anticipáló megvesztegetés maradt meg. Az egyik paraszt elmondja a »kakukszólást« s könyöki a zsebbe nyúl:

»Ne sajnáljon törvényt tenni,
Szépen kérem ez egyszer!«

»Jól van fiam, átallatom:
Nem te vagy a gazember.«

Jön a másik paraszt, a jelenet megismétlődik, s a felek újból megkenik a bírót. Az ítélet a traditio értelmében meglepő fordulattal, de nem a megmerevedett csattanóval zárul:

Halljátok meg ítéletem,
Béke legyen köztetek —
Adjatok kezét egymásnak:
Bárha megütöztetek.

Ti derék emberek vagytok,
Mondom nektek még egyszer:
Mert a kakuk nekem szólott,
En vagyok a gazember.¹

Az Arlotta tréfájára következő feldolgozások, egy-egy új, rendszerint torzító vonással bővítik a típust, de igazi fejlődést nem mutatnak. S úgy látszik, mintha Aranynál is inkább csak külső, formai gazdagodásról lehetne szó. *Fülemiléjének* nincsen olyan részlete, mely valamilyen módon ne lenne előkészítve. A verses formát megtalálja Hegedüsnél; tőle veszi a fülemilét, a pörlekedők tőzsomszédságát, a két kert határán álló fát, Sárosytól a megvesztegetés módját. A szatirikus tendentia együtt jár a tárgygyal s változatról változatra öröklődik. Magyar viszonyokra Sárosy alkalmazza. Sőt, az Arany magyar előzőinél hiányzó részletekre — a bírói tárgyalásra, a jogi könyveket és minden írást széjjeltúró két prokátor alakjára — is megvan az epikai hitel. A nem túlságosan productiv képzeletű Aranynak azonban szüksége is volt erre a részletekben való praeformáltságra. De ő mindezt, már a tárgyban rejlő s költőileg értékesíthető elemet, melyet a kis compilerok ötletszerűen felhasználtak, nem mozaikszerűen állítja össze, hanem kikristályosítva úgy illeszti bele szatirikus rajzába, hogy a művészi szükségszerűség hatását keltik. Elárasztja technikájának teljes gazdagságával, pedig a *Fülemile* nem is tartozik formailag szigorúan zárt versei közé. A furcsa rímeknek, a hosszabb és rövidebb soroknak szeszélyes játékát nem véletlen hangulat, hanem ugyanaz a következetes művészi tudatosság irányítja, mely Heine dalainak látszólagos pongyolaságát is megérteti velünk s a rövidéletű magyar nyelvaesthetikának virágkorában a hangfestés példáiért nem kellett volna idegen írókhoz fordulnia. (A *Fülemile* éneke.)

Arany főforrása Hegedüs, de már egyszerű stílusanalysis és összehasonlítás is rávilágít az ügyetlen erdélyi poetától való függő függetlenségére. Átvesszi pl. Hegedüsnek e két sorát:

*Kerten által mint a kutyák
Egymást jól öszverángthák,*

¹ Sárosy német forrásból meríthetett.

de nemcsak részletesebbé teszi a hasonlatot, hanem teljesen jelentéktelenné látszó változtatásokkal (kert h. sövény, öszve-rángat h. összehorgol) fokozza a szemléletességet :

*S a két ház, kicsinye nagyja
Összehorgolnak keményen ;
Mint kutyájok a sövényen*

Innen és túl összeugat
S eszi mérgében a lyukat ;

vagy Hegedüsnek e három sorából :

Judás mond : nekem énekel,
Biz az nekem ! a más felel
S a kő mindjárt repüle,

szinte Callot virtuositásával rajzolja meg a szomszédok veszekedését, mely szóharczon kezdődik, s karón és ütlegeken végződik. Hegedüs verse éltelen retorikai kérdéssel zárul :

Ti, kik ezt megolvassátok
És magatokról tudjátok,
A per mibe kerüle,

Mikor vége volt mindennek,
Ugyan mondjátok meg : kinek
Szólott a fülemile ?

Aranynál ugyane stilistikai forma élesebb íroniának lesz a kifejezője.

De Arany nemcsak magyar előzőivel szemben s nemcsak ennyiben jelent haladást. A régi változatok csak egy irányban mutatnak fejlődést : a változatlanra merevedő típus felé. Dumoret pörlekedői és kadija, Arlotto és parasztjai világosan szemléltetik ezt az átmenetet, a későbbi anekdotagyűjtők pedig — talán önállótlanáguk tudatában is — szigorú következetességgel ragaszkodnak a már kialakult s forrásaiktól átvett típushoz. Dumoretnél a keleti színezet együtt jár a tárgygyal, Arlottonál elmosódva és határozatlanul ugyan, de mégis nyoma van a helyi vonatkozásnak, később helytől és időtől függetlenül folyik a pör, Talitz von Liechtensee Lotharingiája nem sokat jelent, Abelenél és Abraham a Sancta Claránál csak nyelvjárási sajátságok vallanak osztrák íróra, s végül Hegedüs is csak hagyományos keleti díszlettel dolgozik. Arany látszólag szintén megmarad a típus mellett, a mi már a Péter és Pál névben is kifejezésre jut, de a tipikus rajzon belül egyénít, elsősorban az által, hogy a magyar környezetnek Sároshynál talált vonásait kiegészíti és mélyebbé teszi. Péter és Pál minden egyformaságuk mellett különböznek egymástól, s ez a különbség szinte észrevétlenül szűkebb környezetükre is kiterjed. Az anekdota magyar háttérből nő ki és szélesedik szatirává, mely lassanként eltolja s részletes előkészítője lesz az anekdotikus hatás főtényezőjének, a bíró ítéletének. Ez utóbbi arra mutat, hogy Arany Hegedüs és Sároshyn versein kívül talán még egy harmadik forrást ismert, mert ilyen hagyományos formulázottságában egyiküknél sem találhatta.

4. Arany *Fülemiléjénél* valószínűleg későbbi Theodoros Orphanides *Τὸ λάλημα τοῦ κοῦκου* cz. újgörög verse, melyet

már Hegedüs István lefordított volt,¹ s melyet Vértesy Dezső azután újra felfedezett.² A smyrnai származású Orphanides perzsa mesére hivatkozik, s keleti környezetben muzulmánokat és kadit szerepeltet. A vita tárgya baljóslatú kakukhang. A típus a Dumoret-féle változat fejlődési fokán áll, de a keleti forrással való közvetetlen és valószínű kapcsolatnak ellentmond a kakuk alakja, mely a nyugati fejlődés eredménye. Nem lehetetlen azonban, hogy Orphanides tudatosan olvasztotta össze a mesterkéltbb nyugati s a naivabb, de anekdotikus hatásában erősebb keleti hagyományt. Haladást csak a bírónak keletiesen kényelmes és minden élesebb szatirától ment rajza mutat. A forma azonban bőbeszédűségre csábítja az elbeszélőt, s még az öt sorrrá szélesített ítéletet is hatástalanná teszi:

Az (a kadi) méltóságos arczczal így ítél nekik: Haszán!
 Kakukmadárnak hangja — halld — nem szóla az neked!
 S neked se' szól, Oszmán! hanem jól tudjátok meg ezt!
 Ezúttal úgy igaz bizony, bajt én reám hozott!
 Nekem szólott, bizony csupán nékem az átkozott (Vértesy D. ford.)

* * *

Áttekintés kedvéért végül időrendi egymásutánban felsoroljuk a madárfütytűpör változatait és feldolgozásait:

1. Keleti alaptípus, XIII—XIV. sz. (Nouv. Journal Asiat. 1834.)
2. *Le Facezie del Piovano Arlotto*. XV. század vége.
3. S. Gerlach, *Eutrapeliae*. 1639.
4. Chr. Lehmann, *Exilium Melancholiae*. 1643.
5. Talitz von Liechtensee, *Kurtzweiliger Reyssgespahn*. 1645.
6. *Democritus Ridens*, 1649.
7. G. Philipp Harsdörffer, *Der Grosse Schau-Platz | Lust- und Lehrreicher Geschichte*. 1651.
8. M. Abele, *Metamorphosis Telae judicariae*. 1654.
9. Zingref-Weidner, *Teutsche Apophthegmata*. 1655.
10. Joh. Praetorius, *Der Abentheuerliche Glücks-Topf*. 1669.
11. E. Wolgemuth, *500 frische . . . Haupt-Pillen*. 1669.
12. Abraham a S. Clara, *Huy! und Pjuy! der Welt*. 1707.
13. *Nouvelle Grammaire Française et Hongroise*. 1763.
14. Hegedüs Sámuel *Poétai próbái*. 1837.
15. Sárosy Gyula, *Költemények*. 1858. (Valószínűleg korábbi.)
16. Arany János, *A fülemile*. 1854.
17. Th. Orphanides, *Tó λάλημα του ζούκου*. (?)

TROSTLER JÓZSEF.

¹ Budapesti Szemle i. h.

² Vértesy D., Naçr-eddin hodsa egy tréfája s egy újgörög költemény. EPK. 1905: 296. s k. lk.

ADATTÁR.

KÖLCSEY FERENCZ ISMERETLEN AKADÉMIAI DOLGOZATAI

(Harmadik és befejező közlemény.)

A XIX tragoedia közt, a' *Haza áldozatja*, minden bizonnyal valamely gymnasiumbeli nevendéknek irkálása, ki praeceptorától még eddig a' magyar históriában sem vett leczkét. Különben tudná, hogy IV. Béla korában a' magyarok még török ellenséget nem ismertek. Ezen körülmény az írónak még igen gyenge korára mutat; 's ilyen korban még az is bizonytalan: ha jövendőben lehet-e valami belőle? Poetai hivatást a' parányi irat' egyetlen egy sora sem sejtített.

Ilokvára visszavételét olly valaki írta, ki magyarul nem tud. Idegen ajkú hazánkíjai közül kell lennie; mert a' határozott, és határozatlan forma közötti különséget általában nem érti; a' mit pedig a magyar születésű legtanulatlanabb pór nép sem szokott eltéveszteni. Költői tehetsége nyelvtudományánál, ha lehet, még kisebb; következőleg magyar literaturai pályázás tőle csudálatos egy gondolat.

Gróf Szeglérd azon kívül, hogy kritikát nem érdemel, fabulája olly gyalázatos immoralitáson alapul, melly útálatnál egyebet nem gerjeszthet.

Az elhárított iszony, és *Záh Klára* nem méltók ítéletre. Kisebb nagyobb mértékben kénytelen vagyok ezt mondani a' következőkről is: *III. István*, *Az eljegyzés' éjszakája*, *Jugovicsek*, *Dölyf és Szerelem*, *Rettentő ítélet*, *Vérlakoma*, *Gyászszalak*, *A' hasonlás*, *Johanna*.

Mind ezen iratok poesis, és nyelv' tekintetében inkább roszak, mint középszerűek; noha a' kritikus előtt *rosz* és *középszerű* igen egyértelmű szavak. Némellyek közülök versben irattak, bizonságául, hogy nálunk a' jó jambus még ritkaság. *Az eljegyzés éjszakája* nevű darab szerzőjének az *inversiókról* különös ideái lehetnek. A' tragikumról pedig nem csak nála, de a' versenyzők' csaknem mindegyikénél, még különbözőek az ideák. Ugy látszik a' sokaság azt gondolja, hogy például a' halálra kárhoztatott ember' esetében a' tragikum' kisebb vagy nagyobb lépcsője abban áll: ha a' kárhoztatottnak fejét ütik e le, vagy testét kerékbe török? Hogy a' tragikum a' Leár király, és Edgár köztí scenában ezerszerte inkább van, mint a' Gloster' szemeinek kitapodásában, azt ők nem látszanak érteni. Nekik zsványok, hohérok, gyilkolá-

sok, 's természetelleni bűnök kellenek, hogy megrázást okozzanak; pedig ezek által inkább csak csömört okoznak. A' zseni egyetlen egy bucsúzó jelenettel (mint például Hector és Andromach, Egmont és Oranien közt) jobban megtud rázni, mint ha más tüzes vassal sütögettetni herósait.

E fonák felfogás a' tragikumról viszen olly hideglelős képzeletekre, hogy olly történeteket, mint a' *Spanyolrévparti* foglalatja, játékszínre vigyünk. E' darabban a' dialog némelykor élénk, a' próza nem gyakorlatlan kezét sejtet: de a fabula utálatos, a' karakterek pedig általában hibásan rajzolttak.

Csáb, jambusaira nézve figyelmet érdemel. Szerzője nincs költői tehetség nélkül, de a' dráma, mely távolról a' Müllner' *Schuldjára* emlékeztet, mind a kivitelben, mind a karakterrajzolatban nagyon alatt jár. Hábor, a' darab' hőse, egy mindennapi lelkű, igen igen közönséges gonosztévő, ki drámai egész életében a' legaljasb csárdai zsványon felül nem emelkedik. A' többi karakterekről sem mondhatni semmi kitetszőt. A' darab' monológjai pedig unalmasan, és szükségfelett hosszadalmasok. 'S ezt ollykor a' dialogokról is elmondhatni. Olly gáncs, mely a' következő darabokat is érdekli.

Izabella tulajdonképen nem Izabella, mert a' catastrophe egy 'legény' és leányka' szerelemtörténetéből fejlik ki. Versei e' darabnak sem roszak; 's mind ez, a' mi jót róla mondhatok. A' kivitel nagyon középszerű; a' motivatiók általánosan csonkák, és gyengék; a' handlungnak centruma alig van; a' karakterek nyomorultak. Olly Törököt, Petrovicsot, és Martinuzit, ki az ittenieknél gyávább legyen, alig képzelhetnék. Különösen megjegyeztem a' III. felvonás 9-dik jelenetét, hol Martinuzi (az intrigans, és királynéján uralkodó Martinuzi) a' helyett, hogy dolgozóhoz látna, hoszú predikatiót mond magában a' háború ellen. Egyébiránt Izabella egy akarat nélküli asszonyka, Török, Petrovics, 's maga Martinuzi a' drámai történet' haladására semmit sem tesznek; 's miután Buda' elfoglalása, 's Török Bálint leányának szerelmi története nélkül (mi a' dráma' elején és közepén csak alárendelt episód) a' tragodia katastrophát sem lelt volna magának.

Dijkard. Jambusai ennek is felül vagynak a' középszerűn; csak-hogy, mint az előbbi kettőről megjegyeztetett, sok hoszúra vont declamatióji vagynak mind monológjaiban, mind a' dialogokban. A' handlung itt jobban van centralálva, mint az előbbiben. Figyelem fordítottat a' karakterek' individualis különböztetésére is. De a' kivitel még is nagyon, szinte az elszoródásig terjedékenynek látszik; 's ez a' nagy terjedékenység a' katastrophera is kihat, annyira, hogy az olvasó már többszer túl gondolja magát mindenén, mikor ismét új meg új síri, és halotti scénák tűnnek fel, inkább az unalomig, mint a' szomorúságig. Batori Fejedelem alkalmasint színetlen alakban van előállítva; az a' Széki, kinek gonosz-sága a' katastrophát eszközli, egész munkálatában nagyon gyengén, és minden esetre későn észrevehetőleg motiváltatott. Az a' gonosz fogadott fiú, ki előbb mindég imádkozik, később mindég retteg, utoljára hohéznak áll, alkalmasint izetlen portéka. A' darab' hőseinek anyjok ollyan Cornelia forma akart lenni; de egész viselete affectált. Mindezek mellett a' darab

a' középszerűn felül áll; 's véleményem szerint a' *kinyomatást* az eddig említettek közt legnagyobb mértékben érdemi.

Indulatok' viharja. Talma azt ohajtá egyszer: bár a' drámaírók szép verseken drámájikban ne törnék fejeiket. Azt hiszem Talma e' mondást úgy értette: hogy a' dráma költőnek *egyedül* a' handlung' folyamatára kellene *egész* figyelmét fordítani. Így, hol a' dolog' természete maga hozná magával, önkényt folynának a' szép versek; ott pedig, hol a' verselői czifrázat csak a' szaporán haladó momentumokat tartóztatná fel, a' költő czél irányosan a' legnagyobb egyszerűséggel futna és érne czéljához. Ez észrevétel mindannyiszor eszembe jut, valahányszor a' handlung' haladását ékes monologok, és poetai dictioval czifrázott dialóg késleltetik. Az előbbi darabokra is tettem e' megjegyzést, 's ezzel kezdem e' kézalattinak bírálását is. Azonban nem lehet elhallgatnom, hogy bár e' jegyzés e' darabra is ráillik: de azért ez a' többiek felett megkülönböztetést kíván. Versei szépek, 's általánosan gyakorlott költői kezét mutatnak. A' dialóg sok helyett meglepőleg jó; 's nevezetesen mindjárt elől; hol, bár a' parasztlak némely helyt kevésbé magas műveltségű nyelven szóllanak is, de azért a' beszélgetés' menetele, 's a' király' közbenszóllása, 's az ezekből kifejlő expositio drámai poesisunk' eléggé terméketlen mezején, kellemes jelenetet tüntetnek fel. Mind e' mellett kénytelen vagyok megvallani, hogy a' munka' egésze különös hatást nem csinál. Oka egyfelől a' mindúntalan előlekedő declamatio, noha csinos versekben, másfelől magának a' főszemélynek érdektelensége. Mert egy kényözönben bujálkodó Asszony, ki a' mellett képes gyilkosságot, 's minden képzelhető vétet meglehető hidegvérrel követni el, úgy mint e' drámában elkövet, az olvasóra vagy nézőre meleg érzeménnyel nem hathat. Két fijaival való története sem gerjeszt elég érdeket, mert a' mi a' történetet borzasztóvá teszi, csak későn, a' szomorú történet végbementé után jön világra, mikor az életben maradt ifjúnak, 's a' gonosz anyának kétségbeesése minden ékes declamatiók mellett is, az elmulasztott tragikai helyzetet ki nem pótolhatják. Nekem úgy látszik, mintha ezen kétségbeesés, 's az azt követő halálok, már a' bezárt handlung után történnének; 's mintha a' valósággal bezáró momentum az egészben eltévedett volna. Schiller Maria Stuartjában már régen tudjuk, hogy Maria meg fog halni; előttünk történik a' halálhoz készület; és még is a' katastrophénak e' meghosszabbítása a' műv hatását nem gyengíti. Illy példákat többet is lehetne felhozni. De minden illy esetben a' művész a' tragikai hatást vagy pontról pontra, egész az utolsó perczig, emelni tudja; vagy a' borzadás előre ment érzelmét, a' catastrophe' meghosztásában, engesztelő nyugalommal teljes szánakozással változtatja; 's ez által a' darab végpontját lélekemelővé csinálja. Így van ez Maria Stuartban, így Alzireban, így Romeo és Julietben, hol a' megholtak felett két ellenséges nemzetség' békéje megkészől. De nekünk illy művekre visszaemlékezni csak fájdalomnak okoz. Szóval; az *Indulatok' viharját* tragikai mély hatásúnak nem tartom; de dialógjainak némelykori vitelében, nyelvének szépségében, 's egyes poetai helyeiben annyi érdemet látok, mennyi ötet versenytársain felülemeli. Azért ha a' Társaság a' XIX közül

valamelyiket megkoszorúzni jónak látandja: a' koszorút ez utolszór említettnek óhajtanám nyújtatni. De ha a' koszorút csak magas drámai tehetségnek kellene ítélni: azon esetben a' XIX közül koszorút ugyan egyik sem; de kinyomtatást ez utolsó minden esetre érdemlend.

Az Akadémia a bizottság többségének (Schedius, Döbrentei, Vörösmarty és Bajza) véleményét fogadta el s ennek alapján (1835 kgy 275 p) a jutalmat nem adta ki, de dícséretben részesítette az *Indulatok' viharja*, *Izabella*, *Dijkard* és *Csáb* cz. szomorújátékokat.

Cseke, Julius 3d 1836,

Tekintetes Titoknok Ur,¹

A' 8 vígjátékot, 's hat philologi pályairást mult hónap végén levém. A' vígjátékokkal csak hamar készen valék; mert lelkem' fájdalmában kell megvallanom, hogy azok a' legelső, vagy inkább egyetlen egy sebes általolvasást is nem érdemlik. Elveszettek tartom a' két napot, melyet olvasásokra fordítnom kellett; 's illy kinyilatkozás után bővebb ítéletet mondanom nem szükség.

A' philologi pályairásokat a' mi nézi.

1. *Ingenium industria alitur*. Lexikographusi tekintetben talán használható; de írója az universalis grammatika', 's a' magyar nyelvtudomány elveivel ismeretlen.

2. *Tempus discipulus et Magister multor*. Erről annyit sem mondhatok, mint az előbbiről.

3. *Szent Pál Ephes. III. 15*. psychologi tekintetben méltó olvasni. Mert bizonyítja: ítélet és ismeret nélküli phantasia milly örvöngésre ragadhatja az embert.

4. *Les lauriers ne croissent point* &. Több készüllettel és vizsgálódással iratott, mint a' fölebbiek. De az általa felhozott gyökszavak sem meghatározott elvek szerént keresve, sem nyelvtörténeti adatokból kifejtve nincsenek. Ugyan azért némelyek közöttük nem is gyökök; az előszámláltak pedig nem teljes számuak.

5. *Jobbra tanit*. Universalis grammatikai leczkéekkel foglalatoskodik; de ismeretei nem alaposok. Egyéb iránt a' kérdés körül nem is forog; mert gyökszavaink közül csak némelyeket például hoz fel. Pedig azokat mind elő kell vala számlálnia.

6. *Tettben van a jutalom*. Ennek bevezetését gondosan elolvastam. Hogy az író philosophi lélekkel bír, azt neki tagadni senki nem fogja. Nyilván van bevezetéséből az is, hogy a' magyar nyelvet sokáig, és kritikai tekintettel vizsgálta. Ha mind helyes a' mit pl. a' bötük eredeti értelmökről mond? Azt olly könnyen megítélni nem lehet. De azt meg kell vallani, hogy gyök-vizsgálatát elvekre alapítá; s hogy elvei nagy részén a' dolog természetéből folyó józan következetesség tetszik ki. Ohajtottam volna, hogy állításait a' nyelv' régi történeteiből bővebben világosította volna fel; de a' feladott kérdés talán ezt nem hozta magával.

¹ Főtitkári iratok 1836. év 62. sz.

Azonban így is, mint felállítá elveit, sokaknak helyes volta, pl. a' megforgatott bötükre nézve, minden gondolkozó philolog előtt világos; 's ezen elv nélkül gyökeret keresni, híjában való fáradozás. Szóval, e' szó alatti bevezetés nekem, bár értelmem nem mindenekben egyez, nevezetes, fontos munkának látszik, melly az Akademia' pártfogását érdemli.

Mikép alkalmazá a' kérdésre bevezetésének elveit? Az, az, a' gyök szavakat telyesen, 's eltalált jelentéseikkel együtt számlálta e fel? Erre meghatározólag kellene felelnem.

A' jelentéseket a' mi nézi: a' gyökerek összeállítás, 's a' származékok' előszámlálása talán elég világosságot szerez.

A' gyökszavak' teljes számát a' mi nézi, megvallom, illy töretlen pályán nincs hatalmamban olly normativum; mihez azt mérhettem volna. Hogy pedig illy normativum' készítéséhez magam fogjak: azt kívánni senki sem fogja. A' 4. számú pályairásnál könnyebb általlátni a' híjányt; mert az abban foglalt gyöklaistrom csak némely szavaink' elejéből 's a' ragokból kikapott szótágokból áll; hol a' keresztülnézés alatt sok még ki nem kaptak és hibásan kikapottak azonnal szembe tűnhetnek.

Egyébiránt áll e minden felhozott gyök? Az az, mind gyök e a' mi felhozva van? Abba bocsátkoznom nem lehetett; 's bocsátkoznia csak annak lehet, ki nyelvünket minden más, vele valaha viszonyban állott nyelvvel összehasonlíthatná. Ez összehasonlítást az Akademia elkezdé megtétetni; 's megválik: mi fog történni? Én illy nyelvben, mint a' miénk, mellyre olly sok más nyelv volt befolyással, 's melly maga is sok más nyelvre lehetett befolyással, a' gyökök' teljes felszámlálását sok és sokak által tett előkészület nélkül lehetetlennek tartom.

Illy környülményekben tökéletes munkát várni, igazságtalan lenne. De az, ki önállásu, 's beható lélekkel teszi vizsgálatait, minden esetre ébresztést 's méltatást érdemel. Így én a' 6d. számú pályairás megjutalmazásához hajlandó vagyok. Minden esetre szerettem volna, ha a' munka mellé a' gyökök' mutató táblája tétessék. Ez ítéletemet sokban könnyebbé tette volna; s illy mutató nélkül azt semmi esetre nem kellene kiadatni.

Mind ezen pályamunkákat sietek visszaküldeni. Jövő héten megy Pestre alkalom Károlbol. A' Károlí táska illy nagyságu poggyászt nem hordozhat.

Berzsenyi' emlékbeszédével készen leszek; de azt magam felvihetni nehezen fogom. Gyüleink August 22dikétől September 10dikéig fognak tartani. Ezeken jelen kell lennem; mert bizonyos küldöttségi tárgyban fognak jelentést tenni, *mitől a' jövő Országgyűlésre adandó utasításunk nagy részben függ.* Átallátja Barátom Uram, milly fontos e' dolog. Azonban ha az Akademia' nagy gyűlése August legvégén kezdődvén, a' közülés September' 12dikénél előbb nem tartathatnék: azon esetben a' közülésre meglehetne jelennem. Mert September 8dikán talán indulhatnék.

Könyörgök Barátom Uramnak, a' csomók' vételéről tudósítani méltóztassék. Ölelem változatlan tisztelettel

Kölcsey Ferencz.

A vígjátékokról a bírálók többségének (Fáy, Döbrentei, Vörösmarty, Bajza és Kölcsey) véleménye az volt, hogy a *Király Ludason* cz. vígjáték dicséretre érdemes s az Akadémia ezt el is fogadta. A vígjáték Gaál József műve.

A nyelvtudományi pályamunkákra nézve (1836. év 272. sz. és nagygy. 12. p.) az Akadémia a kiküldött 3 bíráló (Vörösmarty, Balogh és Kölcsey) közül a 2 utóbbi ajánlatára a Tettben a jutalom jellegű művet (Engel József volt a szerzője) jutalmazta meg, a *Les auriers* címűt pedig (Nagy János művét) kinyomatásra fogadta el. (Mind a két munka megjelent a Nyelvtud. Pályamunkák II. köteteként)

*Vélemény*¹ az 1837diki díjért pályázó 13 szomorú játék felett.

Hét darab, ugymint A' csel' áldozatja, Piroshalom, A' művész' álma, Az áruló gyűrű, Zaleukus, Kríván, és Primavera nem méltók, hogy felettök itélet mondassék.

Élet és ábránd valamivel több, mint az említettek; de szövedék és karakterek kicsiny tehetséget mutatnak. A' fő személy (melly ugy tetszik, mintha Göthe' Tassója és Werthere után alkottatott volna) nem egyéb fonák érzékenység és következtelenségből szőtt valaminél; s halála, mely öngyilkosság' következménye, nem csak hogy természetesen nem következik, de épen ok nélkül való.

A' *Perényiek* címűben két álom fordul elő, nyomorult surrogatuma a' görög tragoedia' fatumának, müllneri modorban. A' két fő karakter épen nem az, mivé azokat az író (saját jegyzete szerint) tenni akarta. Az egész középszerű.

Angelo, a' Bulwer' Rienzijéből nem művészi kézzel öszveférczelt scenák. Elbeszélést drámává csinálni, nehéz dolog; de a' pályázónak különösen hibául kell tulajdonítani, hogy a' Bulwer' románjában előforduló nagyszerű karaktereket parányi világításban állította elő. Egyéb-iránt is az említett románban hasonlíthatatlanul több drámai van, mint a' kézalatti tragoediában, mi amannak száraz compendiuma.

A' *Párviadal* nagy kiterjedésben gondolt historiai darab akart lenni, regényes világba általhozva; de az író munkájának érdekét kölcsönözni nem tudott. Tragoediát pathos nélkül képzelni bajos; a' pályázónak pedig épen az nincs hatalmában. E' megjegyzés után nem szükséges a' terv és kivitel' hibáit egyenként felszámolni.

Pathos' nem léte fő hibája a' hátra levő két szomorujátéknak is. *Kuthenben* a' fő személy semmiképen nem vonz magához. Az író még Lipolt' és Karolda' viszonyaikba sem tudott legkisebb melegséget is önteni. Ezen általános hidegség, vagy ha jobban tetszik, langyosság érezeti magát az *Utolsó magyar Khánban* is, mellynek szövedéke különben elég rendesen van gondolva.

Röviden szollva, gyengébb és hidegebb drámák, mint ez idén a' pályán még alig fordultak meg; a' mi is haladásunknak e' részben nem nagy bizonyosága.

Csekén, Junius' 20/1837

Kölcsey Ferencz.

¹ Főtitkári iratok 1837. év 2. sz.

Ez a bíráló különösen mutatja, hogy Kölcsey szigorú bíráló volt. A többi bíráló (Schedius, Fáy, Vörösmarty és Bajza) általában haladást állapított meg. A jutalomra érdemesnek ugyan egyet sem tartottak, de kinyomatásra ajánlották az *Atyátlan* című tragédiát (Kölcsey *Angelónak* nevezi), s dicséretre *Az utolsó magyar Khán*, *A művész álma*, *Párviadal* és *Perényi* címűeket. A nagygyűlés (47. a) p.) a bizottság javaslata alapján »tiszteletdíjra és kinyomatásra« elfogadta (*Eredeti Játékszín* VII. k.) kiadta az *Atyátlan* cz. tragédiát, a melynek szerzője Tóth Lőrincz volt, az említett négy szomorújátékot pedig dicséretben részesítette.

1838. a) A' bíráló¹ végett hozám leküldött 17 vígjátékot vagyon szerencsém azon nyilatkozással visszabocsátani, hogy azok közt egy sincs, mely bővebb bírálatot érdemelne. Ugyan azért azt hiszem, hogy, ha csak a' Martiusnál későbben beküldött, az újságokban kihirdetett, de hozám mind eddig nem érkezett vígjáték más véleményre nem vezet, az idei száz arany sem fog kiadatni. Annyival inkább, mivel a' felebb említett 17 pályamunkánál gyengébb még talán egyszer sem adatott be. Költ Nagykarolban Majus' 18d. 1838

Kölcsey Ferencz

m. tudom. társaság' r. tagja.

b) A' hozám érkezett pálya munkákat, t. i. a' vígjátékokat már Májusban visszaküldém; azon egyet, mely *jótekyony kelepceze* címmel azolta jött, ide rekesztve utasítom vissza. Ez talán nem olly allyas, mint a' többi vala; de még sem foglal semmit magában, a' mi figyelmet érdemelne. Gyenge ez is; éretlen dolgozás ez is; díjra, és ítélésre érdemtelen ez is.

Egyed Antal' Tibullusát ide csatlom. E' munka minden tekintetben érdemli, hogy nyomtatás alá adassék. A' miket belőle az eredetivel öszve hasonlítottam, mind az értelem' visszaadására, mind a' vers' szépségére nézve figyelemre méltó. Vagynak benne ilyen sorok is, mint:

Szárason a' Messalt és követendi vizen,

ismét,

Hadba megy a' Macer stb.

Az illyeneket meg igazítani könnyű is, tanácsos is; azon kéz, mely az egészben olly sok valóban szép verseket hozott elő, elég erős, az illy gyomokat kiirtani.²

Csekén, Julius' 25, 1838.

Kölcsey Ferencz

Akademia' r. tagja.

A vígjátékok közül a bizottság többi tagjai (Schedius, Vörösmarty, Bajza) a *Talány* címűt dicséretre méltónak tartották, de a jutalmazásra ők sem ajánlottak egyet sem, s az Akadémia (1838. év 93. p.) ezt el is fogadta.

¹ Főtitkári iratok 1838. év 2. és 43. sz.

² Az Akadémia a művet kiadásra elfogadta, de visszaadta a szerzőnek egyengetésre. (1838. év 145. p.)

D) Emlékbeszédet két tag felett tartott Kölcsey: Kazinczy felett az első közülésen 1832 szept. 8-án, és Berzsényi felett az ötödik közülésen 1836 szept. 11-én.

Az első emlékbeszéd miatt némi kellemetlenségei akadtak Kölcseynek és Szemere Pálnak, a *Muzarion* szerkesztőjének, a ki szintén tagja volt az Akadémiának. Az emlékbeszéd az Akadémiának készült, az *Évkönyvek* számára, Kölcsey azonban átadta Szemerének s ez kinyomatta a *Muzarionban*. Az Akadémia ezt rossz néven vette s Széchenyi másodelnök mind a két tagot levélben igazolásra szólította. Kölcsey a következő levelet¹ kapta:

Tekintetes Főjegyző Ur,

A' mint a' tegnapi héti ülésben a' Társaság első közülésének jegyzőkönyve minekelőtte e' napokban sajtó alá menne az *Évkönyvekbe*, felolvastatt, annak azon pontjánál, melly a' Tekintetes Ur által Kazinczyról mondott emlékbeszédét említi, azon megjegyzés tétetett, hogy az a' *Muzarion* új folyamáról szóló h iradás szerint talán annak 28d részét tenné.

A' Társaság úgy hiszi, hogy olly munkákat, mellyeket alaprajza különösen kiszab, a' tagok egyenesen a' Társaság' évkönyvei vagy más munkái számára készítenek, 's ennél fogva önkéntesen foly, hogy azok eleinte csak a' Társaság által kiadhatók, a' mint e' felől Méltóságos Gróf Teleki József Előlüő Ur a' Titoknok által Szemere Pál rendes tagot, mint a' Tekintetes Ur minden munkái kiadóját tudósította.

Ugy gondolja a' Társaság, hogy mind a' Tekintetes Ur, mind Szemere Pál rendes tag az *Évkönyveknek* most hamarjában kijövetelét hitték, 's így a' Kazinczyra mondott² emlékbeszédnek is legelőszér azokban megjelenését, a' mi után azt másutt is kiadhatnák, mert azt különben mind a' Tekintetes Ur, mind Szemere Pál rendes tag által látja, hogy illy említett munkák kiadása körül az elsőség a' Társaságé. Hiszi is az ülés, hogy az idézett emlékbeszéd iránt olly rendelést fognak tenni még annak idejében, mellynél fogva az legelőszér nem másutt hanem csak az *Évkönyvekben* jelenik meg.

A' tegnapi ülés azonban átaljában az illy munkákra nézve minden tagot illető ovást tétet ezennel a' maga joga mellett, 's a' másutt tendő közrebocsátásnak ellene mond.

De bizodalommal reméli a' Tekintetes Urtól és Szemere Pál rendes tagtól a' Társaság mint tisztelt társaitól, hogy mindent elkövetnek, a' mi jó egyetértéssel való előmenetelét eszközli, s ha külön mindeniknek megmarad is kéziratához joga, a' Társaság neve alatt készülteket egyedül a' Társaság munkái közé adják.

¹ Fogalmazványa a főtitkári iratok közt 1833. év 32. sz. (Kisgy. 142. p.). Az eredeti levél a Ráday-könyvtárban levő Szemere-tár XIII. kötetének 46. száma alatt található.

² Az eredeti levélben »maradott« van, a mi nyilván tollhiba.

Ehhez képest várván a' választ egyenesen hozzám, ki a' Társaság közügyére mint Másodelőülő pontosan vigyázni akarok, teljes tisztelettel vagyok Tekintetes Főjegyző Urnak

Pesten Május 21d. 1833. kész köteles szolgálja Gr. Széchenyi István
Másod elő ülő.

Kölcsey a következő levéllel válaszolt:

Méltóságos Gróf, Előülő Ur,

A' Kazinczyrol mondott emlékbeszédet érdeklő hivatalos levél' következtésében ki kell Méltóságod előtt jelentenem sajnálkozásomat, hogy a' történet a' Társaság közt és köztem e' nem kellemetes kérdést támasztotta. Midőn kézirataimat Hartleben Urnak elalkudtam, ő nagy érdeket látszott abban helyheztenni, hogy az említett beszéd is az alku alá értessék. Engedtem kívánságának; 's annyival inkább, mert abból semmi öszveütközés' eredetét nem láthattam, mivel az évkönyvnek még a' jelen év' kijövetelére tartottam számot; én magam pedig, az országgyűlés miatt, munkáim' sajtó alá készítésében hátráltattam. Történt az alatt, hogy az én tiszteletre méltó barátom Szemere Pál a' Muzáionra nézve hasonlólag Hartleben Urral lépett egyességre; 's ők mindketten az én késedelmemet, második kötetem' készítésében látván; 's egyszerűsmind a' Társaságnak illy esetekről semmi szabályait nem tudván: a' kérdéses beszédet Muzáionba igtatták. Bizonyos vagyok benne: ezt öszveütközni kívánó szándékból nem tették. Azonban a' dolog már azon helyzetben van, mellyből visszalépni többé nem lehet. Ugyan is hitelesen tudósítva vagyok, miképen a' Muzarion a' sajtót már elhagyta; 's így az emlékbeszéd' megjelenése Hartleben Ur' kára nélkül, nem eszközölthetnék. Egyéb iránt a' Társaság' jogai előttem tiszteletben vagynak; 's ha e' nyilatkozás a' történet dologért némüképen elégtétel gyanánt szolgálhat, ugy vigasztalva vagyok. Éljen szerencsésen Méltóságod, 's fogadja el tőlem azon mély tiszteletet, mellyel változatlan maradok

Méltóságodnak

Pozsony, Május 24d. 1833

alázatos szolgálja:

Kölcsey Ferencz.

A levelet felolvasták az 1833. évi január 3-iki közgyűlésen s hasonló eset elkerülése végett a tagokat körlevélben felszólították, hogy az Akadémia számára készült munkák kiadói joga az Akadémiáé.

Kölcsey utolsó levele,¹ a melyet az Akadémiához intézett, a következőképen szól:

Nagy Méltóságú Grof, Kegyelmes Ur!

Megyei Gyűléseink folyó hónap 27dikén kezdve September' 15-dikéig fognak tartani. Azon felül, hogy e' határidőben jelen lenni hivatalomnál fogva köteles vagyok, most azon rám nézve fontos körülmény is forog fenn, mi szerént a' tavalyi kiraboltatásom miatt indított

¹ Főtitkári iratok 1838. év 2. sz.

pör vég ítélet alá bocsáttatik; 's jelenlétemet nagy mértékben kívánja. Illy helyzetben méltóztatik Excellentiád kegyesen megengedni, hogy az Akadémia' nagygyűlésén megjelenés alól magamat feloldoztatni kérjem. Mély tisztelettel maradok

Excellentiádnak

Csekén, August 4d. 1838

alázatos szolgálója:

Kölcsey Ferencz

m. t. társasági r. tag.

Kivül: Kölcsey Ferencz m. akadémiai r. tagtol.

A Magyar tudós Társaságnak alázatos tisztelettel.

Pest.

a' m. t. Társaság' szállásán. Urak utcz. Trattner-Károlyi házb. 612 sz. a.

E levélen a következő töredék-levele olvasható:

Tiszteletes Tarczali György Uramnak Mátyás királyról szerzett, fül nem látott és nem hallott historiáját ide rekesztve homagialis tisztelettel visszaküldöm. Igen jó lesz a tisz. Urnak haza adni, hogy Harsány falu becserületet bírójit és Curator Uramat olykor olykor vele múlathassa. Azt kívánni, hogy mi illyeket olvassunk és ítélgessünk, csak olly hitben lehet, hogy nekünk semmi más tenni valónk nincs. Az Universitas bötüji drágábbak, mint sem illy hitványság kinyomására vesztegethessenek. Minden barátainkat üdvözlem. Ölellek változtatlan szeretettel. Kölcsey.

Meg kell végül említeni, hogy Kölcsey munkái az akadémiai nagyjuttalom elbírálásakor 1833-ban, 1841-ben és 1855-ben szóba kerültek. 1833-ban Bajza József nagyjuttalmi jelentésében Kölcsey verseit »a magyar lyrai költés legjelesebb tüneményeinek« mondja, a melyekkel »azon irányt mutatja ki, mellyen a lyrai költőnek e nemben haladnia kell.« A jelentés alapján versei dicséretben részesültek.

1841-ben Czuczor ajánlotta Kölcsey munkáinak I. és II. kötetét a nagyjuttalomra a következő szavakkal: »Magyar szépművészeti irodalmunknak ezek valódi classicaí művei; akár tekintsük az azokat által-lengő tiszta szellemet, hazafiui hév érzelmeket; akár a versek mesteri könnyűséggel és hibátlansággal írt különféle nemeit; akár a szabatos, választékos nyelvet: bennök a honi költészeti és szónoklati előadás követésre méltó példáit fogja mindenkor találni a műbarát.«

Kölcsey művei a jutalmat nem nyerték el, hanem dicséretben részesültek.

1855-ben Nagy János e tömör szavakkal ajánlotta Kölcsey Minden munkáit: »Kölcsey Ferencz minden munkáira nézve hazaszerte ismeretes dolog, hogy a magyar balladák és románczok első megindítója volt. Általában pedig akár eredeti verseit (mellyekben azonban a mértéki szigort nem mindenkor követte), akár jeles tartalmú, habár önyelvű elbeszéléseit, akár aestheticaí, kritikai és philosophiaí, sőt korához mérve még nyelvtudományi dolgozatait is vizsgáljuk — az előbbieken előmlő eredményei — az utóbbiakon szembeötlió éles ítélete és jó ízlése által

azok mindenkor kedves olvasmányul szolgálnak; országgyűlési és megyei beszédei pedig nevét örökre halhatatlanítják.«

Az emlékbeszédet felette Eötvös József tartotta a VIII. közülésen, 1839 nov. 24-én, egy évvel halála után. Arczképét, melyet Einsle után Barabás rajzolt, aczélba Mählknecht metszett, az Akadémia az Évkönyvek IV. kötetében bocsátotta közre s ugyanitt rövid nekrológot is találunk.

VISZOTA GYULA.

KÉT KÖLTEMÉNY AZ 1764-IKI DIAETÁRÓL.

I.

Magyar-Országnak mostani bóldogtalan sorsát 's nyomorúltt állapotját előadó, és igazán ki-tzimerező

Á L O M.

Po'sonyban, 1764.

I.

Tegnap szemeimre Álom ereszkedett,
Álmomban előmben Látás kerekedett,
Mellyben egy ősz Ember mellém heveredett,
'S illy beszélgetésben én velem eredett.

2.

A' mint Po'sony-Vára' helye helyeztetik,
A' kékellő Duna mellé terjesztetik,
Ki-tsapása közzé Sziget rekesztetik,
Egy jajgató Személy abban szemléltetik.

3.

Reszkető kezeit kótsolja fejére,
Szemeit emeli az Eg' közepére,
Nézz ortzáján folyó keserves könyvére,
'S hallgass száján jajjal zengő beszédére.

4.

Nézd-meg Személyétis, vi'sgáld-meg, kitsoda?
Függeszd szemeidet valósággal oda,
Lásd férjfi vagy leány? találd-ki mitsoda?
'S kérdd-meg, illy bánatja miért szaporoda?

5.

Halld-meg valójában minden panaszszait,
Fogd 's fontold gondossan jajgató szavait,
Vedd szívedre gyászos 's keserves jajjait,
Nézd szívét epesztő terhes fájdalmait.

6.

Jaj! Magyar, mint látom, ül egy fa' enyhében,
Dobogó szíve vér, 's alig fér mellyében;
De tsüggő hajait tépi keservében:
Leány, úgy szemlélem gyász öltözetében.

7.

Vérben keveredett szegénynek ruhája,
Ki-dagadt a' szeme, bé-esett ortzája,
Piros ajakinak el-hervadt rósája,
Erőtlenségében alig mozog szája.

8.

Nem tsak látom, de már szavait is hallom,
Szörnyű sírásait magam is átallom ;
Illy keservét soha nem láttam meg-vallom,
Tovább mégyek, nézem, mit szül e' siralom ?

9.

A' mint lábom arra gyorsabban szalada,
A' jajgató szóhoz közelebb halada,
A' bús Leány újabb jaj-szóra fakada,
'S szaván lábom 's fülem ottan meg-akada.

10.

Ah! úgymond, Szűzeknek Bírája 's Istene,
Keserves gyászom közt Segided kellene,
Ne légy kérésemnek, óh Felség ! ellene,
Ne légy Szolgálóddhoz, kérlek üldözője.

11.

Szívből keresőknek édes segedelme !
Hozzád folyamodom : légy fejem' védelme !
Hassa-meg Szívedet szívemnek kérelme,
Könyörülj : mert bennem bánatos az elme.

12.

Szűzességem', tudod, Néked fel-szenteltem,
Abban Felségedet nagy híven tiszteltem,
Egedre kezemet víg szível emeltem,
Kedvem' szűz-létemben másban nem is leltem.

13.

De óh szerentsétlen el-érkezett óra !
Fordítá víg napom fergeteges hóra,
Sírásommal vezet gyászos koporsóra,
Vígasságom gyászra jút, 's kedvem vég-szóra.

14.

Egy Német, a' kitől Lelkem iszonyodott,
Sőt még látásán is szívem háborodott,
Szűzességem után addig ólálkodott,
Míg'nem szűz testemmel rúttól motskoskodott.

15.

Le-nyomta nagy tisztán fel-nevelt testemet,
El-erőtleníté érzékenységemet,
El-vette leg-féltőbb hív szűzességemet,
Igy paráznita-meg erővel engemet.

16.

Eletemet többé mellyért nem kívánom,
El-epedett szível szűzességem szánom,
Vég órámot hozd-el ISTENem ! nem bánom,
Akár kijé légyen világi Didánom.

17.

Kelj-ki szolgálóért, éltem Teremtője,
Légy fertőztetőmnek kemény üldözője,
A' ki életemnek illy keserítője,
Légy annak, óh Felség! igaz büntetője.

18.

Illy szavát végezvén új jajra fakada,
Szemének zápora folyt, 's meg-sem apada,
A' véres veríték képéről szakada,
Hogy magát meg-ölje, egy pallost ragada.

19.

Mellyet midőn látnék, én is meg-ijedtem,
'S álmomból, mellybe így, belé keveredtem,
Nagyon meg-rémülvén, ottan fel-ébredtem,
Mít jelentsen Álom, azon vélekedtem.

20.

A' mint gondolkodás engem' tántoríta,
Elmélkedésem közt új álom boríta,
Első tekintettel nóha háboríta;
De minden gondomtól osztán szabadíta.

21.

Elébbi Álomnak mert értelmét adta,
Aztat pontról pontra elől-mondogatta,
Minden zikkelyeit úgy fel-rázogatta,
Hogy a' mit láttam vólt, arra szabogatta.

22.

A' Leányon, úgymond, értsd *Magyarországot*,
Annak Szűzességén, a' szép *Szabadságot*,
Erőszak-tételen *Németes Újságot*,
Értsd hulló könyvein a' köz *parasztságot*.

23.

Értsd a' gyászruháján a' *Haza' terheit*,
Testéből folytt vérén *Ország keserveit*,
Nézd meg-fertőztetett középteteimet,
Úgy sebesítik meg *Hazánk' Törvényeit*.

24.

Az ISTEN, a' kinek kesereg szívében,
Sőt jajjal szólít-meg terhes keservében,
Jelenti a' *Királyt* nagy Ditsőségében,
A' ki könnyitheti a' *Hazát* terhében.

25.

Még pallost is láttál annak jobb kezében,
Mellyet verni akart a' maga' mellyében;
Ennek e'-ként viszlek téged értelmében,
Félő, hogy *villongás lesz Hazánk' népében*.

26.

Hogy te fel-rezzentél, mások is félhetnek,
Kik, mint te, születést Magyaroktól vettek;
Mert azok többször is már úgy tselekedtek,
Hogy szenyvedés után kardra kerekedtek.

27.

Azt szokták mondani: Essős idő Álom;
De ezt ha vizsgálom, igaznak találok,
Azért már az álom' én nem contemnálom,
Más lássa, mit ítél; azt sem disputálok.

Vége.

II.

Újság, ugyan Posonyban, a' Diaetáról, 1764.

I.

Meg-sárgítá Ceres zöldellő búzáját,
Le-vágta, 's nyomtatta sok már kalangyáját,
Pomona el-tette gyümölsét 's almáját,
Sok paraszt tzi-frázza véle gerendáját.

2.

Sétál már Bacchus is a' szőlő-hegyére,
Talál ottan ottan értt kövér fürtere,
Hordaival készül bizvást szüretjére,
Mivel Nap' melege fordúlt hidegére.

3.

Diánának el-jött őszi vadászatja,
A' meleg már ebit nem irányozhatja,
Vadat hegyen, völgyön egyaránt hajtja,
Mivel Septembernek van híves harmatja.

4.

Flora már el-rakta pintzébe virágát,
Mert hideg lankasztja annak gyenge ágát,
Elmésen boltozza sok féltő jószágát,
Hogy el ne veszesse kedves majorságát.

5.

A' Dryadesek-is hadják az erdőket,
Víg Najadesek is a' híves kút-főket,
Keresni indultak lágy-meleg ferdőket,
Hogy télben győzhessék a' híves szellőket.

6.

Sárgúl az erdőnek zöldes öltözete
A' szél sok levelet már rólok le-vete,
A' híves árnyéknak nints tovább kelete,
Zöldül fakóra vált a' föld környülete.

7.

Hanyatlik a' nap is nyári futásárúl,
Ki-tért már a' hold is ő rövid útjáról,
Csillag fényesebbnek tetszik sugárárúl,
Mind ezek tanítanak nyárnak el-folytáról.

8.

Szöll az őszi féreg szokott nótájával,
A' gólya ki-készült egész táborával,
Egy madár sem jádzik tovább már társával,
Mert itt hágy bennünket nyári quartélyával.

9.

Holott még a' múlt tél tsak alig csordúla,
 Martius havának kevés napja múla,
 Hogy a' parantsolat országa indúla,
 Melybül Diaeta lesz, nép olly szót tanúla,

10.

Fel-jött Juniusban az Országnak népe,
 A' Haza Házába fejéknént bé-lépe,
 Sok Magyar jött, sokban jött Magyarnak képe,
 Sokbul a' nemesség jó humort ki-tépe.

11.

Ámbár tündöklő nap jár maga dolgában,
 Törvényt, regulát tart minden folyásában,
 Napnak egy napot ad minden nap sorában ;
 De az ország népe rest, túnya munkában.

12.

A' nap senkit nem vár maga futásával,
 Senkit soha nem tsal tsak egy órájával,
 Elni kellene hát mutató javával,
 Ki meszsze idővel él, nem bír magával.

13.

Három hónapja már, hogy együvé gyültünk,
 Harmadikra fordul, széket alig ültünk,
 Akkor sem munkában, lármában hevültünk ;
 Eddig mihez kezdjünk, tsak arra készültünk.

14.

Latba vettük immár az Ország terheit,
 Fel-róttuk, mint tudtuk annak kérelmeit,
 Azoknak kívánnjuk venni értelmeit,
 Kik magok nevelik Hazánk sérelmeit.

15.

A' mit mi fel-tettünk azok kifelejtik,
 A' mi ellenek van, közzülök ki-ejtik,
 A' mi őket nyomja azokat el-rejtik,
 Püspökök, Fő-papok illyek vagytok ám tik.

16.

Magunk vagyunk oka a' mi sérelmünknek,
 Sok erőszakos úr bírája szívünknek,
 Ercjét nem merjük adni értelmünknek,
 Ők szaporítói keserőségünknek.

17.

Vak a' Magyaroknak engedelmessége,
 Ezen részen sok kárt okoz embersége,
 Betsbe van előttünk fő Tábla tisztsége,
 A' mit a' szóll: Sanctum, azonnal van vége.

18.

Holott ők az Hazát jól sem nem esmerik,
 Sem azt, a' mi igaz szóllani nem merik,
 És noha a' Laurust magoknak meg-nyerik ;
 De köz népünk értek a' sajtót tekerik,

19.

A' Propositiot elmésen fel-vettük,
 Hogy azt secundáillyuk, elménk vesztegettük,
 Minden utat 's modot jól fel keresgettük,
 'S végre értelmünket erántok ki-tettük.

20.

Szükségeit tudjuk kegyes királyunknak,
 Javát-is akarnánk inkább mint magunknak,
 De nem titkolhatjuk sérelmét sorsunknak ;
 Hidje igaz voltát minden jó szavunknak.

21.

Úgy nyomja a' teher el-fogyott népünket,
 Hogy gondolása-is sebheti szívünket,
 Hogy terheljük tehát miis a' Lelkünket,
 Ha nem vetjük rájok irgalmas kezünket.

22.

Bizony alig piheg bennünk egy kis pára,
 Triplán van a' quantum vetve jószágára,
 Hát ha még dolgozunk szaporodására,
 Elpusztúl az Ország bizony nem sokára.

23.

Lelkével sem szabad azzal is adós már,
 Napot más nap után félelem között vár,
 Mert éri minden nap ártatlant több több kár,
 Az Executio olly rajta mint tatár.

24.

Egész falu restal sokszor egy garassal,
 A' Birót rettentik páltzázással 's vassal,
 Tömlöztre-is hányják próbályák sok móddal,
 De még sem fizethet bár ki feszítsd hassal.

25.

Sokat ha kérdenél hány forintot fizet ?
 Fellyebb ötször, hatszor, vagy hétszer is tizet
 Ki száraz profontot eszik, 's iszik vizet,
 Ki hát többet illyre, melly Lélekkal vethet.

26.

Sokszor egy forintért Lelkét is ki-adná,
 Csak nagy portioját riktig be-adhatná,
 Szörnyű executort el-távoztathatná,
 Hogy azzal-is kárát ne szaporítaná.

27.

Sok nem is esméri a' pénznek formáját,
 Hetekig nem látnád tsak egy krajtzárkáját,
 Még-is hogy ha kérded neki az adóját,
 Hallani el-únod forintok summáját.

28.

Soknak hogy ha vagyon egy hitván tehene,
 Mellyet hét gyermekre adott jó Istene,
 Annak borját mingyárt, hogy ha meg-ellene,
 Súlyos portioért el-adni kellene.

29.

Meg-döglik a' borju, vagy megvet, a' lészen,
Portioért el-adja a' tehenet szegény,
A' gyermeke koldul, hol más tartja, hol én,
Szüléje kéreget, mert mind szegény mind vén.

30.

Egy helység vagy falu nints egész hazában,
A' hol ez nem volna tellyes sulyos számban,
Kérlek hát mit gondol az ilyen magában?
A' ki mer vállalni több terhet nyakában.

31.

Inkább, bizony inkább azon törekedjünk,
Hogy sulyos terhébül, mit lehet le szedjünk;
Illő szegényeken, hogy el-keseredjünk,
'S mig nem segíthetjük, el se is széledjünk.

32.

Szívedre azt illett venned hitván csiba,
Ki Ország Házában vagy tsupán galiba,
Nem hibás vagy disznó, vagy egészen hiba,
Gágogsz haszontalan mint sibongó liba.

33.

Tsak nyerhess keresztet, válalsz te keresztet,
Kár, hogy a' gyors fatum eddig el nem vesztett,
'S portio adásra téged nem rekesztett,
Mert az ambitio már-is meg-epesztett.

34.

Változik Nógrád-is, meg-némult a' szája,
Feledékenységbe ment nála hazája,
De változott talám mind szíve mind mája,
Vagy talám tsak alszik, szóllok hát hozzája.

35.

Eszet és értelmet adott Isten néked,
Ülhetsz ott a' hol más te mindenkor széket,
Külömböztetheted a' zöldtül a' kéket,
Kerüld hát a' jégen a' fel-nyitott léket.

36.

Nem lehet Bodrogot ezzel ébreszteni,
Szokta reménységét álnokságban vetni,
Utolsó romlásra hazáját vezetni,
Mint sem Királyának szándékát meg-szegni.

37.

Posony, Nyitra, Bihar magát jól viseli,
Argumentomoknak a' nagyait leli,
Hegyi fetsegessel a' hazát terheli,
Sági a' keresztért magát fel-szenteli.

38.

Pest a' mit szöll, jót szöll, Szabolts secundálja,
Komárom más eszt nézi és tsudállya,
Bereg-is szöllana, módját nem talállya,
Ugotsa coronat, nem mozdul a' szája.

39.

Szathmár szállott egyet, az-is talpra esett,
Fejér, Csanád, Somogy mozdithat keveset,
Sáros, Maramaros akar egyeneset,
Huc et illuc Szepes, Zemplén eleget tett.

40.

Győr, Gömör, és Szala két felé sántikál,
Mosony, Arad, Csongrád a' Hazátúl el-vál,
Bars, Báts, Soprony, Túrocz soha talpra nem áll,
Vas, Liptó, Trenchin, Hont jó reményel táplál.

41.

Póssega, Verőtze tsendesen fülelnek,
Disputatiotul soha nem hevülnek,
Syrmium és Békés szóba nem merülnek,
Mert foglalt székekben szunnyadozva ülnek.

42.

Tólna és Baranya sajtollyák az adót,
Esztergom és Borsod mondanak hasonlót,
Veszprem sem irtózik, mutat utat s módot,
Noha elébb sokszor ellenkezőt szállott.

43.

Zólyom nints terhére szegény parasztságnak,
Torna ellene mond minden adománynak,
Ung sem igen tölti 'sebjét Királynának,
Árva szomorkodik nints száma árjának.

44.

A' királyi Város küszködik magával,
Meg nem botránkoztat mást soha szavával,
Mindenik egyet ért a' több szomszédjával,
Nézi mit beszéll más fel-tátott szájával.

45.

Mint vitéz Achilles ki-vont fegyverével
Olly *Baranyi Gábor* éles beszédjével,
Szava talpra esik, fontot nyom terhével,
Sok conceptust el-ront okos értelmével.

46.

Mint meg-vénhedett sas ki-nyitott szájával,
Repdés, 's meszszére lát gyors vígyázásával,
Keresi hol óltja éhségét prédával,
Fészkére úgy tér meg keresett hasznával.

47.

Baranyi Gábor is magát úgy viseli,
Mindeniknek szavát okosan füleli,
Mivel Hazájáért magát fel-szenteli,
Oda vág, a' midőn helyes okát leli.

48.

Menydörgést vélsz lenni az Ország házában,
A' mikor meg-zendül harsogó szavában,
Vélnéd minden vére foly az ortzájában,
Baranyi Gábor hát Magyar a Hazában.

49.

Igen tiszta biszta (?) méz van beszédedben
Tiszta, tökéletes, vagy tiszta szívedben,
Valóban haza-fi tellyes életedben,
Álgyon meg az Isten minden tetzésedben.

50.

Tiszta 's bóldog méhnek tiszta maradéka,
Kit meg nem változtat a' világ játéka,
A' Hazának kintse vagy féltő portéka,
Tellyen, mondja minden, Tisztának szándéka.

51.

Az édes Hazának egy kedves magzatja,
Néked hív szívedet Isten igazgatja,
Ki igazat akar szóllani, mondhatja,
Hogy vagy az Hazának mind fia, mind attya.

52.

A' Haza szül téged, te ismét azt szüled,
Haszontalan köztünk a' széket nem üled,
Ha mi ártalmast látsz, okosan kerülöd,
Nem tsal meg egy könnyen elődbe vetett köd.

Jegyzet. Ezt a két alkalmi költeményt a sárospataki főiskolai könyvtári kéziratár 1338. sz. a. őrzött, 1764-ből való, 7 levélből álló, 8r. alakú kéziratáról másoltam le. Sem szerzője, sem leírója nincs megnevezve. Mivel azonban az első költeménynek és a második két első versszakának írása és tintája teljesen megegyezik kéziratárunk 301. és 420. számú köteteinek írásával és tintájával: kétségtelen, hogy e versek leírója *Tóth-Pápai Mihály* ref. lelkész, a ki 1748—1755-ig Tarczalón, 1755—1758-ig Hotykán, 1758—1764-ig Cserépfaluban, 1764—1771-ig pedig Diósgyőrben működött s alchymiával is foglalkozott. (Két ilyen tárgyú keziratot a sárospataki könyvtár őrzi.) E verseket hazafias tendenciájuk s egy pár szép részletük teszik méltókká a kiadásra.

HARSÁNYI ISTVÁN.

DÖBRENTEI PAPIROSSZELETEI.

Döbrentei Gábor napi jegyzeteket, anekdotákat stb. szokott papirosszeletekre irogatni. E papirossokat fia, Lajos, beköttette s gróf Gyulay Lajosnak ajándékozta, a kinek hagyatékából Kuun Géza útján az Erdélyi Múzeumba kerültek. E följegyzések — pillanatnyi elmeszülemények — természetesen nagyon subjectiv természetűek és mindennel, csak elfogulatlansággal nem dicsekedhetnek. Azonban kortörténeti érdekük van s az alábbiak, melyek az Akadémiára vonatkoznak, a Magyar Tud. Akadémia történetéhez is nem érdektelen adalékok.

I. Az Akadémiáról.

(*A' m. t. társaság nagygyűlésében. Sept. 5-d. 1840.*) Levelezőtagok választása előtt kérdezi az elnök. Hányat kíván tehát a' tek. Társaság választani ez uttal?

Többen kiáltanak: Nyolczat.

Döbrentei s' utána megint többek: Hatot.

Bajza, szemébe mosolyg Döbrenteinek, átellenben ülve: Hatot, már ezt én is pártolom.

Kiáltások: Hatot. Nyolczat.

Elnök: Álljanak fel azok, kik hatot akarnak.

Feláll Döbrentei, Jankovich, Schedius, Balog s' többen. Bajza ülve marad, mert Vörösmarty ur se kelt fel.

Döbrentei Bajzához: Miért nem álla fel Kegyed?

Bajza, fél negéddel: Csak! nem volt szükség.

Döbrentei: De következetesnek kell lenni.

Bajza, kevélyen: Én nem tartozom senkinek számadással.

Jankovich: De becsületes ember megtartja szavát.

Bajza elhallgat.

*

(*Dec. 5-d. 1840.*) Jakab István titoknok nálam. Beszélé, hogy midőn fordítását (. . . . opera)¹ adák a' M. Színházban, jelen volt a' m. akadémia logijában. Oda sok tag szokott gyűlni. 'S ekkor mindig ki 's be jártak, csattogtatták a' loge ajtaját, úgy annyira, hogy Bajza is megszólítá Gált, mit jár annyit. Gál felelete nagy fennyen az volt: Hiszen ma úgy is csak opera van, szabad a' járás. — Jakab azóta lón hanyag hozzájuk, azelőtt tartogata néha velük.

*

(*Febr. 16-d. 1844.*) — Eszembe juta, hogy midőn Tököli Sabas hozzám küldé 1842-ben ügyviselőjét előfogati utalványért, elbeszéltetém vele, miből áll alapítványa, a melyet halála után a Rácz Maticának hágy. Elmondá. S:

Én: Hát mint magyar nemes, a magyar Akadémiának semmit sem hágy-e?

Ügyviselő: Megmondom neki e kérdést, s buzdítani fogom.

Siker lett 2000 pengő forint.

Valóban, a magyar hontól elpártolás, midőn német, rácz, tót, oláh csak külön saját felekezetéről gondoskodik s magyart elmellőz. Magyar király adta-e neki magyar korona birtokaiból jószágát, nemességét? vagy rác király, oláh fejedelem, német császár?

*

(*Febr. 28-d. 1844.*) — Eszembe juta gróf Széchenyi Istvánnak velem közlése, a M. Tud. Társaság jelzetéről. Mikor elkészíteté a gróf, 1831-b., Rómában, s kezéhez kapta Bécsben, megmutatta Metternich hg. külminiszternek. Metternich nézi a Minerva csészéjéből ivó sasot, s ezt mondja mosolyogva:

»Bedeutet das den oesterreichischen Adler, der Euren Tokayer austrinkt?«

*

¹ Jakab István sok opera szövegét fordította. (Bellini, Mercadante, Halevy egy-egy, Donizetti négy operáját. — L. Szász Károly Emlékbeszédét, 15. l.) Melyikről van itt szó, nem tudhatjuk.

(Febr. 28-d. 1844.) Tegnap beszélé egy látogató budai barátom, hogy Szalay László igen megvetve mondá, midőn Berzsenyi kiadása általam megjelent: »Döbrentei mostani stylusa semmit sem ér.« És ezen Szalay, felelém, akkor meg minden írói léptemet hévvel magasztalá, mikor 1835-ben Bécsbe magam kocsiján felvittem. Sajátszerűség van, szóla, tollamban. Még 1839-ben is mély tiszteleteit jelentgeti. De mikor Czuczor lelépte után tudós társasági segédjegyző törekedett lenni 's Bajza pártjától reméllheté ezt, akkor Szemere Palival együtt kelének ellenem. Azóta semmim sem jó. S folytatám még: Pap Gábor is mind azt hányja, hogy Erdélyi Múzeumi stylusom egyszerűbb, értelmesebb, s meglehet, hogy ellenségeim találhatnak okot belém csimpaszkodhatásra, mert Pap Gábor most is hívem. Csakhogy én meg az ő igen is dicasterialissá lett nézeteit nem az írói nyelvbe hozhatónak nézem, mert a dicasteriumnak igenis közérthető nyelvvvel kell élni, de egy Író meg a maga egyéniségét önti ki s tanulván tanul, így hát ő a nyelvnek mindig felebb fokítója. Mondtam még, hogy mikor a Múzeumot kiadám, csapkodó lángú ifju valék, s naiv gyerek, akkor hát úgy ömlesztém keresetlen a szót, a mint a közbeszédből folyt lelkemen keresztül. És rendes! még is valának akkor is, kik Erdélyben ujítónak csufoltak, mint Szabó Sámuel unitárius Prof. és író. Még rendesebb, hogy most meg Szabó István guszonai cathol. pap Thukydideséhez hasonlítá mai stylusomat értekezésében, melyben az eddigi magyar Írókat jellemzi. Küldé ő ez értekezését a Kisfaludy-Társaságnak, így közlé velem annak egyik tagja, ki részrehajlatlan akar lenni s nekem azt megmondá sub rosa. Dr. Lányi Károly pedig, a Magyarföld egyháztörténetei 1843-beli koszos írója azt vallá előttem, hogy munkája eléadásához enyémet választá vezérül, miként a Rm. nyelvemlékekhez írt értekezéseimben lelé, mert az magyar tacitusi szellem. Most igaz, sok marad keblemben, mit ki nem írok, hanem kitaláltatni, pótoltatni kívánom.

*

(1844. April 20-d.) Eszembe juta, miként hökkentem meg Gr. Széchenyi Istvánnak elnöki beszédében, melyel a m. académia 1842-beli közgyűlését megnyitá, azon, hogy a szláv és illyr ellentorlást a magyar maga költé nyelve melletti túlbuzgásával. Mert ez nem úgy van.

A gróf, néhány nap mulva ezt kérdé tőlem: Hogy tetszett beszédem. *Feleletem volt:* Sok lelkesség, s való van benne: de az, hogy magyar költötte volna a szláv pattogást, nem úgy van: az már régibb suttomi áskálódás, hanem csak most töre ki jobban, azt kár volt, épen Méltóságodnak mondani, kire majd hivatkoznak, mint Magyar Académia főalapítójára, elnökére.

A gróf erre így: Barátom, ezzel megnyertem az ellenkező német, szláv, illyr pártot, majd országgyűlésen annál inkább hajlanak szavamra, ha a magyar mellett szólók, és ott hévvel.

A gróf e melletti hév szólását még eddig nem olvastam, nem hallottam.

Hjah, a gróf akkor haragudott a Pesti Hirlapra, mint a vezér-
séget markából kivenni látszottra. S a Pesti Hirlap magyar nyelv ótal-
mazásában is aetnáskodott.

Tehát azt is rosszalni kellett?

*

(1844. Octob. 22.) Kis Károly azt beszélé, hogy Szabó István
Homér Odysseájának fordítója a Kisfaludy társasághoz küldött értekezé-
sében, nyelvsvövegemet Thukydidesinek mondja.

Vachott Sándor az Életképekben 1844. Octob. nem simá-nak.

Szjah! az irodalom mezején
Kefélek én, kit akarok, kefélem Vachott otrombaságait,
Keféllek,
Kefélsz Te engem,
Kefél ő,
Kefélünk, kefélek, kefélnek.

*

(1844. Nov.) — A Magyar Tudós Társaság heti ülésében indít-
ványozni akarám, hogy a tudós társaság egy hétig vagy egy hónapig
vetessen fel tagjaival kalapjaikra fátyolt Kisfaludy Sándorért.

Schedel halotti beszédet tartta felőle. S azt mondá: a jó öreg
élte vége felé már feledve volt, a versformák változtak, ő csak ifju-
korának embere.

Ugy-e, mondám: Kisfaludy Károly társasága alapítójának így
kelle szólni, hogy Károly legyen nagyobb?

Körülnézék Vörösmarty, Bajzáékra, kik tiszteleti tagsága ellen is
voltak. Nem szólok, gondolám. Elesik indítványom s azzal csak a Tár-
saságon esik gyalázat.

*

(Febr. 18-d. 1845.) Hogy a m. tud. társaság, felállása elején
mingyárt gyűjtött népdalait a Kisfaludy társaságnak általadta, azzal
kötelességén ada tul s becsületén ejte csorbát.

Eszembe juttatá ezt Árvay cikke a Honderű 14-d számában a
menyegző szertartásokról.

*

(Május 20-d. 1848.) Ma nálam volt látogatóban Jászay Pál.

Én. Most sajtószabadsággal nyiltabban adhat elé kegyed mindent
hisztóriai munkája ezutáni köteteiben: A magyar nemzet napjai a
mohácsi vész után.

Ó. Igen. Fogok is.

Én. Részemről eddig is egyenesen szölogaték, vagy legalább oda-
vetém a volt cenzura bokrai közé a históriai igazat, hogy lássa, a kinek
mélyebb esze van.

Ó. Láttam, s annyira, a Régi magyar Nyelvemlékek köteteiben
levő jegyzetei között, hogy szinte meghökkentem rajta.

Én. Barátom, nem nyughattam volna, ha lelkesen érzésem történelmi való elsimítását, a törvényes jogok elferdítését. Nemesis van, a törvényt író annak legyen ministere, s a kormányokat kérdőre vonja még Isten ítélőszéke, — hivegetém.

II. Döbrentei és más írók.

(Aug. 9-d. [1839.]) Beszélé Grohmann András, nemzeti Múzeumi Könyvtári szolga Horvát István mellett: Horvát István gazd'asszonya, Fekete Fanni most özvegy. Ura volt frigygyel Imre pécsi kántor. Ezzel életében Fekete Fanni egy asszonynak levágta az orrát, hihetően féltékenységből. Elugrott, keresték, felfogadta Horvát István. Csongrád megye azután tőle kérte, kívánta ki. Az asszony 3 évre volt ítélve tömlöczre. Egyet kiállott, 's atyja sok fizetéseivel szabadította ki. Horvát István, a' börtön után, megint magához vette 's nála ma is. E' miatt is örülmeg Horvát István leánya, ki Hajdinnál, a' Váci Püspök faeladójánál van férjnél Pesten. Horvát István leánya örülését azonban az is okozá, mivel férje ütötte, verte. A' két féle jöve tehát össze.

*

(Szeptemb. 3-d. [1839.]) Guzmics, mit szóltott, mint Haller levelefordítója velem 1823-b. a' pázmándi magányban (velem). Nyilatkozása Laicsák pásztorlevele után az »Egyházi Tárbán.« Annak bírálata. Tud. Gyűjt. 1839. VI-d. kötet.

Mint kívána kerülni minden veszekedést, midőn megindítá e' Tárát. Mit tett a' bakonybeli magánlakás érzelő 's képzelgő emberben. És a' mellen függő aranykereszt, mellyel játszani szeret.

*

(1839. okt. 15.) Ma, látogatásomra jött Miss Pardoe, anyja társágában Budán Lyka háznál a Dunaparton. Az élénk, lelkes leány megfutá szobáim képeit. Veti csillogó kék szemeit Shakspeare képeire 's az Angol más írókéra. Ah, kiált fel, itt én a' külföldön Nemzetem nagy embereinek találkozom árnyékaival. 'S örvend. És én mondom magamban fellobbantva: »Ti pedig a' Magyarról mit sem tudtok, nem tudhattok.« Hozzá pedig: Lássá kegyed, a' lelkesség hatalma sorba járja bé a világot.

*

(Január 2-d. 1841.) Császár Ferencz beszélé ma: hogy Deák Ferencz szalai volt országgyűlési követ tegnap előtt Pesten járttában ezt mondá: Pirulok, hogy Helmecezi Jelenkora képviselője most a' liberalismusnak, annyi piszkost hallottam fölöle fősvénységére nézve. 'S nincs kedve embernek kezébe venni csúf nyomtatású, olvashatatlan betűit.

*

(Nov. 2-d. 1844.) A magyar Irodalomban ilyen hangulatu kritikák voltak.

Kopács kritika. Rajnis, Szabó Dávid ellen.

Furfangos kritika. Kazinczy—Kisfaludy Sándor, Horvát Endre, Döbrentei ellen.

Monarchai-despotai kritika. Gr. Széchenyi, Gr. Dessewffy, Kossuth ellen.

Szemtelen kullancs kritika. Bajza.

Poloskás kritika. Vachot-ok.

*

(Sept. 6-d. 1848.) Olvasám Vörösmarti envédelmét Petőfi ellen, Kossuth Hirlapja 58-d. számáb. 1848. sept. 6.

S ezt érzém: Ládd Vörösmarti, hogy kerité náladnál fiatalab nyakadba vétkeidet, cselszövéseiddel, miket Te tettél ármánykodva Berzsenyi, Kisfaludy Sándor ellen a m. t. társaságnál.

Vörösmarti szelid farkas, bárányos róka.

Így jellemzé B. Jósika Miklós is, gr. Gyulai Lajos előtt. Pedig Jósikát Vörösmarti gyakor pártjába huzá. — — —

*

(1850. octob.) Oh Esaiás Esaiás! azaz Budai Esaiás! be félenken írad az Austriai Habsburg ház idejebeli Magyar históriát. Az a szomoru története I. Miksának II-d. köteted III-d. kiadása 155. lapján! És I. Ferdinándnak ütött sátorozásod! És — és — és! Bár kitéró jegyzéseidet szövegedbe olvasztottad volna! Miért nem írad inkább külön a vallási reformáció festéseit! Abban bátrabban tudál szólani. Neked az lett volna jeleseb pályád.

*

(1850. nov. 16-d.) Milassin szfejérvári püspök deákos horvát kobakfejű volt. Fejér György nemzeteszerető magyar.

Fejér kispap korában magyar verset nyujta Milassinnak. A horvát nem igen szívesen fogadta. Deák kellett volna.

Fejér a magyar mellett kardoskodott.

Milassin végre ezzel köszöné meg a m. verset: *Iam ego frangam dominationis vestrae Hungaricum caput.*

Ilyen kobak szedethette el Mátyás kápolnáját lovai istállójához. Tegnap hallám ujra.

Közli: DR. GÁLOS REZSŐ.

ADALÉKOK VERSEGHY FERENCZ ÉLETÉHEZ ÉS KÖLTÉSZETÉHEZ.

A Nemzeti Múzeum levéltárában egy *Magyar Énekek* című, *Quart. Hung. 177* jelzetű kéziratgyűjtemény 44—47. lapján találtam Verseghynek két eddig ismeretlen levelét, amelyek Jankovich Miklós II. gyűjteményéből 1852 jan. 21-én vétel útján kerültek a Múzeumba. A leveleken címzés nincs. Nagyszombatban keltek; az I. 1779 nov. 19-én, a II. 1780 szept. 7-én. Minden valószínűség szerint Kreskay Imre kapta e sorokat,

a ki a keltezés idejében a pesti pálos rendháznál volt könyvtárnok¹, s a ki — mint tudjuk — széleskörű levelezést folytatott főleg Ányossal és franciás iskola nagyságaival, de másokkal, többek között Gvadányival is. Ezekkel a levelekkel a Kreskay-Verseghy féle levelezés némileg kikerekedik. Az eddig ismert hat levél², azt hiszem, nem missilis³, tehát az itt közölt két darab Verseghynek első ismert valóban elküldött levele.

A Hattyúffy-féle XVII. versnek⁴ a tartalma eléggé érthető. Verseghy a noviciatus után visszaérkezik Pestre, a hol találkozik Euridikéjével, a kiért minden bizonnyal 1777-ben, mint egyetemi hallgató⁵ fohászzkodott, ki után elméjében s szívében fáradott, kiért Vénusznak áldozatot fogadott, vele mulatozott, utána aggódott.⁶ Az öregebb rendtárs őszinte szívvel inti az ifjabbat:

Ah vigyázz Orfea! ne tekints szemében
Hogy vissza ne ejtsed Plutó tömlöttzében.⁷

A XVIII. verses levél⁸ vonatkozásait szintén könnyű megfejteni. A pesti pálosok életére találunk benne érdekes adatokat. Hogy szórakoznak,⁹ hogy sétálnak, ki az erdőbe megy, ki »a városi isteneknek« hajlékát látogatja. Az egyik csoport vezére Dafnis (Kreskay)

Ki a vers szerzésnek majdnem legfőbb mestere.
Ugyanazért Tritonisnak titkára és kedvese
Könyvekkel telt tárházának¹⁰ kitsin, de hív őrzője.¹¹

A kis csapat szereti pásztorát, s vele tart Orfeus (Verseghy) is, el-elfelejtven hárfáját. Városi sétájuknak leírása a főváros akkori viszonyaiba, polgári mulatságaiba enged némi betekintést.¹²

¹ Hattyúffy Dezső: Költői levelezések Kreskay Imre hátrahagyott irataiból stb. R. M. K. XXII. Bp. 1906. 10. l.

² A Hattyúffy-féle gyűjtemény XVII., XVIII., XXII., XXVII., (Dafnis = Kreskay, és Orfeus = Verseghy) XXIX. és XXX. verse. — A XVIII., XXII. és XXX. közölve a R. M. K. 24. kötetében (Császár Elemér és Madarász Flóris: Verseghy Ferencz kisebb költeményei Bp. 1910.) is az 1., 2., 3. szám alatt.

³ 1779 ápr. 6-ától okt. 25-éig kelhettek, a mikor mindketten Pesten tartózkodtak, mert az első (Hattyúffynál XVII.) szerint Verseghy Euridikéjéhez érkezett, valószínűleg Pestre; Mária-Nostra itt számba sem jöhet. A *Tavaszi Mulatságokról* (XVIII.) szintén pesti vonatkozása.

⁴ *Dafnis Orfeusnak*. Kreskay legkorábbi levele Verseghyhez.

⁵ Császár Elemér: Verseghy Ferencz élete és művei. 10. l.

⁶ V. ö. Kreskay itt fenn idézett versével. Nem lehetetlen, hogy ennek a körülménynek befolyása volt a rendbelépésre. — Az alább közölt II. levelében is van egy hely, ahol valami Nániról van szó. Nem lehetetlen, hogy ez Euridicével összefüggésben van.

⁷ Hattyúffy i. m. 57. old. i. vers.

⁸ U. O. 59. old. Orfeus Dafnisnek. Verseghy első ismert költeménye.

⁹ Érdekes ez a sor: »ez a kártyát választja, az a tekének játékát«, mert mint Császár Elemér (A pálos-rend feloszlata. Századok 1901. évf. 322. l. mondja, nincs tudomásuk, hogy a pálosoknak a máriavölgyi klostrosuk kívül máshol játékszobájuk lett volna.

¹⁰ Láttuk, hogy Kreskay könyvtárnok volt.

¹¹ Hattyúffy i. m. i. vers.

¹² V. ö. u. o. (59. l.) a jegyzettel.

A XVII. és XVIII. vers között, mint látjuk, nincs semmi különösebb összefüggés, a XXII.¹ és XXVII.² azonban egy levélváltás.

Orfeus álmodt látott: Dafnissal együtt járnak Kastalis völgyében. Látják a múzsákat, Apollót. Leheverednek a pázsitra; beszélgetnek, verselnek, dalolnak. Váratlanul egy szatir ront rájuk. Dafnis ellentáll, mire a szatir Orfeusnak támad. Eddig az álom és a levél. Felel Dafnis-Kreskay:

Orfeu! ne rettegj, vége a tsatának
Letörtem ijesztő Szatirus' szarvának
Két éles hegyeit . . .

Bátor elővehedd ismét tztitarádat
Ismét pengetheted érdeklő nótádat.³

A versek vonatkozása ismeretlen.

A termékeny együttlétnek október 25-én vége van. Költőnk Nagyszombatba indul.

A szorossá vált baráti érzés sugallja Verseghynek a Muzeumban talált I. levelet.

I.

D. I. *Xtus*.

Barátom! Kívánod hallani sorsomat
ohajtod, jól tudom, olvasni utamat;
Ime által küldöm nyelves írásomat
meg érted belőle jó, vagy rossz voltomat:

Allig szemléltem meg Nagy-Szombat tornyait
allig láttam régi, de rendes falait
azonnal érzettem szívemnek fájdalmát
meg pösdült véremnek szokatlan forrásit.

Tsudáltam mivoltját é változásomnak
melly hamar gyilkossa lett vigasságomnak
nem találtam okát szomorúságomnak
de mégis helyt adtam bús indulatomnak:

Be mentem kapuin a meg nyílt városnak
El jártam bus szemmel rendét az utzáknak
udvarát meg száltam szerzetes házunknak
mellybe mulat Feje a tudományoknak.

Maga a Minerva tudós seregével
Itt lakik Astraea Themys szülőjével
az Eget visgállya amaz elméjével
Ez pedig oktattya népét törvényével.

Az egisz ház tellyes a szép tsendességgel
tellyes iskolája mély elmélkedéssel
ülnek tanulói rakva a könyvekkel
és azokból mézet szednek elméjekkel.

¹ U. o. 76. l. *Orfeus Dafnisnek*.

² U. o. 86. l. *Dafnis Orfeusnak*.

³ I. helyen a XXVIII. versből.

Ott ül Minerva is magos thronussába
Előtte az asztal, 's nagy könyv a markába
meg szögezvén ujját tudós homlokába
Fejét is meg hajtya, 's izzad munkájába.

Közelítek hozzá, 's meg tsokolom kezét
meg töröm besziddel hoszas tsendességét
azután nevemet meg mondván; kegyelmét
's szállásával edgyütt kérem bölcsességét.

Meg ösmért nevemről, melyet még Egerbe
négy esztendő előtt be írt nagy könyvébe
's kérésimre fejét meg hajtván, ölébe
Fogott, 's ujra be írt Fiai könyvébe :

Ezt végezvén, el küld Themys szobájába
a Törvény tanulók bölts iskolájába
de hogy szomszédjának tömlözt hajlékába
bé mennek, meg tiltya, forrván haragjába :

Mi dolog ez? Themys tömlöztölt szomszédgya
ki lehetne valyon Minervának foglya?
Leheté kegyetlen a szelidség' Annya?
vagy oly sziv, ki annak, ne legyen barátyja?

Ily gondolatok közt megyek Astraeához
ki éppen meg dülvén könyves asztalához
Kendőit érteti izzatt ortzájához
's böltsen beszill néppel tölt iskolájához.

El végzem nála is kötelességemet
ajánlom mindenre hiv serénységemet
szomorú szozattal meg mondom nevemet
de meg nem jelentem keserűségemet :

Mire nem Vezethet fájdalma szivemnek?
meg vetem tilalmát Minerva Istennek
mintha rabja volna, oka könyveimnek
sirva megyek hozzá, 's engedek fejemnek

Még meszirül hallok leány jajgatását
zokogással közlött keserves sirását
melly epett szivemnek mély szomorúságát
meg ujjittya szemem' bőv könyhullajtását.

Meg nyitom ajtaját: Jaj! mely szerentsétlen!
Leányzó, ugy tetszik, de még ösméretlen
Ah Minerva! nem vagy szelid, sött kegyetlen!
ha házadnál lehet illy személy kedvetlen!

Ezt mondván, indulok az epett fogolyhoz
Jobban közelítek ülő asztalához
Ó ellenben markát viszi homlokához
érteti kendőit könyves ortzájához

Ne takard előlem! ne takard ortzádat
vedd le szemeidrül törülő ruhádat:
nézz reám, nem jöttem, hogy nagy fájdalmadat
ujjitsam, 's roszabbnak tegyem bus sorsodat:

Illy beszidek között meg illetem kezét
 mellyel be fődözte könyvekkel tölt szemét
 's el vonom képérül, hogy látván személljét
 meg vigasztalhassam buba merült szívét.

Calliope vagyok, úgymond keservessen,
 Tsudáalom, hogy vagyok nálad ösméretlen
 vagy talán el hagyta már te is, kegyetlen!
 mivel Minervánál lettem szerentsétlen:

Calliope vagyok, ki hajdan verseket
 vigan énekeltem a nagy vitézeket
 Le irtam nyájassan sokszor a kerteket
 Kaptsolván ezekhez néha szerelmeket

Tudod magad, nem rég, hogy hangozott nyelvem
 mikor Orpheusnak sorsát énekeltem
 vagy a hárfá mellett Thisbét említettem
 kit szép Piramussal le rajzola versem:

Ime régi kedvem, régi vigasságom
 melly hamar el fordult nyájas mulatságom
 lántzok pengésére vált hangozó lantom
 szomorú tömlöttzé lett vig Parnassusom:

Pallas irígysége vitt e fájdalomra
 kinek tanítványit sokszor versírásra
 gyerjesztvén, házátúl a magos Pindusra
 el vezettem tőle Castalis kútyára.

Be zárt é tömlöttbe, hogy azok' szerelmét
 el ne vonnyam többé könyveitül szívét
 hogy iskolájának ne rontsam szentségét
 lántzal tölti rajtam nagy kegyetlenségét.

O szerentsés Clio! ki Pest várossába
 vigad Kreskaival bátor hajlékába
 szerentsés Erato, ki Buda varába
 nyugszik Anyos Pálnak édes ajakába.

Ezt ki mondván: ujra enged fájdalomnak
 kezdi bús énekét hoszas siralmának
 kettőzteti jajját zokogó szavának
 ájúlásra készül, meg düll asztalának.

Nékem is meg indult illy sorsára szívem
 sirását követte könyveimmel szemem
 zokogásim között akadozott nyelvem
 vigasztalására még is ezt feleltem:

Engedd Calliope, hogy bőv könyveidet
 meg törüllyem vérbe borult szemeidet
 engedd, hogy lágyítsam tenger keservedet
 vigasztaló szóval enyhítem ügyedet.

Tanítványa vagyok, igaz Minervának
 most lettem egy tagja nagy iskolájának
 de azért kötését hív barátságodnak
 el nem hagyom eddig volt társasságodnak

Titkon látogatlak meg, bús tömlőtözdbe
 meg is vigasztallak szomorú terhedbe
 meg ládd, hogy barátod leszek keservedbe
 fenn marad hivségem akár melly ügyedbe.

Meg engedd azomba, hogy Pallas könyveit
 irigységed nélkül forgassam írásit;
 meg lesz, de nem sokszor, hogy hárfánk' énekit
 tömlőtözd is hallya kettőnknek verseit

Te is, jó barátom! meg botsáss öcsédnek
 hogy ha bőv versekkel kötelességének
 eleget nem tehet szívbéli kedvednek,
 vagy a versszerzésre, nemes, 's nagy szivednek

Látod meg van kötve Calliope Musám
 ki a versírásba volt mindeddig Anyám
 még némul lassanként hajdan zengő hárfám
 Te azonba, hogy Elly, kívánnya bús Musám.

Haec in Consortio, et quidem furtivo¹ Tristis, ut dixi Calliopes.
 Coeteroquin, quod me, meaue praeter versificationem atinet, sanus,
 incolumis, jucundus, et contentissimus, Vestrae autem Paternitatis sum

aeternum sinceré fidelis servus
 Mpria²

Datum Tyrnaviae
 Die 19^a 9^{bris} 1779

Fris Bernardi³ D. Mater eidem in filiali obedientia imponit, ut per
 litteras significet, num res sibi per meam occasionem transmissas rité
 perceperit. Köszöntöm a Physicus S. v. gyermekeket.

A. S. Rogo P. Vestram, placeat nomine R. P. Huberer,⁴ et meo
 Fratres Paulum Anyos, et Augustinum Gindl⁵ cum coeteris salutare; semet-
 ipsum autem eorundem nomine revereri.

¹ V. ö. Császár-Madarász i. m. 333. l. »A fiatal pálos szerzetesek között a 70-es évek végén úgy látszik olyan önképző-kör féle szövetkezet állott fönn. *Titokban*, a rend vezetőségének tudta nélkül dolgoztak.« Ugyanerről ír még Császár Elemér: Anyos Pál. Bp. 1912. (Magyar Történeti Életrajzok XXVIII. 1—3.) 56. l.

² A neve nincs aláírva, de »határozott szép formájú betűi könnyen fölismerszenek, a ki egyszer látta Verseghy írását, rögtön rájuk ismer.« (Császár-Madarász i. m. 9. old.)

³ Talán Stettner Bernát (Család), a kit az eltörléskor összeírt névsorban talált Császár Elemér. (A Pálos-rend feloszlata. Századok 1901. 420. l.) Rajta kívül több Bernát is van, de magas állásban; itt pedig fráterről van szó.

⁴ A feloszlatakor nem volt a rendben. Hubert Ferencz volt Családon.

⁵ G. Ágoston nincs a feloszlatakor közöttük. Gindl Gáspár provinciális; Gindl József pedig a III. gramm. oszt. tanára Székesfehérvárott. (V. ö. Császár Elemér i. m. Századok 1901. 418.)

Kreskay válaszát a kiadott levelezésből ismerjük.¹ Úgy látszik, közben beteg volt és sokára válaszolt, mert Verseghy feleletében² megijedve ír: »nem tudtam okát csenednek; először tőled tudtam meg, hogy beteg-ágyba valál.« A fent közölt, eddig elveszettnek hitt verses levélről is megemlékezik:

Vetté-e . . . zavaros munkámat? avagy tán
Már nem akar többé hallani gyáva Kobozt,
Gyülőli már a Musáknak szeretőit.

A két jóbarát érintkezésében ezután jókora hézag következik. Verseghy alább közölt levelében látjuk, hogy Kreskay júl. 3-án és szept. 1-én is írt neki. Ezek a levelek lappanganak. Az elveszett levelekre Verseghy így válaszol:

II.

D. I. Xtus.

Tisztelendő Bátyám Uram!

Legkedvesebb Barátom!

Engedgyen meg, kérem, szorgalmatlanságomnak, melyet el követtem előbbeni Levelének, és T. P. Anyos énekének vétele felől igiretem, sőt kötelességem szerint nem tudositván; meg vallom, hogy akkori gondjaim miatt, a kívánt Arianak tsinálmányát (: melly valóban csenedesebb, és hosszabb üdőt kíván, mintsem az iskolabeli hartzok között szokott engedtettni:) félre tévén, író tollamba hagytam az Eneknek még emlékezetét is. Most itt által küldöm, és így mint 3^a Julii, mind pedig 1^a 7^{bris} irt T. Bátyám Uramnak Levele felől értésre adom egyszersmint, hogy azokat kezemhöz vettem. Az Aria szomorú, és igen lassu üdövel énekeltetik; eszre lehet mindazáltal abbúl venni, hogy sokkal tanátsossabb verseket Ariara, mint Ariat versekre szerezni. Ime! az első Rende az Eneknek, melly szépen el osztatik a Cottákra; de vegyük a harmadik, vagy Negyedik Rendet, azokba már külömbféle a Syllaba osztály, ugyan azért a szókat szaggatni kell, ha ugyan azon Ariára éneklí az ember; szemlátomást ki tetzik ez amaz osztályból, melyet vonásokkal tettem az Ariába. Meg lehet mindazáltal ezt jobbitani úgy, hogy, ahol a szók szaggattatnak, ott mások helyeztessenek azok helyet: példának okáért: *midőn szép Klorisom* helett, legyen *midőn a szép Kloris*. Kaptsolok ezenkívül egy új éneket is levelemhöz; és egyszersmint tudára adom Bátyám uramnak, hogy nagy örömmel vévén az Istallatio alkalmatosságával ki botsájtott három féle verseket, mivel azoknak Attyokat távúl létünk nem engedi, örömmek könyvei közt számtalanszor meg tsokoltam, kívánván, hogy tartson Isten benneteket Hazánknak maid nem reménltelen vigasztalására.

Megütöztem Tiszt. Bátyám Uramnak ama szavaiba; *Náni többü nincsen Katka nénémnél*: nem reménlem, hogy köszöntésembe Náni neve

¹ Hattyúffy i. m. 87. old. XXIX. vers. *Kreskay Verseghinek*. Itt megjegyzi a kiadó: »Nagyszombatból írt Verseghi Kreskaynak, de ezen levél az iratai között feltalálható nem volt.«

² U. o. 88. old. XXX. vers. *Verseghi Eugen Kreskaynak*.

alatt mást értett T. Bátyám uram, hanem Tunnerné nénemet? ha ugyan? okát nem tudom, miért lett volna ez előtt is Katus Annyánál? Elöttem ez titok. A mi illeti Pestre menetelemet, most az tőlem ki nem telhetik; mert alkalmatosságom nagyon olyan, mely kevés költséggel igenessen Egerbe visz, mivel oda való ember: ha másképp történt volna utam, el kerülhetetlen lett volna előttem Pest: azomba újra köszöntöm kedves nénéimet, és azoknak egyikével a klastromba rólam emlékező szüzeket; de mindenek előtt szerzetes Bátyáimot, kik a Pesti falak között nevenrül el nem felejtkeznek.

A Tubákért alázatos kézcsofolást küldök

Maradok

Tiszt. Bátyám Uramnak

Die 7^a 7^{bris} 1780

N. Szombatba

igaz szívü hiv öcse

Verseghi Egyenes¹ m. pria

Moder.

En egy e dül bol dog ta lan en
Vul ca nust én sze res — sem Ki

le gyek ma gam szép re mél tat lan!
Pa ris túl szeb - nek i til tet tem.

Vul ca nust! Kít nagy Ju pi ter az Eg ből mint egy sze me

tet or mot lan sá gá ért tsú fül

ki ve tett. Ah bor zad min den te te mem ha

rút ar tzo lat tyát meg te kin tem.

Az Eneket alább írom, hol több hely nagyon.

Az Ariaba, mely következik, történt Ortographusokért engedgyen meg.

¹ Eugenius volt rendi néven; ezt ő Egyenesre magyarosította, de ritkán használta. (V. ö. Császár: Verseghi Ferencz Élete és Művei. 1903. 10. 1.)

Adag. Larg.

Re mén ség Re mén ség de ha mar meg 1.

1. tsa lál vas mats ká val fest ve de 1.

1. he ja ban va lál. szo mo ru bus szi vem be 1.

1. bo rit tá ha lál 's va la mé re 1.

1. sze mem ve tem min de nütt gyázt ta lál. 1.¹VENUS PANASZI, VULCANUS FÉRJE ELLEN.²

En egyedül Boldogtalan!
 en legyek magam Szépre méltatlan
 Vulcanust én szeressem,
 Ki Páristúl szebbnek itiltettem?
 Vulcanust kit nagy Jupiter
 az Egből, mint egy szemetet
 ormótlanságáért tsűfűl ki vetett!
 Ah borzad minden tetemem,
 Ha rútt artzolatlyát meg tekintem.

¹ Ányos *A megagott világ-fjának emlékezete* (V. ö. Császár Elemér: Ányos Pál versei. R. M. K. XXIII. Bp. 1907. c. munka 115. l.) című ismert versének hét strófája van itt a kéziratban egymás alá írva és taktusonként osztályokba sorozva (>mellyet vonásokkal tettem az Ariába<.) — A harmadik versszak (>Kis ajak . . .<), melyet kétségesnek hittek (V. ö. Császár i. m. 287. l.), itt is megtalálható. A 3. sor >bús szívem<, a 19. sor >vivén<, a 20. sor >felmetszettük szerelmünket<, a 24. sor >titkos<, szava eltér a közölt szövegtől, mint Batsányinál (V. ö. Császár itt i. m. 297. l.), sőt a 26/28. sorban van teljesen új változat is:

Szomoru gondá vált *iffiu buzgóságom*
 Jelenti képepen tsűggett pirosságom
 hogy már végére hanyatlik *néhaj rabságom*..

² Valószínűleg fordítás. Eddig ismeretlen.

Egysz nap a méhelybe kovácsol,
's fürdik a sűrű füstbe:
Itt homloka feketedik,
pörzsölt pófája meg keményedik.
Estvére haza sántikál
le düll a meg tisztult ágyra,
füstös mellye hörög, ásít, agyarog
ha nem hall édes szavakat, morog,
's kohol ellenem hadakat.

Szerelmet vár a tsúf tatár,
pedig reá csak köpedelmem kár:
meg várja a kincsnek nevét,
düll, füll, ha nem vadászom szerelmét:
Ah! kincs hidd el ócsó vagy
szébbre nevelt szivem előtt,
meg vallom, hogy tsúf vagy szemeim előtt:
Nem kellesz! nem! Barátom!
rémülök, ha árnyékodat látom.

A Szép szépet kedvellyen,
Kiki hasonló sorsút keressen:
Medusa Vulcanushoz;
Adonis illik a szép Venushoz;
Vagy véget vess! nagy Jupiter
tűrhetetlen keserveknek,
szébb tárgyat rendelvén szeretetemnek;
vagy rendre az Isteneket
el vonszom Hitvessektül sziveket.

Apropó! Edes Lelkem Bácsikám; tsokollya meg helettem Katkát, és kérje szépen, ne sajnálja Fr.¹ Tarnóczy Pál¹ által, ki úgy is erre fog haza menni, nékem el küldeni ama Cávé-fintsákat, mellyeket tavall vettünk P. Toronyi² számára; az árát is írja meg Bátyám Uram, fidelissime meg küldöm; de kérem még egyszer; vigye ezt végbe, és adassa itt csak Fr. Egyed Györgynek³ kezébe, ha ithon nem volnék. Azonkívül a petsétnyomómat is kérem szeretettel külgyék által: Amazokra mindennap, erre sokszor volna szükségem, olly szép, és gustusomra való fintsákat talan dupla áron sem vehetnék itt.

A Levelekről éppen ne szorgalmatoskodgyon
Tiszt. Bátyám Uram.

A közölt két levél nem nemcsak Verseggy költészetéhez szolgáltatt eddig ismeretlen adalékokat, hanem megvilágítja a költő életének több-mozzanatát is. Kiderül belőlük, hogy Verseggy 1779 ápr. 6-án ment Márianosztráról Pestre, majd okt. 25-én Nagyszombatba.⁴ Itt maradt a

¹ Az eltörléskor sekrestyés Sasvárban. V. ö. Császár Elemér: A Pálos-rend-feloszlata. Századok 1901. 420. l.

² Toronyi István, plébános Acsán. V. ö. Századok i. h.

³ Az eltörlés idején már Sátoraljaújhelyben volt. L. u. o.

⁴ Verseggy Ferencz' Maradványai és Élete. Budánn 1825. (Kiadta Sággy Ferencz, az életrajzot írta Sággy Sándor) 144. l.

következő év őszéig. Ekkor Egerbe utazott; majd újra — hihetőleg hamarosan — Pestre, hol egymásután tette le hátralévő szigorlatait.

Azért hoztam fel ezeket az adatokat, mert nézetem szerint a múzeumi két levél az eddigi véleményeket megváltoztatja. Ezek ugyanis eltérőek arra vonatkozólag, hogy az 1779—1780. évét hol és mivel töltötte Verseghy.

Sághy (i. h.) szerint: »1779-dik esztendőben Aprilis' 6-dikánn a Maria-Nostra nevű Klastromból Pestre általtétetvén, October' 25-dikénn Nagyszombatba küldetett, a'hol is a Theologiai tudományokat folytatván, azokat halhatatlan érdemű Csapodi, Kenyeres, Róth, Tanítók — az Egyházi Törvényt tudós Lakics György alatt tanulta; 's azon üdőközben rendgyebéli Tanulótársait a' Zsidó és Görög nyelvekre oktatóván, 1780-dikban 12-dik Augustusban egy Tractátust szorosán vitatott; 1781-dikben 26-dik Martiusban az Egyházi Törvényt . . . nyilván védelmezte.« — Tehát szerinte két esztendeig Nagyszombatban tanult. — *Császár Elemér* (Verseghy Ferencz élete és művei. Bp. 1903. 12. 1.) Lakics György nevéből következtetve megállapítja, hogy szükségképen az egyetemen, Budán tanult, vagyis »a pálos főiskolából« okt. 25-e után »nemsokára visszahívták a budai egyetemre«, a hol a harmadévi theológiát végezte, azonkívül »a pesti pálos ház theologus candidatusait a héber és görög nyelvekben« oktatta és ugyanott 1780-ban a tanév végén megtartotta a parvus actust, 1780—81. évben pedig befejezte theologiai tanulmányait.

Ennek a véleménynek annyiban valóban igaza van, hogy Verseghy nem két évig tanult Nagyszombatban. Mindamellet nem *hamar* hívták vissza, mert egy teljes évig ott tartózkodott. — Az I. levélben, 1779 nov. 19-én ugyanis úgy ír, hogy Nagyszombatban Minerva iskolájának tagja lett, vagyis harmadéves teologus. A II. levél szerint pedig még 1780 jul. 3-án és szept. 7-én Nagyszombatban tartózkodott, tehát azon év aug. 12-én csak ott vitathatott egy tractatust (parvus actus) és *azon időközben* ottani társait tanította a nyelvekre. Szept. 7-én jelzi, hogy Egerbe megy anyjához. Onnét ment Pestre az utolsó évi theológiára (1780/81), a hol Lakicsot is hallgatta. — *Sághy* anticipál, mikor ezt az egyetemi tanárt a megfelelő helynél (1781 márc. 26., az egyházi törvény tanulást említve) feljebb a nagyszombati tanítóknál hozza fel; valószínűleg, hogy mesterei sorát kiegészítse.

Kétségtelenné teszik továbbá Ányos és Verseghy összeköttetését, amelyre már *Császár Elemér*, adatok híján, pusztán kikövetkeztetéssel felhívta a figyelmet.¹ — Verseghy az I. levélben üdvözlétét küldi költő rendtársának, a II-ban pedig megzenésíti és visszaküldi Kreskaynak *A megaggott világ-fiának emlékezete* című Ányos-verset.² A dallam korai volta (1780) igen fontos; ez a kompozíció mindenestre a legkorábbiak közül való, Márianosztrai zenei tanulmányait³ talán itt értékesíti legelőször.

¹ I. Ányos életrajzában a 137., 214., 235. lk.

² Minthogy ez a költemény ebben az 1780 szept. 7-én kelt levélben bent van, a régi datálása is megváltozik. (*Császár Elemér*: Ányos Pál versei. 1. 6. l. 1782—84-re teszi.)

³ V. ö. *Császár Elemér* i. Verseghy életrajzával a 11—12. l.

Zeneelméleti felfogásáról, »hogy a vers énekelni való, tehát szótagjait alkalmazni kell az ének hangjegyeihez, a rövid hangjegyre rövid szótag, a hosszúra hosszú essék«,¹ ezzel az áriával kapcsolatban is nyilatkozik: »eszre lehet . . . abból venni, hogy sokkal tanátsosabb verseket Ariara, mint Ariat versekre szerezni« stb. írja.

Igazolódik Császár Elemér véleménye, hogy elméletét korán megkísérelte a gyakorlatban is megvalósítani,² mert ez az »Aria«, ill. a Venus panaszainak dallama tíz évvel fiatalabb első megzenésített költeményeinél³ és húsz évvel a *Rikóti Mátyás*ban lenyomatott dalnál. (1804).

Ez az Ányos-vers megzenésítés kiegészíti egyúttal azokat a dallamokat (Kresznerics két verse és Faludi Ferencz *Remete* című verse⁴), melyeket barátainak költeményeire írt.

A G-dur (moderato) és a d-moll (adagio largo) ária⁵ különben époly »német, vagy általában univerzális stílus«,⁶ mint a legtöbb Verseghy-dal.⁷

GORZÓ GELLÉRT.

BAJZA JÓZSEF LEVELEI KOVÁCS PÁLHOZ.

Kovács Pál, az Auróra-kör utolsó tagja, a Győrött lakó általános kedveltségű homeopata orvos irodalmi hagyatékát leányai a legnagyobb kegyelettel őrzik. Bajza e hét közérdekű levelét az ő engedelmükkel közlöm.⁸

* * *

I.

Kedves Barátom uram,

Május 21 dikén írt becses levelére van szerencsém válaszolni, hogy ha az elbeszélést vásári alkalom által küldendi, barátom uram, még jó időben érkezendik-meg hozzám 's nem fogunk vele elkésmi. Azért csak tessék annak hozóját szállásomra (Dorottya utca 20 szám 2 ik emelet) útasítani.

Vörösmartyól már előbb hallám 's most leveléből értem, barátom uramnak, hogy Győrött fog ez után lakni. Kivának sok szerencsét szivemből, 's ohajtom egyszersmind, hogy Bokody' példájaként barátom uram is Pestre tehesse át lakását minél előbb.

¹ Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest. 1892. 247. l.

² L. Verseghy életrajz. 256. l.

³ Rövid értekezések a' musikáról. 1791.

⁴ Halmi Gyula: Verseghy Ferencz élete és munkái. 60—64. l.

⁵ Mindkettő C-kulcsban van letéve.

⁶ Négyesy i. m. 252. l.

⁷ V. ö. Magyar Aglája sta. Budánn 1806. 209. s köv. lk. és A Magyar Hárfásnak Énekei. Pestenn 1807. — Verseghy zenei költészetének elemzését lásd Császár Elemér i. m. 255 s k. lk.

⁸ Kovács Pál irodalmi levelezéséről *Irodalomtörténet* az 1914 évi. II. füzetében emlékeztem meg. P.

A' Kurirnak még most sincs gazdája. A' Cancelláriának most fontosabb dolgai vannak, hogysen illy csekélységekre ügyeljen. Hihetőleg Csató fogja azt megnyerni, könnyen kitalálható okokból. — Vörösmarty üdvezli barátom uramat, én pedig vagyok

Pest, május' 27 d. 1835.

tisztelő barátja
Bajza József.

2.

PESTH 6/12. (postai jelzés.)

Külső Bajza czímeres pecsétjével (piros) lezárva; Tekintetes Kovács Pál orvos doctor úrnak, a magyar Tudós Társaság' tagjának Duna-utczában, Dr. Braun házában 6 (e szám postai jelzés) Győrött.

Kedves barátom uram,

Bocsásson-meg, hogy a' mult septememberben írt levelére nem válsoltam; különben is rosz levelező vagyok, de azóta folyvást el is voltam foglalta olly dolgokkal, mellyek halasztást nem szenvedtek.

Stettner barátunktól, ki nagy gyűléskor itt volt, hallám, hogy barátom uram házassodik. Azóta tán már a lakodalom is megvolt; ha ez igaz, fogadja szives örvendezésemet 's minden nemű jó kívánataimat e' házassági szövetséghez, ha pedig a' hír nem volna való, mosolyogjon egyet örvendezésemen.

Nagy gyűlési ujságokkal nem terhelem, mert azok olly hosszú idő után nem lehetnek többé ujságok barátom uram előtt.

Az Aurora nyomtatása még septemember' közepén kész volt, de képei csak néhány nap előtt érkeztek-meg, és most sem úgy, miként ohajtanom lehetett és kellett. Kölcsey' arczképét elkontározta a' metsző, annyira hogy kénytelen vagyok azt vissza vetni 's metszés végett más művész' kezeire bizni. Meddig ez elkészülend bele telik három hónap s így most kénytelenítetem az Aurorát Kölcsey' képe nélkül kiadni, a mi nagy hiány, de hiába, rajta már segíteni nem lehet. — A' könyv e' napokban jelenend-meg. A' *Húshagyó Kedd, Polgárleány* 's a' *Vad* című vers ki vannak nyomtatva. Fogadja el értök szives köszönetemet, barátom uram 's legyen jó a jövő évi Aurorát is gyámolítani. Barátom uramnak ez évi honorárium, a' mint futtában kiszámítottam, 118 v. forintot teszen, mellyet, mihelyt Kilian fizetend (mintegy 20 nap mulva reménylem) azonnal kezéhez szolgáltatandok; csak azt tessék megírni, micsoda alkalommal lehet legkönynyebben? 's ha dr. Pongrácznak lesz e most is ebben módja?

Szemere Aurorája, úgy hallom, nem fog többé megjelenni. Vég-tére csak megvallá Károlyi Istv. jó barátinak — mind a' mellett, hogy harmad évi Aurorájával már többé az olvasóknak nem szolgálhat, ámbár minden könyvárosnál kapható — hogy a' Szemere-Aurorákkal sokat veszített. Most lehetne már kérdeni méltó joggal, érdemes volt a' Szemere-Aurora miatt olly nagy zajgást csinálni mind Károlyinak, mind pedig olly széles tudósnak, millyen Horvát István bátyánk? E' pseudo-Aurorát adandó alkalommal még egyszer

keserűvé teendem Horvát Ist. bátyánknak és a pseudo magyar Cottának.

Mint van, édes barátom? Szeretik-e a' győriek a' homeopathiát? Cseh kollegánkkal össze jön e néha? Ő a tudós társaságban nem a' *wigh* hanem a' *tory* párthoz tartozik, 's ez kár; az ő eszétől többet várhatnánk. Ha Guzmics resignál (szándéka van), helyébe én barátom uramat ügyekszem külső philologusnak ajánlani.

Vörösmarty, Schedel, Czuczor üdvözlik.

Éljen szerencsésen 's tartson-meg emlékezetében.

Pest, január (törölve) dec. 3 d. 1835.

Tisztelő barátja
Bajza s. k.

3.

Kedves barátom uram,

Rég kell vala értesítenem barátom uramat az iránt, mi az oka, hogy a' barátom uramat illető aurorai honorarium mind eddig ki nem fizettetett, holott a könyv' kijövele óta már szinte ötödik hónap foly: de én nem szeretem mind ezt papirosra írni, a' mit szóval elmondani szeretnék. Tudván azonban dr. Pongrácztól, mivel e' napokban történetesen találkoztam szóltam, hogy kedves barátom uram e' honorarium' minél előbbi kifizetésére számolt, kénytelen vagyok most már megírni, hogy Kilian a' honorariumok' kifizetésével mai napig késik, és a' mint körülményei állanak, úgy látszik még tovább is fog késni. Ő kereskedői dolgait olly rendetlenül vitte 's viszi folyvást, hogy a' mint mondják, közel van a' bukáshoz. Nekem maga vallotta, (okúl arra, hogy nem fizethet most) hogy e' tavaszon Lipcsében, Bécsben, 'stb. mintegy 20,000 pengő forintot kell fizetnie, mellyekkel hátra maradt a' mult éveken. Ő nekem is néhány száz forinttal adós. Ez az oka, édes barátom, hogy honorariuma mind eddig elmaradt. Vajda, Garay, Gaal és a többiek honorariumát, kik itt helyben voltak, és inkább szorultak rá, én, ez előtt valami egy hónappal, kifizettem saját erszényemből, csupán a' barátom uramé maradt hátra, mert azt hittem, hogy kevésbbé szorult rá, mint ezen többi társaink 's mivel saját erszényem nem birt-meg egyszerre annyit. Legyen azonban megnyugtatta, kedves barátom uram, hogy ha a pénz kifizetése még egy kevés ideig elhalad is, azért, mivel Kilian nem fizet, elmaradni nem fog, mert (!) akkor magam fognám helyette kifizetni, mert azt nem akarnám, hogy az Aurora ebbeli hitele, ha csak egy ember előtt is, csökkenjen. Ha nekem Kilian (ki a' mult novemberben akarta kiadni a' Kritikai Lapok' VI. füzetét, de azután halasztgatta) jó korán megmondotta volna, (a' mit csak most, mintegy két hét előtt tett) hogy azt most pénzbeli körülményei nem bírják-meg, akkor én a' barátom uram honorariumát is kifizettem volna, de így már a' Krit. Lapokat is saját költségemen kell kiadnom, mely előre nem látott körülmény pénzbeli számolásaimban nagy különbséget tesz.

Kilian az Auroráról is lemondott ez évre 's annak kiadásáról magamnak kellett gondoskodnom. Mindazáltal a dolog már rendben

van és mint bizonyosat jelenthetem barátom uramnak, hogy az ki fog jöni 's reményilem, hogy barátom uram is, valamint eddig, munkás segéd társa leszen, a' mit bizodalommal ezennel kérek is. A' nyomtatást április közepén szándékozom megkezdeni.

Olvassa e barátom uram azt a sokféle dicsérő és ócsárló bírálatot, mellyeket felőlünk minden oldalról írnak? A' Rajzolatok és Regélő meglehetősen megdicsértek bennünket, a' Wiener Mode Zeitung pedig és a Kassai Literaturai Lapok meglehetősen legyaláztak. Csak az a gyanus mind a' két részről, hogy senki sem igyekezett nagyon 'motiválni a' mit állit és így jogunk sőt (a két utóbbi szó törölve) szabadságunk, sőt jogunk van nem hinni, sem egyik sem a' másik félnek, hanem inkább azt gondolni, hogy azon bíráló urak nem értenek a dologhoz.

Arra kérem kedves barátom uramat, hogy a' mit Kilian felől tudattam, ne terjesztessék, legalább úgy ne, hogy tőlem tudja barátom uram. Azt nem akarnám, hogy Kilian azok sorában lásson, kik az ő kereskedői hiteléről bal híreket örömmel terjesztenek. Beszéd ugyan erről Pesten elég van, de a' mit én itt tudatok, az több mint csak puszta beszéd, az *adat*. Én őt sajnálom, mert nem rosz ember, csak könyelmű és gondatlan. Lehet, hogy még kivergődik bajából s ismét hasznos magyar *Verleger* leend. A' mivel nekem adós, az nem veszhet-el, csak haladhat, mert könyvei vannak nálam, mellyeket, ha ő nekem nem fizet, én sem fogok neki megfizetni 's így a dolog majd magától is rendbe jő.

A' pesti barátok üdvezlik, én pedig vagyok szíves barátja

Pest, mart. 7 d. 1836.

Bajza s. k.

(A' barátom uram minél előbbi kielégítése egyike lesz fő gondjainnak.)

4.

Czím: Tekintetes *Kovács Pál* orvos doctor úrnak, a' m. Tudós Társaság' tagjának Győrött.

Kedves barátom uram,

Ha az önnél levő irott szerződés a' Kiliannali ügyben elveszne, bajos dolog volna: azonban, ha netalán elveszett volna is, úgy kell tenni, mintha önnek kezei között volna, mert nem jó az ellenféllel tudatni, hogy nincs fegyverünk. Azok szerint, miket barátom uram ír, Kilian nem teljesíti a kötött alkut és szerződést 's így barátom uramnak van rajta követelni valója, nem pedig viszont. Ha érdemes az elvesztett summáért 's akar vesződni ön, pört indithat Kilian ellen 's meg fogja nyerni az egész kialkudott summat, nem hamar ugyan, csak évek mulva, mert *processus ad implementum contractus* elhúzódhatik egy ideig, de még is végtére megnyerhetné. Én az ön helyén nem pörlekedném, de a' 100 pengő forintot sem adnám vissza, hanem Kiliannak ezt felelném: »Igaz, uram, hogy fölvettem tőled előre 100 forintot (vagy valódi prókátorosan a' summát meg sem mondanám, hanem csak, *vettem-fel tőled előre pénzt.*) de én ezen fel-

vett pénzt csak akkor tartoznám vissza adni, ha a' contractus megszégésének én volnék oka, mi után pedig az nem én vagyok, hanem te, előre fizetett pénzed nálam vész 's köszönd meg, ha a' többi hátra levőt is pör által meg nem veszem rajtad, a' mit tehetek, mihelyt akarni fogok. Nyomasd-ki a' kialakodott munkákat, 's fizesd-meg a' kikötött summát, azonnal rendben leszünk, ha pedig nem akarod kinyomatni 's nekem kárt téssz, tulajdonítsd magadnak, hogy előre kifizetett pénzed nálam vesz. Kezedben van neveddel alá írt contractusunk 's én annak segédével mindig megnyerlek bármily törvényszék előtt.»

Ezt írnam Kiliánnak, egyéb iránt pedig hagynám, hadd kereskedjék ő ellenem, azon úton mellyen neki tetszik.

A' motto, mellyet substituált barátom uram, most már jó leszen.

A' *Nagybácsi és Nagynéninek*, örülök 's úgy alkalmazandom a' szerkesztést, hogy még helye maradjon az Aurorában.

A' hirlapi fecsegők sokat mondanak a' mi nem való. Nem emliték a' barátom uram nevét, nem a' Vajdáét, Székácsét, Gaalét, Szontaghét, Toldyét, s'tbeket. Ők előre el-akarnák a' publicumot a' Hajnal és Emlény' részére csábítani. Illy hitványságok ellen nekem nincs fegyverem; mutassák-meg a' könyvek magok, midőn elkészültek, mit érnek. — Az illy fecsegők ugyan alkalmatlanok az embernek, de más részről bizonyítják, hogy a' literatúrában csakugyan szembetűnőleg nagyobb élénkség van mint volt.

Éljen szerencsésen, kedves barátom uram, tartson-meg szíves emlékezetében

Pest, jul. 7 d. 1836.

szíves barátja
Bajza s. k.

5.

Kedves barátom uram,

Jövő új év' kezdetével egy tudományos és mulattató folyóirat fog megindíttatni Vörösmarty és Schedel által, Athenaeum cím alatt, 's megjelenik minden Szerdán és Szombaton. Vör. és Sched. együtt folyamodtak enngedelemért megindíthatására; a' folyamodás a' Helytartó Tanácsnál kedvezőleg fogadtatott 's a' resolutio iránta minden órán váratik Bécsből, 's mintegy bizonyosak vagyunk benne, hogy a' hirdetést még e' hónapban kiadhatjuk. A' czélba vett vállalatnál én szinte segéd és munkatárs, sőt szerkesztő leszek, azért úgy vegye barátom uram, mintha Vör. vagy Sched. szólítanak-fel, midőn én ezennel egész bizodalommal felszólítom és kérem, legyen szíves bennünket munkákkal segíteni. Leginkább elbeszéléseket kérnének, és a' mennyire lehet, rövideket, hogy sokszor ne legyünk kénytelenek folytatni, de ezen felül másféle mulattató cikkelyeket is szívesen és köszönettel veendünk. Tudom, hogy barátom uram orvosi praxisa által igen el van foglalva, de még is lehetetlen, hogy minden félévben ne segíthessen bennünket két-három cikkellyel legalább. Most még egy nyomtatott ívet csak 20 váltó forinttal honorálhatunk, de remél-

jük, hogy előfizetők' szaporodtával e' kevés summát nagyobbra emelhetjük.

Barátom uramnak engedelmével, azon elbeszélést, mely az Aurorából hely' szüke miatt kimaradt, azon esetre, ha nem volna hosszú, felvennők az Athenaeumba, azon reménnyel, hogy az Aurora számára majd jövő évben mást készítend barátom uram. Ezt azonban csak úgy merjük 1) ha barátom uram megengedi 2) ha nem lenne igen hosszú, a' mit még most, nem számolva, nem tudhatok.

Azon esetre, ha kérésünket meg nem tagadja, barátom uram, szándékozunk nevét a' hirdetésben azok' nevei közé iktatni, kik az Athenaeum' munkatársai lesznek; azért igen kérem, válaszoljon, barátom uram levelemre minél előbb, mert új év közel van 's a' hirdetésnek nem sokára meg kellend jelennie.

Az Aurora nyomtatásával rég készen vagyok, a' képekből is négy megérkezett, csak az ötödiket (Vörösmarty arczképét) várom. A' barátom uram honoráriumát, hol fizessem-le, Pongrácz doctornál-e?

Éljen szerencsésen s tartson meg barátságában
Pest, nov. 16 d. 1836.

Szíves barátja
Bajza s. k.

(A' Hajnal, ámbár hirdettetett, még sem jelent meg; mert még neki sincsenek képei.)

6.

Kedves barátom uram,

A' mult hetekben nem valék itt, egy rövid kirándulást tettem Hvesbe, honnan betegem, kegyetlen rheumatismusokkal érkeztem meg, melyek kis mértékben még most is bolygatnak ez az oka, hogy szíves levelére csak most felelek.

Én rég el vagyok tökéelve, hogy az Aurorát saját költségesen nem fogom többé kiadni, mert tömérdek az az idővesztés, melyet a Verlegesség kíván s tömérdek az alkalmatlanság, melyet a külföldi művészekkel való levelezés okoz; én a' mult évnek egy egész harmadrészét ilyenekre vesztegettem el. Azonban, mivel Kilián ismét ohajtott kiadni az Aurorát azon esetre, ha egy pár ezer pengő forintot valakitől kölcsön kaphat; azon kérdés, ha az Aurora kijön e a' jövő évben is, sokáig kétes volt, most azonban, mivel Kilián két hét óta nem jelenti magát, jele, hogy pénzt kölcsön nem kapott, a' miből önkényt következik, hogy az Aurora többé nem jó ki. Volna ugyan abban mód és pedig többféle, hogy én az Aurorát kiadhassam, de a' vége mindeniknek, csak az, hogy a' *verlegeri* gondokat magam vigyem 's én ezt többé nem akarom, sőt nem is akarhatom, mert időm nincs rá, akár hogyan számoljam. Én a' zsebszótártól egy, vagy másfél évig semmire sem érek rá, az Athenaeum redakcióját kivéve. Különben is az Aurorának olly sok irigyei voltak mindig: lássuk egyszer, az irigyek hogyan fogják kipótlani hiányát. Ott van az Emlény, ott a Hajnal 's ott lesz, mint barátom uram írja, a' Ne-

felejts; ragyogjanak és viruljanak a' haza' dicsőségére. *Nagybácsit* én az Aurora számára tartogattam; most pedig ohajtanám, hogy az Athenaeumba férhetne. Ha nincs vele semmi célja barátom uramnak, hagyja még nálam valami egy hónapig, hogy az Athenaeum' kézirataival számot vetvén, megmondhassam, kiadhatjuk-e itt, vagy sem. Én igen ohajtanám az Athenaeumba, mert becses dolgozatnak tartom. — A' küldendő víg elbeszélést chajtva várjuk.

Igen szívesen vettem, hogy a győri publicum Aurora's Athenaeum iránti véleményeit megírta barátom uram. Mindig igen chajtottam tudni a' véleményeket, s most a' journalisticai pályán még inkább; az olyannak sok hasznát lehet venni, ha bár néha roszak, ha bár fonákok is. A' fonák véleménynek is lehet jó irányt adni, ha az ember megismerkedett vele s azért szükség azt ismernünk. Ez az oka, hogy minden jó akaróinkat megkértük, hogy közöljék velünk a' véleményeket, melyeket a publicumban hallanak, legyenek azok jók vagy roszak. Az Auróra nézve a' győrieknek nincs igazok. Soha még az Aurora olly sok színű és változatos nem volt, mint ez évben, ezt mondják más tájabeli olvasók 's én magam is azt hiszem, 's ez lesz az oka annak is, hogy a' könyv sebesen kel, minden concurrentiák mellett, 's elkésése daczára. — Azoknak, kik még a borítékszínben is jelentést keresnek, mondja meg barátom uram, hogy ez évben nemcsak piros, hanem zöld, kék, hamuszín stb. borítékok is voltak!!!

Az Athenaeum elleni panaszok igen különösek. Én azt tartom, hogy olly olvasónak, ki tanulni vagy mulatni akar, igen közönyösnek (indifferens) kell annak lenni, eredeti írásból tanul e, vagy fordításból, eredeti mű mulatja e őt, vagy fordított. Az olvasónak csak ott lehet alapos panasz, ha a közlött cikkek nem eléggé érdekesek. Eredeti e valami vagy fordított, 's literaturánk' előmozdításán szolgál e, vagy sem, ezeket bírálgatni a' kritika dolga. Ha az olvasónak annyira gyűlöletes a' fordítás szó, hiszen azon könnyű segíteni az által, hogy nem teszi ki az ember a' forrásokat, hanem mindent eredeti gyanánt ad. Hányadik ember fogja nálunk kitalálni, mi eredeti, mi fordított? Igy tesznek valamennyi folyóirataink, kivéven az Athenaeumot, melly kijelegeti a' maga forrásait, azért, hogy ne lássék magát idegen tollakkal ékesgetni 's azért, hogy a' külföldi jelesb írókkal és munkákkal is ismertesse meg olvasóit. És aztán nincs e abban igen nagy haszon, ha péld. egy külföldi novellát közlünk, mellyben az előadás és elrendezés mesteri, millyen volt, hogy többet ne említsek, az *Érvágás, Világ' jolyása*, 's a' fiatal íróknak példával mutatjuk meg, mint kellene novellákat írni, 's mit lehet az előadás' bája által a' semmiből is alakítani. Hogy a vállalkozók keveset irnak az Ath. s Figy-be, ezen panasz csak rám nézve áll, Vörösmartyra és Schedelre nézve nem. Ők irnak eleget. Én keveset írok, mert a redactio' nagyobb terhe engem nyom. Én t. i. az Athenaeumot szerkeztetem, Sched. a' Figyelmezőt, későbbben, ha az intézet egészen rendbe hozzattatik, 's nekem is több érkezésem lesz, én is írni fogok: azt azonban ne várják az olvasók, hogy mi magunk írjuk tele az

egészet, mert ez túlságos óhajtás. — A Figyelmezőről nem áll az, hogy nem foglalkozik eléggé a hazai literatúrával, mert háromnegyedrészre hazai s kelle ennél több?

Mind barátom uramat, mind ígért elbeszélését várjuk. Honorárium iránt még sem tett rendelést barátom uram. Nálam készen van s fel lehet venni akár mely pillanatban. Minden írói az Aur. rég ki vannak fizetve 's a barátom uram díja is rendelésre vár.

Sched. Vör. üdvözlök

Pest, apr. 11. d. 1837.

Tisztelő barátja
Bajza.

7.

Pest, 23/I [postai jelzés] (Bajza kis címeres pecsétjével.)

Tekintetes *Kovács Pál* orvos doctor úrnak, a' magyar academia' tagjának, a' *Hazánk'* érdemes szerkesztőjének 6 (a 6 postai jelzés) Győr.

Kedves barátom,

Igen megtisztelve érzem magam szíves sorai által, mellyekkel »Hazánk« munkatársául felhív. Én igen örülök kedves barátom' vállalatának, mert általában régi óhajtásom, bár minél több provincialis magyar lap keletkezne. Az sokat tenne mind az olvasók' szaporítására mind a' nemzetiség' ügyének kivívására. E' szerint kétszeresen is fájdalom, hogy körülményeim épen jelenleg olyanok, mellyek közt alig remélhetem, hogy barátom becses lapját bár mi csekélységgel is segélhessem. Világtörténetem' írása mondhatatlanul elfoglal és ezen felül pár héttel ez előtt egy political zsebkönyv' szerkesztése erőszakoltatott rám, mire, miután elvállaltam, szinte a' legnagyobb gondot kell fordítanom. E' szerint alig marad perczem más egyébre gondolni. Mind e' mellett is nem mondom határozottan, hogy valami csekélységgel, mi alá nevemet írhasam, nem szolgállok, csak annyit mondok, hogy rám mint bizonyosra ne számítson barátom. Fájdalommal írom le e' szavakat, de (!) mert szeretném, ha bár mi kis szívességet tehetnék barátomnak, kit őszintén becsülök és szeretek, de teljes lehetetlen mást mondanom. Engedje kedves barátom még azt is nyilvánítanom, hogy lapjait nekem küldözni, ki munkatársául positive nem ígérkezhetem, valódi vesztegetés. Vegye szíves köszönetem az eddig küldött számokért, és (!) a mellyeket barátsága' jeléül tekintek, ha a' küldést nem folytattatja is tovább barátom, mire ezennel kérem. Ki egyébiránt tisztetettel vagyok

Pest, januar 23. 1847.

Bajza.

Közli: PITROFF PÁL.

TOLDY FERENCZ MŰVEINEK BIBLIOGRAPHIÁJÁHOZ.

Toldy Ferencznek nem minden műve jutott el a megjelenésig. Az *Analecta Monumentorum Hungariae Historica* (1871) cz. kútfőkiadványa, melyre maga báró Eötvös József keresett (eredmény nélkül) kiadót Németországban,¹ az ívek egy részének pusztá kinyomatásán túl nem jutott; ezek egybekötve, címnap nélkül, néhány könyvtárban feltalálhatók (Egyet. könyvtár, Múzeumi könyvtár), de könyvkereskedői forgalomba a könyv nem jutott. Hasonlóképp nem jelenhetett soha meg, de már a kinyomatásig sem jutott *A' magyar prosai literatura' kézikönyve* (1834.) cz. műve, az 1827—28-ban megjelent *Handbuch der ungrischen Poesie* cz. művének pendantja. Sokkal később (1858.) jelent meg, talán ennek az ideának kései megvalósításaképp,² a *Magyar Prózáírók a XVI. és XVII. századból* cz. gyűjteményének első (s utolsó) kötete,³ mely Pesti Gábor meséit és néhány XVI. századi erkölcsiratot tartalmaz. Az eredeti tervet az előfizetési felhívásból ismerhetjük meg valamennyire; erre a 8-adrét alakú egy lapnyi nyomtatott előfizetési felhívásra, mely a b. Mednyánszky-gyűjteményből a b. Eötvös J.-Collegium könyvtárába került Paul de Kock kötetek bekötési tábláiba van beragasztva, Gragger Róbert figyelmeztetett. Ezenkívül, sértetlen állapotban, megvan a M. T. Akadémia kéziratárában (Tört. 4-r. 49. sz.).

ELŐFIZETÉSI JELENTÉS | ILLY CZÍMŰ MUNKÁRA: | A' MAGYAR |
 PROSAI LITERATURA' | KÉZIKÖNYVE. | KÉSZITETTE | TOLDY FERENCZ. |
 Nagy nyolczad-rétben, Budán, a' m. kir. egyetem' betűivel | Ennek
 előtte hat és hét évvel vették tőlem a' magyar nyelv' és tudományosság'
 baráti, literaturánk' egyik ágának, a' hazai költészetnek kézi könyvét;
 német bevezetésekkel, a' magyar literaturával megbarátkozni kívánó,
 német ajku, polgártársaink' kecsgetésére. A' munka szívesen
 fogadtatott hazámfiak által, 's több külföldi tudós, annak nyomain
 ismertette meg a' magyar költést a' vi ággal. E' siker, mellynek
 háladatos szívvel örvendek; literaturánknak az óta egyéb ágaiban
 is szerencsés fejlődése, 's többek' buzdítása, bokros foglatosságim
 mellett is arra birtak, hogy hasonló kalaúzkönyvet készítenék prosai
 literaturánk' szorosabb megismeréséhez is; mellyet most az olvasó kö-
 zönség' segedelmével közre bocsátani szándékozom; és pedig egészen
 magyar nyelven, hogy az, ha arra alkalmasnak találtatnék, a'
 collegiumokbeli magyar ifjuságnak is bővebb kézi használatul szol-
 gálhasson.

¹ Eötvös József bárónak Fr. von Raumer német történetíróhoz ez ügyben intézett levelét kiadta Zolnai Béla, EPhK. 1914. 72.

² Bár Toldy e mű eszméjét Kazinczy Gábornak tulajdonítja az előszóban (VI. l.)

³ Greguss Ágost (Toldy F. félszázados irodalmi munkássága Pest 1871. 115. l.) e mű második kötetét a sajtókészen álló munkák között említi, de ez nem jelenhetett meg.

Az egésznek egy rövid historiai előadás szolgál bevezetésül, prosai literaturánk' kezdetétől a' legujabb időig; azt helyek a' magyar nyelv' régiebb emlékeiből követik, hogy kitessék mint állt és fejlődött szép nyelvünk a' mióta írásbeli maradványait bírjuk; ezek után a' XVII. század' kezdetétől feltűnt jelesb íróinkból vett mutatóványok következnek, időrendben, 's kinek kinek a' mennyire lehet, életírása és pályája. Így az egész, melly könnyebb áttekintés — 's a' nyelv' történetei' helyesb értése végett bizonyos vezérnézeteknél fogva, időszakokra oszlik fel, édes nemzeti nyelvünk' belső haladása, szépülése, időnkénti hanyatlása, 's újra ismét szebben felvirágzása képét mutatja.

A' különösen megismertetett írók, azokon kívül kiknek pályája literaturánk' előkorába, vagy is a' nyomtatásnak köztünk közebb divatba jutását megelőző időbe esik vissza, a' következők: *XVII. század*: Komjáti, Pesti, Erdősi, Bornemisza Tamás, Vranich Antal, Heltai, Székely, Telegdi, Károlyi, Monoszlói, Decsi; *XVIII. század*: Alvinczi, Pázmán, Molnár Alb., || Lépes, Forró, Káldi, Veresmarty, Gelei, Zrínyi, Apáczai-Csere, Czeglédi, Haller; — *XVIII. század*: Mikes, Faludi, Molnár János, Bessenyei, Báróczi, Dugonics; — *XIX. század*: Virág, Kazinczy, Kis, Horvát János, Horvát István, gr. Teleki József, Fáy, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Májer, Guzmics, Bajza, gr. Széchenyi István, Szász Károly, b. Wesselényi Miklós stb.

A' nyelvbéli előadás' nemei szerint szerkesztett mutató rekeszti be a' munkát; melly nagy 8ad-rétben, új betűkkel csinosan nyomtatva, mintegy 30 ivnyire fog terjedni. *Előfizetési ára*, postapapíron 3 ft., közép mineműségűn 2 ft convp., 's a' legközelebbi 1835diki juniusi vásárig megjelenvén kemény táblába kötve fog a' t. előfizetők' kezeibe szolgáltatni. *Előfizetés'* szedésére hazafiúi bizodalommal felkéretnek tisztelt professorai a' m. literaturának, kiknek hálau minden 7d. példány ajánltatik; ugy szinte a' két haza' minden hiteles könyvárosainál is előfizethetni.

Ugyan ezek által meg lehet hozatni, bármelley pesti könyvárostól a' magyar költészet' kézikönyvét is, illy cím alatt

HANDBUCH DER UNGRISCHEN POESIE.

Két kötet (65 ív). Pest és Bécs, 1828. 4 ft convp.

Pesten, december' 12. 1834.

Toldy Ferencz.

BARANYAI ZOLTÁN.

EÖTVÖS JÓZSEF ISMERETLEN VERSE.

Egy múlt század elei almanachban akadtam Eötvös Józsefnek egy kis versére, mely sem a tőle kiadott gyűjteményben, sem a végleges Eötvös-kiadásban nincs meg. Eötvös vagy megfeledkezett róla, vagy — a mi talán valószínű — nem vette fel költeményei közé, mert egy fiataalkori, múltó hevülésnek nem nagyon művészi módon való versbeszedése. Mint életrajzi adatnak azonban lehet némi értéke e kis versnek, melyet a húszéves ifjú egy kékszemű, L. betű alá rejtett leánykának emlékkönyvébe írt. Megjelent a *Nefejejs* című évkönyv (»Almanach 1834. Szerkesztette Kovacsóczy Mihály. Harmadik év. Kassán«) 236. lapján *B. E. J.* aláírással. Ez kétségtelenné teszi, hogy a vers Eötvösé, aki 1831-ben *A' Kritikus Apotheosisa*, 1833-ban *A' Házasulók* című műveit is *B. E. J.* jelzéssel adta ki; más abban az időben nem élt velük. A vers, betűről betűre híven lemásolva így hangzik:

L-NEK EMLÉKKÖNYVÉBE.

Miként ha kedvesidnek hantjain
 Körültekintesz, és melletted áll
 Az idegennek sirköve, melyet
 Nem áztat senki könnyivel,
 Egy kis virágot ejtesz
 Az elhagyottnak lakhelyére:
 Ugy fekszem én itt kedvesid' körében.
 Ha évek mulnak, átfutod e' könyvedet,
 'S örömmre gerjedsz, ha nevet találsz
 Melly hiv' vala.
 Vagy ha azoknak képei, kik nincsenek
 Körödben már, tűnnek-fel képzetekben,
 Es kék szemeid cseppekkel telnek el,
 Nézz akkor rám is, 's hullasd könnyidet
 Ez elhagyott nevére, kit te nem szeretsz.

B. E. J.

A verset Eötvös legkésőbb 1833-ban írhatta, mivel az almanachok tudvalevőleg mindig az előző év utolsó hónapjaiban jelennek meg. Talán Pozsonyban írta, hova atyja 1832 decemberében magával vitte, hogy a diétai étellel megismerkedjék s az ügyvédi vizsgára készüljön; ezt 1833 végén le is tette s evvel búcsut mondott Pozsonynak.

TOLNAI VILMOS.

KÖNYVISMERTETÉS.

Loósz István: *Ady Endre lírája tükrében*. Szabadka. 1914. K. 8-r.
93 l. Ára 2 K.

Irodalomtörténeti tanulmányt és kritikát írni két dolog. Ady Endréről ma még csak utóbbit lehet írni. Bajos irodalomtörténetileg tárgyalni oly író, a ki még él; kétszeresen bajos, mikor még fejlődése derekán tart. Loósz több ízben hivatkozik Horváth János könyvére (*Ady s a legújabb magyar líra*), mintegy elődjére e tekintetben. Horváth könyve érdekes kísérlet, hogyan lehet irodalomtörténeti módszert alkalmazni még élő írókra, de ezt utánozni veszedelmes. Aztán Horváth maga is említi műve első lapjain, mennyire ingadozók a napi megállapítások egyes írók értékéről. Továbbá Horváth nem egy író, hanem egész költői irányt, mely így igenis beállítható az irodalomtörténetbe. Végül Horváth egész könyve világos felfogást, tágas látókört mutat, s ha értékelésével nem is értünk egyet, el kell ismernünk, hogy szellemes és finom megjegyzései vannak. Loósz István könyvéről ellenben ezek közül egyet se mondhatni el.

Nem szállunk pörbe Ady Endre költői értékéről szóló nézeteivel. Utóvégre nem Loósz az egyetlen, a kit megszedített a reklám dobja és trombitája, az értelmetlenségek zürzavaros áradata, a sok egymásba olvadó szín, a sok egymásba vesző hang. Jóhízeműségét eszünkben sincs kétségbe vonni, csak azt akarjuk megmutatni, mennyire képtelen azt a feladatot is megoldani, a melyre vállalkozott.

Próbálja Ady Endrét beállítani a magyar irodalomba. Közvetlenül elődei szerinte Vajda János és Reviczky, erősebb rokonszenv fűzi Csokonaihoz, még több lelki szál kapcsolja Petőfihez. Szeretnénk tudni, hogy kerül össze e négy annyira különböző egyéniség, s hogy minemű rokonságba tudná hozni őket Adyval. Adós marad vele. Azt hiszem, Adyról legelfogultabb csodálója se merte azt leírni, hogy a legtöbbször: »természetesen egyszerű«. Azonban alább maga Loósz is azt írja: »Stilusa merő tagadása mindannak, a mit szabályosságnak és rendnek nevezünk.« Megállapítja róla, hogy képekben gondolkozik. Hát ez csakugyan szokásuk a poétáknak — általában. Költője szatiráját szembeállítja Széchenyi vagy Eötvös szatirájával. Az utóbbiak keserűsége fajszeretetükből fakad, s céljuk a javítás,

Adynál azonban — jegyzi meg — csak a rombolás vágya érezhető. Mindez nem akadályozza, hogy a következő lapon Adyról is ezt írja: »... az ő hazafisága... lelke mélyén fajszeretetből fakad.« Dicséri Adyt, mint a ki a mámoros hangulatot kitűnően tudja érzékeltetni; de néhány sorral alább már azt állítja, hogy: »Mámoros versei inkább fanyarak, mint jókedvűek.« Elismeri, hogy Ady symbolismusa nem egyszer mesterkél, hogy aztán ugyanezt a symbolismust *szükségszerűen őszintének* jelentse ki.

Talán Ady egész költészete hatott az íróra, hogy ő is képtelen mondatokban és kifejezésekben gyönyörködjék. Azt írja: »Árgyilus, az álmok királya, ki a jövődönnek méhében az ifjúság lelkében szunnyad.« Mi ez? Aztán beszél »babona-teremtő tehetség«-ről, mely új képtelenségre felhívjuk az ethnographusok figyelmét; beszél »passiv akarat«-ról, az »örömmámorba fúló élet halálvágyáról« stb. Annak sincs helye, hogy ilyen paradoxonokkal bosszantsa olvasóit: »Azért akar (t. i. Ady) mindenáron megbarátkozni a halállal, mert nagyon szeretne élni.«

Tovább megyek. Még a mondatfűzés természetes logikáját is elveti magától. P. o.: »A pénz nagy kerítő, neki *azonban* csak arra való, hogy azt öröme, borra és nőre váltsa.« Vagy: »Holott a jó szimbolumnak az érzékiesítés által a megértést kell elősegítenie. A szimbolista művész *tehát* már születésétől fogva hajlamos a szimbolizálásra.«

Úgy hiszem, Ady megítélésénél elsősorban azt kellene megállapítani, mennyi benne az idegen hatás, sőt az egyenes utánzás; mert a ki annyira keresetten és kimondottan akar egy kívülről jövő irányt meghonosítani, ott nem elég, ha önmaga tükréből vizsgáljuk. Ám Loósz István könyve akkor se elégít ki, ha különálló természeti jelenségnek is tekintjük Adyt s úgy foglalkozunk vele, mint a zoologus, a kinek egyforma tárgyilagossággal kell a vizsgálandó állatot leírni, akár oroszlán vagy sasmadár, akár skorpió, pók, csótány vagy varangyosbéka, a mitől mi, laikus emberek, undorodunk vagy borzadunk.

VÉRTESY JENŐ.

Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái. Emlékezés Délmagyarország első magyar történetírójáról. Budapest, M. T. Akadémia, 1914. (Értekezések a tört. tud. köréből. XXIII. k. 8. sz.) 8-r., 107. l. Ára 2.50 K.

Bárány Ágoston érdemeit és jelentőségét kellően csak akkor méltányolhatjuk, ha működésének nem az egész nemzetre gyakorolt hatását keressük, hanem pusztán azt a tevékenységét, a melylyel a Bánát elmaradt szellemi életét fellendítette, emlékeit kutatta, múltját felderítette. Ez a szempont vezette Délmagyarország történetének mai legjobb ismerőjét, Szentkláray Jenőt is Bárány életének és működésének vizsgálatában. A felvidékről, a hol Patak irodalmi élete és Kazinczy egész munkássága teremtettek kultúrvilágot, 1825-ben a nemzetiséglakta déli határra került megyei tisztviselő a

nemzeti újjászületés hajnalán, Széchenyi és Kisfaludy Károly korában, fiatalos lelkesedéssel teremtett itt érdeklődést a művelődési mozgalmak iránt, bele tudta vonni vármegyéjét a magyar közélet küzdelmeibe s ezzel is, írói munkásságával is példát adott a következő nemzedékek délvidéki vezető szellemeinek, Fábíán Gábornak, Pesty Frigyesnek, Ormós Zsigmondnak.

Munkáit az Akadémia figyelmére méltatta, mikor őt 1836-ban tagjai közé választotta, az utókor felhasználta kutatásaiban, de azok szerzőjével sem Toldy megemlékezése óta az Akadémia, sem az irodalomtörténet többé nem törődött. Szentkláraynak, a ki több mint három évtizedig gyűjtötte e monographia adatait, egészen töretlen úton kellett megindulnia; az ország minden részéből, a család tagjaitól, levéltárakból és a szóhagyományból merített, hogy az életrajzot lehető pontosan megírhasssa. Fáradozásainak eredményéül most megjelölheti a helyet, mely Bárány Ágostont a magyar művelődés múltjában megilleti. Életrajzának minden részletét a lehetőség felderítette. Egy-egy leánynévhez fűződő ifjúkori emlék tovatűnő szerelmekről és házasságának története ezután is homályban marad ugyan, de ezek a lírájával is részben kapcsolatos adatok már ezután is aligha fognak elékerülni. Egyrészt, mert a szabadságharc délvidéki eseményeinek áldozatul esett író irományainak jórészt elásta, másrészt, mert e nevek egyikét-másikát Szentkláray koholtaknak, viselőjüket a költői képzelet szülötteinek tartja.

Bárány Ágostonnak élete is, működése is két nagy fejezetre oszlik. Az egyik a borsodi nemes ember foglalatosságainak korszaka, a mely javarészt Miskolczon játszódik le; itt született 1798 deczember 28-án, itt járta iskolái javarészt (a philosophiát és jogot Egerben végezte), itt kezdte megyei pályáját s az esküdtséget megúnvá, Pesten 1821-ben szerzett ügyvédi oklevelével itt nyitott a szegény emberek pereit ingyen végző irodát. Pályájának jelentősebb fele akkor kezdődik, mikor 1825-ben Torontálban tűnik fel, a hova eddig ismeretlen körülmények vetették. A Jókaitól is kigúnyolt, a köztudatban is szigorúan bírált Niczky idejében került ide s csakhamar itt is a megye szolgálatába állván, két évtized alatt tiszteletbeli aljegyzőből a szabadságharc idejében a vármegye második alispánjává lett. De e két tized foglalja magában kulturális szereplését is; itt fejlődött agitátorrá és történetíróvá a költő.

Bárány ugyanis mint Kazinczy körének egyik lírikusa tűnt fel először, 1820-ban; akkor fordul először levélben verseivel Kazinczyhoz, mikor annak vezető szerepe már lehanyaglóban volt. A kevesek közé tartozik, a kiket a széphalmi mester óvatos kritikával fogad, ha munkásságra biztat is. Költeményei és egy elbeszélése (*A hálátlan szív áldozatja*), melynek értékét Szentkláray a *Különös végrendelet* (1818) és a *Tihamér* (1825) mellett talán kissé túlozza, az *Aurora*-ban, *Hébében*, *Koszorúban* és az *Urániában* jelentek meg. Egy népies verset (*Becskereki*) tévesen tulajdonít szóhagyomány alapján Báránynak szerzőnk: az alatta levő Csaba Vörösmartynak szokott álneve,

s a költemény meg is van Vörösmarty gyűjteményes kiadásaiban. Bárány történeti munkássága sokkal jelentékenyebb volt. Nem forráskutatásai teszik azzá, hanem mert velük egyrészt (az életrajzokban) a nemzeti érzés ébrentartásához járult hozzá, másrészt (a megyei monographiákban) Délmagyarország történetírását indította meg s példát adott a nála avatottabbaknak. Ennek megállapítása is Szentkláray érdeme, a ki nem bíráló, hanem ismertető munkát végezve kiemeli Bárány emlékét a múlt homályából és rámutat a helyre, mely őt munkásságáért megilleti.

DR. GALOS REZSÓ.

Sziveket ujtó bokréta. 18. évszázbeli dal gyűjtemény. Kiadta *Versényi György.* (RMK. 35.) Budapest, Akadémia, 1914. 8-r. 180 l. Ára 3 K.

Irodalmunk érdemes munkása, Versényi György, egy nagy, 95 versből álló kéziratos gyűjteményt fődözött föl Kolozsvárott, a melyet most teljesen szövegében közrebocsát az Akadémia *Régi Magyar Könyvtárában*. A sajtóhibáktól nem ment kiadás mai helyesírással adja a szöveget. Nem vagyunk elvi ellenségei a régi szövegek átírásának; ha a közlés nagyobb közönségnek van szánva, a tökéletlen helyesírás hibáinak és sallangjainak kiküszöbölése a műélvezet biztosításának egyetlen módja; de pusztán szakembereknek készült kiadás tartsa meg az eredeti különösségeit, ha mint jelen esetben is, nem teszi vele kockára a szöveg teljes megértését. Egy-egy helyesírási sajátosság nem várt fogódzó valamilyen vitás kérdés eldöntésében! Egypár helyen a kiadó pótolta a tollban maradt szótagokat; kár hogy többnyire csak jegyzetben számol be róla s a szövegben nem tette a pótlásait zárójelbe.

A versek egy részét a kiadó jegyzetekkel kíséri. Egyrészt — a szakember számára rendszerint fölöslegesen — a szokatlanabb szavak magyarázatát adja, másrészt megállapítja, hogy az eddig ismert versgyűjtemények és kiadások közül melyekben található meg az illető költemény a maga egészében vagy legalább részleteiben. Összevetései a versek egyes soraira ritkán terjednek ki, de alaposságuk, kimerítő voltuk így is megérdemli a méltánylást. A bevezetésen meglátszik, hogy költő munkája, akit megkapott a közölt versek színes, költői nyelve, merész fordulatai, szokatlan versfűzése, s így philologiai tájékoztató helyett statisztikai és verstani megjegyzésekkel szolgál. Sajnáljuk ezt a hiányt, mert a gyűjtemény az érdekes, megoldásra váró kérdések egész sorát foglalja magában.

Az első, a legfontosabb, mi tulajdonképen ez a gyűjtemény? Hogy másolat, még pedig nem annak az A. D. jegyű költőnek másolata, a ki a verseket 1780-ban összeírta, azt a sok értelmetlen másolási hiba bizonyítja. Hogy ki volt maga az ismeretlen összeíró, azt nem tudjuk, a nyomok arra utalnak, hogy erdélyi, valószínűleg kolozsvári református főiskolai növendék, a ki tanulmányai végeztével külföldi útra készült.¹

¹ Egy-két katolikus vallásos ének is olvasható a kötet végén, de ez nem elég cáfolat.

A gyűjtemény anyaga nyilvánvalóan két részre különül, noha ezt az elválasztást nem tudnók pontosan végrehajtani. Az egyik a gyűjtőnek saját verseiből telik ki, s ezek jobbra tudókosságukkal, mythologiai vonatkozásokkal árulják el magukat, a másik, az előbbinél gazdagabb rész, idegen versek másolata. Ez a fél nagyon tarka. Vannak köztük ismert műköltők versei, főként Faluditól és Amadétól, nem eredeti alakjukban, hanem módosítva, rövidítve, vagy új versszakokkal megtoldva; találkoznak népdalszerű motívumokkal s nagy száma van az azoknak az ismeretlen szerzőjű énekeknek, melyek kéziratos füzetekben, másolatokban a XVIII. század folyamán kézről-kézre jártak, s előttünk főként Thaly közléseiből vagy a *Vásárhelyi daloskönyvből* ismeretesek. Föltűnő a gyűjteményen Amade hatása. Nem annyira egész versek átvételében nyilvánul, mint inkább abban, hogy Amade sok képe, fordulata, szó-lama újul meg bennük, s gyakoriak azok a játékos, szeszélyesen kombinált versformák, melyeknek Amade utólréhetetlen mestere volt. Egy másik magyarázatra szoruló körülmény az a viszony, a melyben ez a gyűjtemény s az Apor-levéltárban őrzött *Versus Hungarici*-kézirat áll. Ezt az utóbbi gyűjteményt fölfödözője, Szádeczky Lajos, még nem közölte, így a kérdés kifejtésére nincs módunk, de Versényi utalásaiból megállapíthatjuk, hogy a két gyűjteményben sok a közös darab. Mindenesetre érdekes és jellemző ez a kapcsolat, s talán majd módot nyújt az eredetük megfektetésére.

A gyűjtemény minden darabja a líra körébe tartozik; legnagyobb részük szerelmes vers, s ezek között aránylag sok a búcsúzó-vers, a távozó szerelmes utolsó szavai honn maradó kedveséhez. Az utóbbiakat kivéve az érzelem, melyben fogantak, rendszerint nem mély; könnyedebb, muló érzéshangulatok szólalnak meg bennük, de csak elvéve a dal formájában, inkább elnyújtva, kényelmesen, részletezően előadva. A belső forma, a compositio általán gyengébb felük, s inkább egy-egy részletük költőiségével, mint az egész egységes, művészi hangulatával hatnak. Naturalista, dilettáns költészet, a mint azt másképen nem is lehet várni, a mely nem ritkán csinos és tetszetős darabokat alkot, de megkapót, magával ragadót, mint az igazi tehetségek, soha. Egy pár búcsúzó éneken kívül áltatában a rövidebb, dalszerű versek a jobbak, s a tréfás, sőt dévaj gúnyolódások a leányokkal, a házassággal. Legmélyebben jár a 83., a mint már a refraineje mutatja: »Jaj, az igazaknak nincs hát így jutalma.«

A gyűjtemény irodalomtörténeti jelentősége kétségtelen, noha éppen nem mérhető össze a *Vásárhelyi daloskönyvével* vagy a XVIII. század eleji gyűjteményekével (Szencsey-, Mátrai-kódex). Fölhasználását és irodalomtörténeti értékesítését nagyon megnehezíti azonban, hogy nemcsak a szerzőjük, hanem eredetük is, keletkezésük ideje is ismeretlen, s azzal a valószínű hozzávetéssel nem sokra megyünk, hogy a régibb versanyag nagyrészt a nemzetietlen kor termése, az összeíró versei pedig nem sokkal korábbiak a másolás événél, 1780-nál.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Magyar írók élete és munkái. A M. Tud. Akadémia megbízásából írta Szinnyei József. Hornyánszky Viktor. I—XIV. kötet. Budapest, 1891—1914.

Idősb Szinnyei József félszázadnál tovább terjedő hasznos munkásságának leghasznosabb eredménye a *Magyar Írók Névtára*, a mely pár hónappal ez előtt nyert befejezést. Az általános irodalomtörténet tudománya rendkívüli haladást tett a múlt század második felétől kezdve, de egyetlen ágában sem múlja fölül azt a fokot, a melyet Szinnyei József nagy műve mutat előzményeihez képest. Ha a bűvár kutató türelme s fáradhatatlan hangyaszorgalma sokszor méltatlanokra is pazarolt szokás-mondás nem volna, ezzel jellemezhetnők legtalálóbban azt a szinte példátlanul kitarító, szünetet nem ismerő tevékenységet, a mely újabb irodalmunk művelői között alig néhány encyklopedikus irányú tudósunkban látható oly mértékben, mint nála, de egynél sem hívebb kifejezője az egész élet tartalmának. Mások önmaguk akarják kutatásaik minden eredményét gyümölcsozdatni, ő meg mások működésének törekszik alapot nyújtani, mások bűvárlatait akarja megkönnyíteni s útba igazítani.

Nem vizsgáljuk: mi érleli meg benne életének azt a vezérgondolatát, hogy »az egész hazai irodalmat életrajzokba foglalva« összegyűjtse, s hogy e fő művének előzményei gyanánt történelmi s természettudományi repertóriumait elkészítse, oly korban, midőn az e téren megindult lázas tevékenység mindúntalan akadályokba ütközik, és majd senki sem gondol ez akadályok gyors elhárítására. Annál feltűnőbb e merész gondolat s a megvalósítására törekvő bámulatos kitarítás, mert ő még akkor nem is a fővárosban él s nincs is közvetlen kapcsolatban tudósaink iparkodásával. Annál meglepőbb, hogy nemcsak megérzi: mily roppant szüksége van történelmi bűvárlatainknak forrás-összefoglaló segédmunkákra, hanem hogy e szükség kielégítésére egymaga vállalkozik oly időben, midőn tervének megtestesítését — úgy szólva — ő maga is alig remélhette, akár belső tartalmát, akár anyagi oldalát tekintve. Látnia kellett, hogy a mi nálunk e téren előzménynek vehető, igen-igen messze van az ő tervétől. Mert bár Czvittinger Dávid, Bod Péter, Wallaszky Pál, Weszprémi István, Horányi Elek és Sándor István, később meg Ferenczy Jakab és Danielik József, mindenkifelett pedig Horvát István és Toldy Ferencz kutatásai a maguk korában nem csekélylendő eredményeket mutathattak, az ő eszméje szerint megírandó munkának, lehet modani, külső keretei is hiányoztak, hogy a tudomány mai haladásának színvonalára emelkedhessék. Látnia kellett, hogy egész közéletünk akkori súlydísége s az általános műveltség iránti érzékünk fogyatékosága mennyire nem kedvez törekvéseinek. Mégis a mint terve egyszer határozott alakot ölt elméjében, ritka szívóssággal igyekszik évről-évre megvalósításához egy-egy lépéssel közelebb jutni. Gyűjtő buzgalma napról-napra növekszik. Minden régibb és ritkább folyóirat- és hírlappéldányt, a mely munkájában támogathatja, gondosan összeszed és felhasznál. Gyűjti a gyászjelentéseket, a melyeknek a történelmi kutatást illető fontosságát ő ismeri fel s értékesíti először. Mikor aztán a budapesti egyetemi könyvtárban talál rendes alkalmazást, hozzáfoghat tervének végleges kidolgozásához. Azonban még tizennyolcz évi

szakadatlan munkára van szüksége a tetemes anyagi áldozatot kívánó nagy mű megindítására, hogy harmincz esztendei fáradságos gyűjtés után a vállalat első füzetet megjelenhessék. Innentől fogva közel negyed századig folyton-folyvást dolgozik művén, s a legutolsó (130-diki) füzet írása közben kell végleg letennie író tollát. E füzetet fia, Szinnyei Ferenc fejezi be, s így a gyűjteményes nagy munka tizennégy kötete teljes egész.

Értékéről annál könnyebb ítéletet mondani, minél többször forgatjuk. S mivel az első kötet megjelenésétől fogva tudományos irodalmunk minden művelője gyakran használta, összhangzó ítélet alakult ki róla. Rendkívüli becse s használhatósága elvitathatatlan. Szinnyei József nagy művével oly segédeszközt adott kutatóink kezébe, a melyet rajta kívül senki sem tudott volna oly teljességben összeállítani. Mert nemcsak az írott és nyomtatott források roppant készletét bányászza ki, hanem a mi egyik ritka nagy érdeme, az élő írók önéletrajzát, a csak saját gyűjteményében található gyászjelentések adatait is ezer és ezer számra értékesíti. Ha pedig az illető írótól bármi okon nem sikerül önéletrajzi adatokat szereznie: testvérét vagy távolabbi rokonát, jó barátját vagy ismerőst nyeri meg céljaira.

Nem utolsó érdeme a munkának, hogy összes könyvészeti segédeszközöinket egyesíti magában, a nélkül mégis, hogy a jelesebbeket (Szabó Károly, Hellebrant művei) feleslegessé tenné. Igaz, hogy akárhányszor az illető írók semmiféle életrajzi adatát sem ismeri, csupán munkáját idézi Petrik vagy mások könyvészete, vagy a M. N. Múzeum könyvtári példánya után, de ez már csak a teljesség miatt is nyereség. Ide járul, hogy nemcsak a magyar nyelvű írókat, hanem az idegen nyelvű, magyarországi születésű, vagy Magyarországot illető mű idegen íróját is felsorolja. Nem bánjuk, hogy a munka címe nem felel meg ez eljárásnak, a teljesség kedvéért örömet szemet hunyunk e következtetlenség előtt.

De a mi ez alapvető munkának második igen nagy érdeme, arról eddig kevés szó esett. A rendkívül dús forrásgyűjteménynek, adatkészletnek, a melylyel Szinnyei József rendelkezik, nemcsak abban van fontossága, hogy az illető íróra világot vet, hanem abban is, hogy *sokszor egészen új mezőt nyit előttünk, oly forráshoz vezetve bennünket, a melyről eddig majd semmit sem tudtunk*, vagy ebbeli értékét nem ismertük. Kutatásaink anyagát és terjedelmét egészen új kincs bányákkal gazdagítja, a melyekből előtte vajmi kevesen merítettek, s ha jártak is szélein, úgy szólva észrevétlenül haladtak el mellettük. Vessük csak össze azon történelmi vonatkozású műveinket, a melyek e szóban levő munka keletkezése előtt láttak napvilágot, azokkal, a melyek már utána jelentek meg, legott láthatjuk: micsoda termékenyítő hatással van Szinnyei József gyűjteményes munkája kutatóinkra az új, vagy kevésbé ismert források használatának szempontjából is. Hiszszük, hogy ezt az érdemét a jövő nemzedék munkássága még inkább igazolni fogja. Harmincz ezer életrajzot összeállítani olyan előzmények után, a melyekből a legterjedelmesebb sem ismer többet másfélezernél, csak kivételes emberi szorgalom, példátlanul szívós türelem lehetett képes; de az új vagy alig

ismert források megnyitása s bűváraink rávezetése oly terjedelemben, mint e derék gyűjteményben, ez szakadatlanul tartós hatásúvá teszi Szinnyei József művét, a melynek ösztönző ereje munkásságunknak egyik megbecsülhetetlen elemévé válik.

Ha e nagy mű Pintér Jenő szép emlékbeszédén kívül mind ez ideig talán nem részesült megérdemelt méltánylatban, ez nem a vélemények különbözőségén múlt, csak azon, hogy a befejezetlen munkáról nem akartak végleges ítéletet mondani. Kétségtelen, hogy a munka igazi becsét most látjuk a maga valóságában. S ha e mellett a tévedéseket, sőt hibákat is észre vesszük, ezek után jó lélekkel senki sem vádolhat, hogy ez »óriási türelmet és nagy önfeláldozást kívánó munkát« csak azzal a jutalommal illetjük, a melytől Szinnyei Ferencz félti: »sok gáncscsal és kevés elismeréssel«. Az eddigi bírálatok sem győztek meg erről, a későbbiek még kevésbé fognak. Mert az igazságos bírálat soha sem volt gáncs, a fény mellett az árnyék észrevétele még soha sem volt az elismerés hiánya; hacsak ítéletünket annyira nem szigorítjuk, mint Hellebrant *Régi Magyar Könyvtárának* bírálója, a ki egyetlen tévedés miatt nem ismerte el a derék munka semmi érdemét. Szinnyei József műve nem szorul arra, hogy az igazságos bírálattól is óvjuk, hogy helytálló kifogásainkat egyáltalán elhallgassuk. Annyi és oly nagy érdeme van, hogy hibái azt nem kisebbíthetik.

Hogy ily huzamos ideig tartó műben aránytalanságok vannak, az életrajzok terjedelmére s az adatokból levonható lelki fejlődés folyamatának vázlatára nézve, szinte természetesnek mondható. Még maga az író sem láthatta előre, mily terjedelmű lesz az egész mű, a melyet kezdetben csak nyolcz kötetre tervezett s később győződött meg, hogy két, sőt hat kötettel is bővülni fog. Némely író belső, lelki életének fejlődését is vázolja, mint több nagy költőknél, a mi ott helyén is van; másoknál meg csak a száraz életrajzi, mondhatnók, külső adatokat közli, mint még Deák Ferencznél s Kossuth Lajosnál is. Ellenben Havas Ignác, Hatvani István, Haubner Máté vagy Komjáthy Benedek, Magyar Mihály stb. életrajzából az efféle vázlat bizvást kimaradhatott volna. Nem akadunk fel rajta, hogy ezeknél is kiterjeszkedik e vázlatra, de semmi szükségét nem érezzük. Ha a kiváló embereknek a tanárait is megnevezi, ezt mindenki rendén valónak tartja, de például Hartmann Antaléira már alig van szükség. Márki Józsefnél azt is megmondja, hogy szigorlata költségeit honnan szerezte. Calanus művének a tartalmát is jellemzi pár szóval, a mit még sokkal érdemesebb munkánál sem vettünk észre. Azt lehet mondani, hogy a gyűjtemény nagyobb részében az írók minden kisebb dolgozatát felsorolja a megfelelő források kíséretében, de a vége felé, hihetőleg hogy a munka még nagyobb terjedelmű ne legyen, számos életrajzban csak azt olvassuk, hogy cikkeit vagy kisebb dolgozatait lásd itt és itt (*Akad. Almanach* hasábjain, Eisenberg, Wurzbach, Hellebrant, Horányi, Petrik, Szabó K. stb. könyvészeti munkáiban). Máskor ismét egyszerűen csak azt írja, hogy számos dolgozata jelent meg a naptárakban s különböző lapokban, p. o. Zsatkovics Kálmánnak. A szülőhelyek közelebbi meghatározása nagyon szükséges;

azonban itt sem találunk következetességet. Így például Mártontelke, Sz. Gál stb. nincs megmondva, mely vármegyében van; ellenben Rimaszombat, Tétény, Kőszeg, Lócse, Eperjes, a minden közepes műveltségű ember előtt ismeretes városok, számtalanszor vármegyéjükkel együtt vannak megnevezve. Az idegen városokat néha latinos vagy megmagyarosodott nevén, máskor az eredetin nevezi: Göttinga — Göttingen; Wittenberga—Wittenberg.

Főlöszleges bizonyítgatni, hogy az ily fontos segédeszköz használhatósága megbízható adataitól függ. A mennyire megjelenésétől kezdve tartó folytonos használat után mondhatjuk, Szinyei József műve e részben a legerősebb bírálatot is kiállja. Mert ha itt-ott észrevesszünk is néhány adatbeli hibát, ez a harminczezerhez képest oly elenyésző kevés eset, hogy a munka megbízhatóságát nem is érintheti. Csak példa gyanánt idézünk néhányat, mert hisz e végre részletes vizsgálódásba nem is bocsátkozhatunk. S a hiba nem egyszer a szedő hibája. (I. Károly császár V. helyett, II. k. 8. h.; Veszvény, stb.) Csakhogy a sajtóhiba néha oly veszedelmes természetű, hogy az életrajz több adatát kétségessé teszi. P. o. Frangepán Ferencz kalocsai érseknek a pápa 1568-ban engedni meg, hogy szerzetesi fogadalma mellett is bármely főpapi méltóságot viselhesen, noha ő már 1543-ban meghal. (A két adat közül az előbbi hibás: helyesen: 1528.) Fráter Pál a moldvai és lengyel táborozás után, 1654-ben kapja Bélmezőt; tudvalevő, hogy a lengyel hadjárat csak 1657-ben volt. Fraknoi V. egyik műve: *Egy magyar jezsuita a XV. században* (helyesen: XVI-dikban); Komjáthy Benedek nem 1531., hanem 1533-ban adta ki Sz. Pál levelei fordítását. Igaz Sámuel halála ideje is csak sajtóhiba 1826 január 7-ike június helyett. Heckel János életrajzában a keszthelyi Georgikon alapítása hibásan van 1807-re téve, míg a Festetics György gr. életrajzában helyesen 1798-ra. Helmezy Mihály életrajzába több hiba csúszott be a Kazinczyval való ismeretségére s munkái kiadására nézve. Kossuth Lajos első nevezetes szónoklatára nézve azt olvassuk, hogy azért kelt ki az országgyűlésről jelentést tevő követek ellen, mivel megszavazták a 20.000 ujonczot, s nincs megmondva, mikor tartotta első nagy beszédét; az összefüggésből az olvasó azt következtetheti, hogy az 1825—7. országgyűlés végeztével, pedig ez 1830 vége felé történt. Tassy Pál nem alügyész, hanem koronaügyész-helyettes volt s kuriai bíró is, a miről az életrajz nem emlékezik. Tompa Mihály életrajzában is több hibát látunk családjára, Petőfi-vel való ismeretségére, nevelősködésére s bejei papságára nézve. Zékány János, II. Péter czár nevelője, 1727-ben tér vissza Magyarországra s mégis Károlyi Sándor már 1718-ban jelenti, hogy Zékány öt levelet is kapott a czártól, a melyekben visszahívja őt. A két évszám közül nem tudni, melyik a hibás; ellenben az utolsó évszámbeli adat, 1831 világosan sajtóhiba. Zerich Tivadar életrajza közl több nehezen érthető. Ha Zeyk József 1834. decz. 14. született, lehetetlen, hogy már 1841-ben cikket írta a *Társalkodóba*. Zichy Ágost gr., mint ismeretes, nemcsak tagja, hanem már többször elnöke is volt a magyar delegációknak; stb.

A viszonylagos teljesség is a használhatóságot gyarapítja. E tekintetben majd semmi kifogás sem tehető a munka ellen. Vajmi kevés az oly kimaradt író, a kit a megállapított keretben a gyűjteménybe akart sorozni; valamint nagyon csekély a valamire való kimaradt művek száma is, kivált a II. kötettől fogva. Sajnos, az I. kötetből számos író tudatosan kihagyott, mivel a tervezett keretbe nem sorozhatta, de a régieket lehető teljességgel fölvette. Csak ha a kutató különösebb szempontból maga is mélyebben ereszkedik könyvészeti bűvárlatokba, akad elvétve néminemű hiányokra. P. o. Papp József (X. k. 314—5 h.) művei közt nincs megemlítve a *Tengeri útazás kis töredéke és Livorno* című, a mely a *Hebe* I. köt. 137—166. lapjain jelent meg. Szuhányi Ferencznek a szabadkőművesekről írt műve, a melyről Kazinczy után Fraknoi részletesen szól, szintén kimaradt, valamint Vitéz János hasonló tárgyú fordítása is. A Lónyay Gáborról mondott halotti beszédek egyikét meg tévesen Szathmáry Györgynek tulajdonítja (VI. köt. 180. h.), holott azt Kézy Mózes írta és mondotta el, stb.

Arra meg még kevesebb esetet találunk, hogy valamely író életére vonatkozó nevezetes forrást ne említsen. Pár évtized óta forgatjuk állandóan e művet, s mind össze két-három író tűnt szemünkbe, a kinél egy-egy nevezetes forrás említése elmarad. Ilyen Ghyczy Kálmán, a kinek életadataira igen fontosakat találhatunk a Kónyi Manó szerkesztette *Deák Ferencz beszédei* című jeles munkában. Zechenter Antalnál föl kell venni a források közé a *Kazinczy Levelezésének* I—II. kötetét, kivált pedig a *Fogságom Naplóját*.

Van néhány olyan adat is, a melyet kétes becűnek ítélnék. Például szerinte Csergheő Ferencz (II. köt. 303. h.) a *Tud. Gyűjtemény* 1825., 1826. és 1827. évf. 6. füzetébe írt valamely dolgozatokat, a mi lehetséges; mivel azonban nincsen cím szerint megnevezve, a folyóiratban pedig a mondott füzet dolgozatai nagyrészt név nélküliek, nem tudjuk, melyiket kell a Csergheőének tulajdonítanunk. Haskó Mihály életrajzában azt olvassuk, hogy a XVII. század huszas éveinek elejétől fogva Zsolnán tanította az ifjúságot, de a »zavarok és fölkelések háborúságai kényszerítették őt hazáját elhagyni«. Nem tudható: vajjon a Bethlen Gábor vagy az I. Rákóczy György fölkelésére kell-e gondolnunk. Harth Jánosról vagy Zerffi Gusztávról azt az adatot látjuk följegyezve, hogy *Magyarországon* született, a mi így alig használható adat. Hauenschild Frigyeszt úgy jellemzi, hogy »ügyes festő s fiatal korában jó költő is volt«; azonban művei közt egy sincs, a mely költői működésére vonatkoznék. Hatvani Imre ügyvédről meg azt mondja, hogy »a boldogtalan emlékezetű csapatvezér«. Temészetesen az író így ismerte; azonban a későbbi kutató előtt már homályban marad a »boldogtalan emlékezet«. Zuckermann Herman »ama régi bohémek közül való volt, a kinek fajtája immáron kiháló félben van«. Vagy az efféle: Zsigmond Gyula »újabbán visszavonult a politikától«, stb. A kutató kénytelen számot vetni a munka írásának korával, hogy az ily adatot használhassa. Voltaképp csupán a szabatos-

ság ellen vét az író, a mit a későbbi kutatónak nem szabad figyelmen kívül hagynia.¹

Hogy a legmegbízhatóbb és leghitelesebb források után dolgozott, maga az író vallja. A források kifejezéseit, sőt igen sokszor szavait is változatlanul átv teszi, a mi egyszer-mászor feltűnő, ha kivált idegen szót használ. P. o. Haynald Lajos az 1860-ban megindult mozgalomban »a *jogcontinuitas* álláspontjára helyezkedvén, Magyarország és Erdély unióját sürgette«; — ma mindenki jogfolytonosságot mond. Deák Ferencz *surrogatus* alispán lett; — ma helyettes v. másodalispán. Csetes Konrádot »vinczellérnek szánták, de ő *e sors elől* Kölnbe menekült«. Zermegh János »1557-ben tett végrendeletet, *de azért még soká élt*«. Megegyezik, hogy az eredeti forrásnak nemcsak szavához, hanem még betűjéhez is ragaszkodik; p. o. Gida József r. kath. plebánus Eörkényen; ma ezt már senki sem írja így.

A több nevű írókra való hivatkozásban is szemünkbe ötlött némi hiány. Például *Dálnoki* Incze Józsefnél *Incze* Józsefre hivatkozik. Ilyen kettő van, de nincs megmondva: melyiknek a neve a *Dálnoki*. Damó Lajosnál *Wohl* Lajosra utal; csakhogy ilyen író egyáltalán nincs a névtárban. *Löcherer* Andorra vonatkozólag *Löhererre* hivatkozik; de ilyen ismét nincs, hanem (bizonyára sajtóhibából) megint csak *Löcherer* András van, igaz hogy a *Löffler* név után, stb.

Mind e megjegyzésnek közel sem az a célja, hogy e nagy munka becsértékét kisebbítse. Sőt azt is nyugodt lélekkel ki merjük mondani, hogy nemcsak az efféle aprólékos, részben tollhiba, de sőt az érintett adatbeli tévedések sem vonnak le érdemből semmit is: egyrészt mivel a roppant számhoz képest elenyészőleg kevés a föltűnően hibás adat; másrészt oly természetű, a melyet a különös szempontból kutató könnyű szerrel megigazíthat. A mily nagy érdemet szerzett Szinnyey József egész munkásságának e mindég méltánylandó koronájával, még több kifogás sem kisebbíthetné azt. Meg vagyunk győződve, hogy e műnek valóban kiváló fontossága az érintett szempontokból folyton-folyvást növekszik, s íróját a tudomány jövődjéé még nagyobb hálával fogja emlegetni.

VÁCZY JÁNOS.

¹ Ugyancsak a szabatoság elleni kifejezésnek vehetjük az efféleket: tanárnak, ügyésznek neveztek ki, . . . Pozsonyba helyezték át, stb. A szórendi magyarság elleni tévedéseit csak mellesleg említjük. Ilyen minden életrajzban előfordul: ez s ez író született ekkor és itt meg itt; az értelem súlya nem az állítmányon, hanem a hely- és időhatározón van. (De legkitűnőbb stílisztánk, Gyulai Pál is így kezdi Vörösmarty-életrajzát! *Szerk.*) Az életrajz végén hasonló magyartalanság, p. o. Hartmann A. »megmaradt fényi plebániájában, hol 1788. II. 2. meghalt«; e. h. halt meg. Madách Jánost a protestánsok »vallási sérelmeik miatt ismétellen küldték Bécsbe«, e h. ismétellen Bécsbe küldték. Deák Ferencz a Windischgrätz hercegnél volt követség után kehidai jószágára vonult; »többször indult el innen Debreczenbe«, e h. elindult, stb.

UJ KÖNYVEK.

Brandes: Korok, emberek, írások. Ford. Lengyel Géza. Budapest, Révai, 1914. (Világkönyvtár.) 8-r. 342 l. — Ezen nem épen találó cím alatt foglalja össze a magyar fordító Brandes Emberek és művek cz. kötetének hat jellemképét. Öt íróról (Zola, Maupassant, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Ibsen) ad bennük Brandes képet s egy politikusról (Clemenceau); ez utóbbi, noha nagy vervevel van írva, nem igen illik az öt műkritika közé. A tanulmányok nem egyenlő értékűek. A mi az értekezést, fejtegetést tanulmánynyá emeli, az új szempontok s az előadás választékossága, az mindben megvan, de nem mindig olvad össze teljes harmoniába bennük a tudomány és művészet; a Zola-tanulmány p. o. az előbbi követeléseit föloldozza az utóbbinak, Ibsen jellemrajzában pedig túlságosan, sőt helyenként szerénytelenül előtérbe állítja az író a maga személyét s egy-egy állítása úgy hangzik, mintha magasztalásba rejtett kicsinylés akarna lenni. Bántó az az érzéketlenség is, melylyel Brandes a lelkétől idegen szellemi áramlatok és nyilvánulások iránt viseltetik (p. o. a kinyilatkoztatott vallások, főként a katolikus vallás iránt). Igazi mestermű azonban — mint jellemzés kiváló, mint olvasmány gyönyörködtető — Maupassant jellemzése. A kötet elé Pogány József irt rövid tájékoztatót. A nem valami mély dolgozat Brandest méltatja, de nem az író, hanem a politikáját. Elhibázott vállalkozás, s a bevezetés nem méltó a kötethez.

Jókai Mór: Börtön virága. — A hol a pénz nem Isten. Budapest, Révai, 1912. 8-r. 160 + 168 l. Ára 4 K. — Két rövid regény, a második modern robinsonád Jules Verne modorában.

Jókai Mór: Félistenek bolondságai. — Sírköalbum (Kathláneth). Budapest, Révai, 1912. 8-r. 118 + 127 l. Ára 4 K. — Az előbbi Jókai leg-sajátságosabb alkotása: félig dráma, félig elbeszélés a római történet egy pár híres és hírhedt alakjáról (Caesar, Cicero, Cato, Clodius stb.), szatirikus hangon, torzító tendenciával.

Jókai Mór: Forradalom alatt írt művek. Budapest, Révai, 1912. 8-r. 318 l. Ára 4 K. — Jelen kötet második kiadás, az első 1875-ben jelent meg, a jubiléris kiadásból azonban elmaradt. A kiadó nem változtatlanul nyomatta le a régi kiadást, hanem kiegészítette Jókainak azon régibb ujságcikkeivel (17) és apróságaival (34), melyek eddig még összegyűjtve, kötet alakjában nem jelentek meg.

Jókai, Olcsó. Budapest, Révai, 1914. K. 8-r. Ára számonként 40 f.

191—200. A lélekidomár. 120 + 137 + 124 + 137 + 123 l.

201. Egy nagy élet apró emlékei. I. Tavasz sugarak. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Kéki Lajos. 61. l. — Jókai közvetlen, kedves visszaemlékezései gyermekkorára.

202. A Nemzeti színház multjából. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ady Lajos. 62 l.

203—207. A gazdag szegények. 141 + 207 l.

208—210. Asszonyt kísér — Istent kísért. 166 l.

Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Bessenyei német eredetijével együtt kiadta és bevezetéssel

ellátta Weber Arthur. Budapest, Akadémia, 1914. (RMK. 34.) 8-r. 58 l. 1'60 K. — Weber Arturnak sikerült megtalálni Kazinczy Amerikai Podoczának nyomtatott eredetijét, melyről eddig csak bizonytalan híreink voltak, s azt sem tudtuk, megjelent-e nyomtatásban Bessenyei Amerikanerje. (Czíme, a mint a Webertől talált példány igazolja, Der Amerikaner s nem Die Amerikaner.) Weber a két szöveget, Bessenyei német eredetijét és Kazinczy magyar fordítását, párhuzamosan, egymás alatt közli, és — a mint rendjén van — diplomatikai hűséggel. A kiadó bevezetése rövid, ügyes tájékoztatás, de meglátszik, hogy kezdő, kiadásban még nem jártas szakember készítette: Kazinczy fordításának ajánlását beleerőszakolja a szövegbe, az előszavát meg s a követő költeményeket a bevezetés jegyzeteibe, a mi formátlaná teszi a dolgozatot. Mind ennek hátul, függelékben lett volna helye. A bevezetésnek az állítása, hogy Bessenyei magyar munkáit is valószínűleg előbb németül írta meg, noha látszólag Bessenyei kijelentésén alapul, nyilvánvalóan téves.

Kozári Gyula: Pascal. Az »Emberi okmányok« második kötete. Budapest, Szent István társ. 1914. N. 8-r. 304 l. Ára 8 K.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1914. K. 8-r. Ára számonként 30 f. 740—42. *Coleby és Knoblauch*: Az igazgató úr. Családi komédia négy felvonásban. Ford. Mikes Lajos. 128 l.

743. *Lakatos László*: Lancelot és egyéb történetek. 66 l.

744—45. *Hal Godfrey*: Miss Semaphore megifjodásának csodás története. Ford. Benedek Marcell. 128 l.

746. *Tarczai György*: Felvidéki históriák. 59 l.

747—48. *Vörösmarty Mihály*: Csongor és Tünde. 125. — A dráma pusztá szövege, egy szó bevezetés, jegyzet, magyarázat nélkül.

749. *Guy de Maupassant*: Monsieur Parent. Ford. Benedek Marcell 56 l.

Könyvtár, Olcsó. Budapest, Franklin, 1914. K. 8-r. Ára számonként 20 f. 1742—45. *Dr. Márki Sándor*: Történet és történetírás. 138 l.

1746—49. *Gróf Andrássy Gyula*: Bosznia okkupációjáról. 1878 nov. 30-án, decz. 6-án és 14-én tartott három beszéde. Bevezette Wertheimer Ede. 132 l.

1750—51. *Gróf Andrássy Gyula*: A száműzött Rákóczi. 60 l. — A kis füzet, mely először mint ujságcikk a Magyar Hirlapban jelent meg, Szekfű Rákóczi-könyvének bírálata. Ez a komoly, higgadt, tárgyilagos, mélyen járó és nagy tudományos készültséggel megírt bírálat rászolgált arra, hogy jelen alakjában kiemeltessék a napilap gyors feledésbe tűnő hasábjából.

Mező Ferencz dr. Deák Ferencz viszonya Zalaszentgróthoz. Zalaszentgrót (Nagy Sándor) 1914. 18 l. — Zalaszentgróton »országrengető, következményeiben kiható cselekedeteket — kivéve mégis a védegyelet érdekében tartott beszédét — nem igen vitt véghez« Deák — mondja maga a szerző. Mégis jól tette, hogy azokat a szálakat, melyek Deákot a zalamegyei városkához fűzték, részben eddig föl nem használt források alapján (szóbeli közlések, kaszinói jegyzőkönyvek) összeszedte.

Német philológiai dolgozatok. Budapest, Pfeifer, 1914. N. 8-r.

IX. *Czinkolszky Jenő*: Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. 68 l. 2'50 K.

XI. *Trócsányi Dezső*: Humboldt Vilmos nyelvbölcslelete. 62 l. 2 K.

Wagner Richard: Művészet és forradalom. Ford. Gy. Alexander Erzsi és Radvány Ernő. Budapest, Révai, 1914. 8-r. 304 l. 1'90 K. — A nagy zeneszerző önéletrajzi vázlatán kívül hét tanulmánya, köztük az a jelentős dolgozat, melyről a magyar kötet nevét kapta; a többi a szerzőnek részint zeneelméleti, részint társadalmi nézeteit világitja meg.

REPERTORIUM.

- Agárdi László.* Kemény és az olvasók. Kecskeméti kegyr. főgim. 1913/4. értes. 3—23. l.
- Alszegehy Zsolt.* Ének az gazdagrul. EPhK. 500. l. — Horváth János. Válasz A. Zs.-nak, egyszersmind újabb adalék a Gazdagrul szóló Enekhez. U. o. 501—503. l.
- Alszegehy Zsolt dr.* Tóth Kálmán drámaköltészete. — Ism. Simon Miklós. Magy. Középiskola 237—239. l.
- Ambrus Zoltán* munkái. — Ism. *Iy.* Uránia 310—313. l.
- Angyal David.* Szalay László emlékezete. 1914. — Ism. *y—r.* Századok 509—511. l.
- Balogh György (dr. Vasadi).* Erdélyi János és a népköltészet hatása irodalmunkra. Uránia 264—268. l.
- Bánóczy József.* Jelentés a gróf Karátsonyi-jutalomról. Akad. Értes. 430—435. l.
- Biró Lajos.* A szentlélek lovagja. 1914. — Ism. *L. L. N. Pest. Journ.* 198. sz.
- Biró Lajos.* A ciklámen. 1914. — Ism. *L. L. U. o.* 198. sz.
- Bittenbinder Miklós dr.* Szigligeti ifjúságából. Uránia 249—258. l.
- Bodor Aladár dr.* Eötvös. Szekszárdi főgim. 1913/4. értes. 3—5. l.
- Csukovits Sándor.* Szigligeti Ede. Temesv. kegyr. főgimn. 1913/4. értes. 11—24. l.
- Czöbel Minka.* Az erdő hangja. 1914. — Ism. *L. L. Pest. Journ.* 198. sz.
- Dánielné Lengyel Laura.* Edith. 1914. — Ism. *L. L. Pest. Journ.* 198. sz.
- Fekete József.* Móríc Zsigmond. Bars 8. sz.
- Fekete József.* Ady Endre és költészete. Bars 9—11. sz.
- Ferenczi Zoltán.* Kemény Zsigmond emlékezete. Budap. Szemle 159. köt. 1—25. 179—214. l.
- Gábor Andor.* Mit ültök a kávéházban. 1914. — Ism. *L. L. Pest. Journ.* 198. sz.
- Galamb Sándor.* Kemény Zsigmond történeti és politikai eszméi. 20. század. 30. köt. 738—753. l.
- Gárdonyi Albert.* Az első budai nyomda terve az 1686. évi visszafoglalás után. Könyvtári Szemle 145. l.
- Gulyás Pál dr.* Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Könyvszemle 131—152. l.
- Gyulai István.* Herczeg Ferencz, a nagy magyar író. 20. század. 30. köt. 499—503. l.
- Hajdú Miklós.* Gileád. 1914. — Ism. *L. L. Pest. Journ.* 198. sz.
- Halasi Andor.* Tormai Cécile. Élet 24. sz.
- Haraszti Károly dr.* A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a mult század első felében. Könyvtári Szemle 76—81., 105—114, 139—144. l.
- Harsányi Kálmán.* A kristálynézők. 1914. — Ism. Kárpáti Aurél. Új Nemzedék 17. sz.
- Harsányi Lajos.* Hagia Sophia. — Ism. dr. Tordai Ányos. M. Kultúra 319—321. l.

- Horváth Ferencz.* Megnyitó beszéd. Karczagi ref. főgymn. 1913/14. értés. 3—14. 1. (B. Eötvös Józsefről.)
- Horváth János.* Ének az gazdagrul. Eph K. 329—332. 1.
- Horváth János.* »Thúry György éneke.« Irodalomtört. 393—401. 1.
- Jeszzenszky Ilona.* Báró Eötvös József emlékezete. Modori ág. ev. leány-nevelő 1913/4. értés. 13—18. 1.
- Kardos Albert.* Emlékezés Szigligeti Edéről. Debreczeni Függetl. Ujs. 76. sz.
- Katona Lajos* irodalmi tanulmányai. 1912. — *Ism. gr.* Uránia 243. 1.
- Kemény Simon.* Balkon. 1914. — *Ism. L. L. Pest. Journ.* 198. sz.
- Kemény Zsigmond br.* hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte Pap Ferencz. 1914. — *Ism. dr. Alszegehy Zsolt.* Magy. Kultura 375. 1. — *Pais Dezső.* EphK. 489—493. 1.
- Kereszty István.* A magyar és magyarországi sajtó időrendi áttekintése. 1705—1849. Könyvszemle 111—130. 1.
- Kiss Menyhért* Az örök tűz. 1914. — *Ism. dr. Tordai Ányos.* M. Kultura 321—323. 1.
- Kisbán Miklós.* A haldokló oroszán. 1914. — *Ism. Carpaccio.* Hét 21. sz. —y. k. Élet 25. sz.
- Komlós Aladár.* Arany János, mint egyháztanácsí jegyző. Irodalomtört. 409—413. 1.
- Kont, I.* Bibliographie française de la Hongrie. (1521—1910.) — Paris, 1913. — *Ism. Zolnai Béla.* Könyvszemle 172—176. 1.
- Köveskúti Jenő.* A nyugat hatása a magyar irodalomra és Ady Endre iskolája. Bars 13—15. sz.
- Krudý Gyula.* Mákvirágok kertje. 1914. — *Ism. Kürti Menyhért.* Magy. Kultura 319—321. 1.
- Kuncz Aladár.* A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. Nyugat I. 712—716. 1.
- Lábán Antal dr.* Szigligeti és a bécsi Polizei-Hofstelle 1838-ban. Nagyvárad Napló 103. sz.
- Lázár Miklós.* Variété. 1914. — *Ism. L. L. Pest. Journ.* 198. sz.
- Móricz Pál.* Az Arany János komája. (Osváth Imre sarkadi református pap.) Uj Nemzedék 18., 19. sz.
- Nagy Sándor.* Mikszáth humora. Irodalomtört. 383—392. 1.
- Niklai Péter dr.* Névtelen és álnevű munkák a 19. század politikai röpirat irodalmában. Könyvtári Szemle 164—167. 1.
- Oláh Gábor.* Szegény magyarok. 1914. — *Ism. Kardos Albert.* Budap. Hirl. 87. sz.
- Osváth Ferencz.* Szigligeti Ede pályája. Nagykörsi Hirl. 27—29. sz.
- Pais Dezső.* Kemény Zsigmond lelki válsága. Irodalomtört. 386—382. 1.
- Pitroff Pál dr.* Kemény Zsigmond aethetikája. Uránia 214—221., 258—261. 1.
- Rigagno.* Péchi Simon szombatos imádságos könyve. Pesti Hirl. 116. sz.
- S. E. Pósa Lajos.* Nagyvárad 155. sz.
- Sas Andor.* Erdélyi János. Huszad. Század 30. köt. 66—72. 1.
- Schöpflin Aladár.* Lovik Károly. Nyugat I. 637—639. 1.
- Schöpflin Aladár.* Sebők Zsigmond. Nyugat I. 708—711. 1.
- Schöpflin Aladár.* Babits Mihály. Nyugat I. 800—805. 1.
- Sebesyén Károly.* A nőuralom. Orsz. Színműv. Akad. 1913/4. értés. 20—24. 1.
- Sikabonyi Antal.* Mailáth János gróf. Budap. Hirl. 87. sz.
- Somlay Károly.* Pusztai szellő. 1914. — *Ism. L. L. Pest. Journ.* 198. sz.
- Somló Sándor.* Szigligeti Ede élete és művei. Orsz. Színm. Akad. 1913/4. értés. 3—19. 1.
- Studiosus.* Lakatos László. Felsőmagyarország 60., 61. sz.
- Vértessy Jenő.* A magyar romantikus dráma. 1913. — *Ism. gr. Magy. Középiskola* 239—241. 1.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

